POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

9

MCMXXXVI

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Karaman Ljubo, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina. (Pretiskano iz Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku sv. LI, g. 1930—34.) Posebno izdanje »Bihaća« hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti, Split 1936. Cijena 10 d.

Delalle Ivan dr., Trogir. Vodič po njegovoj historiji umjetnosti i životu. Izdalo Društvo za unapređenje turizma Trogir. Split 1936.

Deanović Mirko, Bibliografski prilozi. (Iz Stranog pregleda). Beograd 1936. Str. 15.

Melik Anton, Slovenija. Geografski opis. I. Splošni del, 2. zvezek. Izdala Slovenska Matica, Ljubljana 1936.

Radić Antun, Seljački nauk. Sabrana djela VII. Izd. Seljačka Sloga, Zagreb 1936.

Lappo-Danilevska N. A., K sreći. Roman. Jeronimska knjiga 495. Zagreb 1936.

KNJIGE MATICE HRVATSKE ZA GOD. 1936.

Među redovitim izdanjima Matičinim za ovu godinu izlaze u listopadu ove knjige:

1. HRVATSKO KOLO XVII.
2. POPARIĆ BARE, Povijest senjskih uskoka
3. LOZOVINA VINKO, Dalmacija u hrvatskoj književnosti
4. KOLAR SLAVKO, Mi smo za pravicu (novele)
5. BATUŠIĆ SLAVKO, Argonauti (roman)

HRVATSKA REVIJA
GODINA IX BROJ 9 MCMXXXVI

LJUBAV STJEPANA OBRDALJA

Mnogo kasnije Obrdalju se razjasnilo: da nije bilo tog samotnog, zelenkastog svijetla, što je iskosa padalo sa visine prvog kata, titrajući slabašno po drumu, on ne bi nikada svratio u radnju Velike Anke na Rudanci. U stresanju kapi sa golih stabala, sa plotova i streha rijetkih kuća, u tmini bez zvijezda, lepetavom šumu lijeganja čavki, vrana i vrabaca, prutastom sipljenju kišice, dok lokve i grabe svjetlucaju, i miri opalo lišće rumenkasto i polutrulo, slatkim, ugnjilim zapahom, miri jesenja mokar i psi srdito i zasopljeno kevču a blato i tuga se lijepe za cipele i za dušu; — to ostavljeno, tiho svijetlo imalo je nečega prijatnog i toplog u sebi, imalo neke tajnovite, skrite udobnosti, osjećaja daleke nedostižne sreće, za gladnog beskućnika. I privučen još iz daljine njim on je otkrio krčmu u prizemlju te iste kuće sa koje je ono sjalo. Tanak kao komarac, kornjačji uvučene glave među ramena, stajao je Ostojica, glavni Ankin momak i njen ljubavnik kako se je pričalo, i pravio obračun dnevnog pazara. Omamljen mirisom rakije, mlazom duhanskog dima i ljudskih glasova, sa krčanjem u crijevima jer je posljednjih dana vrlo malo jeo, Obrdalj mu priđe.

— Kuda po nevremenu ovako kasno, rođače? upita ga Ostojica.

— Tražim posla, vele u Kladarima se gradi crkva. Zatim doda kao izvinjujući se: nema se gdje skloniti glave pa onda ovako. Klapam čak iz Maglaja. Treći dan. Jučer sam pretovarivao u Doboju vagone. Danas eto. Kad bi bilo kakvog noćišta?

Hvatala ga laka omaglica. Karbituša mu je sjala upravo u lice. Na dnu posude klokotala je voda. Čuo je jasno njen šum. Zažmirka ošamućen. Sa polica vire paketi cikorije, sapuna, čavala, kožnog remenja, stearinskih svijeća i glava od šećera, na tezgi su poredane staklenke sa bonbonima, vazovi s kiselim krastavcima, pivske boce, čoknjići i lijevci, a u staklenom pretincu je duhan: paklići, kutije sa cigaretama i papir. Po kutovima zvrje vinska burad i petrolejske kante, vreće s rižom i brašnom. Ugleda na njima prilike pijanaca: starog skretničara Hazlahera, pakosno lice Ananije Zuzka, dremuckavog i zgurenog Hasana Kovača. Sa strane oslonjen na zid stajao je mladić u kapi sa kaljavim, visokim čizmama i pjevušio, tarući petu o petu. Promatrali su ga lijeno i s dosadom.

Ali on se nije obazirao na njih, na podsmijeh što im se javljao na licima, njega je zanimao samo Ostojica. Da li će mu reći da ostane ili maršnuti napolje? Ne bi bilo najposlije nikakvo iznenađenje, naučio je on na sve. Već sedmu godinu kako se smuca po svijetu, tumara od nemila do nedraga, živi jadnim životom sezonskog radnika i skitnice od danas do sutra: pomaže u proljeće pri poljskim radovima, u ljeto pri žetvi i vršidbi, pred jesen u branju šljiva, pečenju rakije i komušanju kukuruza, radi po pilanama i ciglanama, pretovaruje vagone, opravlja i kreči kuće, uposluje se gdje stigne, više gladan nego sit, i pješači od mjesta do mjesta. Ali ve-

čeras je odviše studeno i vlažno vani, odviše je isprezebao i umoran, da bi se nakanio ići dalje ili prenoćiti u kakvom nepodignutom plastu sijena ili zapuštenom hambaru. Bilo bi slavno jedanput se pošteno opružiti i kao čovjek spavati. Unosio se sve više u Ostojicu, visio na njegovim usnama.

Ostojica ga je dotle mjerio: seoska skitnica i bijednik, — mislio je —, trulje već vise na njemu, prljav je i zapušten, ali inače jaka momčina, velik i snažan klipan s ogromnim čvornatim ručetinama, malo blesava izgleda, vodnjikavih, svijetlozelenih očiju i klempavih, ogromnih ušesa. Da ga baci. Onda se nevoljko sjeti, da nije davno, tek su tri, četiri godine od tada, kako je i on ovako bijednički, gladujući živio i da nije bilo Anke, tko zna, šta bi bilo s njim. Zatim oni u istinu trebaju momka za kućne poslove, dućan i štale; oni što ih imaju ne mogu na sve stići. Joso kravar stari, kočijaš Andrija je prezaokupljen konjima i sve tako, svaki se tuži, kako mu je posla preko glave. A ovaj bi radio, vidi se po njemu. Reče:

— Možeš na sjeniku prenoćiti. A ni u Kladare ne trebaš ići, ostani ovdje, naći će se nešto već i za te. Snažan si. Stan i hrana i deset banki mjesečno. Imaš li radnu knjižicu?

— Imam.

U koljenima ga presiječe, radosno zadrhta. Sna i počinka. I želudac napunjen jelom. Nema više gladovanja i prošnje, blata i smrzavanja. Nema sivog očajničkog bitisanja, sivog i tmurog kao i jesen ova što vani šumi mokra i kaljava: blatne, zamazane vode po jarcima, teške, tmaste magle, kiše, vjetar i zavijanje pasa. Krov nad glavom i odmor. Izduljuje se sjaj karabituše, svijetla se zastava lepršа u šarenom vonju stearina i kolomaza. Osvješćuje ga mumljanje Hasana kovača, stoji pred njim spala sura, dok mu se dugi pas vije; dva oka jadovito vire sa žutog, začađenog lica, duga proročka se brada trese: ham hum kukavice, brunda, plati pola deci.

Potkresani, bijeli brkovi skretničara Hazlahera migolje, crveno lice poigrava pod navalom smijeha:

— Nema klok klok, pun te je tefter —

— Fajrunt — viče Ostojica prodirno. Razilazi se. Sutra nastavak. Gurao je pijance iz radnje.

— A ti Andrija, reče mladiću s kaljavim čizmama, kad ih se otarasio, odvedi čojka do Jose, valja sutra rano ustati.

Evo nam novog drugara! — prodra se Andrija više uha Jose kravara. — Nagluh je. Nasmiješi se na Obrdaljev upitni pogled. — Joso kravar sjedio je na pragu pojate i pušio lulu: žeravka se krijesi u mraku, dim draška prijatno nosnice a sa strehe skližu kišne kapi i zvonko se rasprskavaju. Ugodno je sjediti tu u tmini, pušiti lulu prije spavanja i slušati šum kiše; život izgleda mek i prijatan kao šumska mahovina, radostan kao djevojački kikot. Joso kucnu kamišem o kamen ispred sebe, strese pepeo:

— Ne deri se kočijašu, reče Andriji, vidim da je novajlija.

— No, eto, smjesti ga da spava i pogledaj u kuhinji kod Anđe, je li ostalo šta jela. Ja odoh još malo ...

— Doći će mu suknje, budali, glave. Joso pokaza red duguljastih, požutjelih poput starih domina zuba. Ja, ostalo je valjda nešto kalje od krumpira. Upali fenjer. Suho, hrapavo kao stari opanak lice, plosnat pomodrio nos pijandure, dobroćudne, pseće oči ukazaše se pred Obrdaljem. Imao je šezdesetak godina, možda nešto malo manje, možda nešto malo više. Izgubi se prema kuhinji. Tako čuo mu se unjkavi glas nekoliko časaka kasnije: evo zahire, pa kad se naklopaš, onda ćemo reponjama.

Kad uđoše, (pri pojavi fenjera) životinje se trgnuše. Prostrana, čista štala nedavno napravljena sa dva reda pregradaka za goveda i konje, odisala je urednošću i svježinom. Vonj njihovih tijela, oštar zapah mokraće i balege miješao se s mirisom tek izblanjalih greda, zobi i slame. Umoran i prezebao Obrdalj je išao za Josom, kao što se ide u snu: nejasni obrisi, žuto, slabašno svijetlo, nepoznato mjesto, nov, čudan odraz stvari i on u njima, gubi se i nestaje, saplića. Joso je govorio dotle: — eto tu, tu su one gospoje. Švajcarka, čitava česma od mlijeka, velika kao brdo. Tu stara Zeka, krava našeg soja, tvrdoglava i zadrta, prava Bosanka, inače mirna kao bubica. Je li, starka. A ovo joj je kćerka proljetos oteljena, Rumenka, junica i po. Sramežljiva je, brajko, i jogunasta do zla boga, plaha toliko, da se na svaki šušanj uznemiri. Curetak, eto ti. Joso čupnu za rukav Obrdalja, kome su se oči sklapale od umora, pa ga nije ni slušao, niti gledao što mu je pokazivao, da se ovaj zaboravivši u drijemežu gdje se nalazi i što se s njim zbiva, prestrašeno obazre oko sebe. Upamtio je za cijeli život taj čas! Dva oka gledala su ravno u njega, dva smeđa, krupna oka, s tankom mrežicom hukotine, što im je podavala maglen, čudan sjaj, gledala nujnim tihim pogledom. I pod tišinom, ukočenim mirom toga pogleda Obrdalj se lecnu negdje u svojoj najdubljoj nutrini, na dnu, gdje nitko nije imao pristupa, gdje se je i sam bojao da sagleda, i otale sa dna poče se dizati i probijati put svijesti jedan bolan za njega osjećaj. Uzalud se je već unaprijed pokušavao tješiti: nije. Znao je: jeste. Ćutio se najednom silno nevoljko i jadno, i ta nevoljkost i taj jad nisu potjecali od umora, bio je to stari zaboravljeni jad, stara nevoljkost. Zatečen i u čudu spoznao je: takve oči, takav nujan pogled, u kome je bilo tišine šumskog jezera ili dubokog mira rijeka stajačica, takav ovlažen, životinjski pogled, isti ovakav, upravo baš ovaj tihi, sebeneznali pogled, u kome se vidi sve i ništa, imala je i Luce Petrova, onda za onih davnih, dalekih dana, kad još nije ovako jadnički lutao po svijetu kao bezdomno pseto.

Snop žutih fenjerovih zraka, Josin glas, šuškanje slame, kuckanje kiše po krovu prenjavaju ga i dovode sebi. Lakomo i izvjedljivo žmirka on na Josu: nije li opazio njegovo snebivanje. Ništa. To je magnovenje jednog trenutka, časovita slabost. To je mala, crvenkasta junica, sa sjajnom, uređenom dlakom, duguljastom glavom, koja eto liže Josi ruku i zove se Rumenka, ništa više. Kako je samo za ovo vrijeme besposlice i gladovanja oslabio, koliko ga je izdala samo snaga. Vidi koješta. Odakle da se sada iznebuha sjeti Luce, kad je on to sve iz sebe izbrisao. I ova junica da ima njene oči. Ipak se radi nečega ne usudi da još jednom zagleda u njih. Ispeše se na sjenik. I kad su legli umotani u ponjave, uzbuđenje od maloprije, gorki i tmurni osjećaj prošlosti, razbuđen tako naglo i tako nenadano, držao je još uvijek

Obrdalja toliko snažno, da, premda mrtav umoran, nije mogao zaspati. Joso je međutim neprestano govorio:

— Konji, brate, to su ti trvolj. Imamo ih dva para, za fijaker i arabu. No, eto, vječito kefaj i sjaji dlaku i pokrivaj ćebetom, i drži tamo i drži ovamo. Te zob, te sječka, te upreži, te ispreži, sam đavo ne može im stati na kraj. A Anka se opet voli vozikati. Gume na kotačima i nov lak, vranci čili, fijukni brate bičem i putuj. Raja bulji i bleji, a ostali zavide. Kako da joj srce ne naraste i ne deblja. Krupna ženska. Samo meso. Nije opet da ne vrijedi, sačuvaj bože, bolja je nego mnoga cura. A mlađariju voli. Oduvijek je šarala, vele, bila je ona bjelosvjetska. Doveo je prije sedam godina gazda Vlado, tko će znati otkle. A čovjek je on. U to doba bio boležljiv, počeo odjednom kopniti. I mjesto da se liječi, oženio se. Svakakvih nas ima na svijetu. I sad mu eto druga žena dohaka glave. Leži gore u sobi, ima ured godinu dana, ne ustaje iz postelje, dok se ona povlači s Ostojom naočigled sviju. I nikoga ne puštaju gore k njemu. Tek babu Janju. A ona ti je, brate, matu, slaba fajda. Vele, žut je kao bosiljak, truju ga nečim. Tko će najposlije znati, velika je ovo kuća i velika gospoštija.

Obrdalj ga međutim ne sluša. Pričinja se da spava, oči su mu sklopljene, čuje se fijuk disanja, ziblju se ravnomjerno grudi. Svagdje su ogromne pomrčine, zjape crni otvori ponora, on nekuda vrlo duboko tone i pada. I što je najgore i najstrašnije: on vrlo dobro zna, kuda! Zgrada od samoobmana, varki i laži, koju je tako brižno podignuo u samom sebi i navaljao na sve ono što je bilo prije, ruši se. Čitav njegov život dolazi čudan i strašan, i on sam sebi dolazi čudan i strašan. — Po krovu pjevuckavo žubori kiša i vjetar cvili u golim krošnjama, vode po grabama turobno klokoću, zvone oluci, puckaju tajnovito grede, a u sijenu se bude tanki, izblijedjeli mirisi trava, davni, zaboravljeni mirisi mrtvih trava i mrtvog cvijeća, i lepršaju i liježu kao nevidljiv, lelujav veo donoseći dah zgaslog i izgubljenog.

Evo! tu su mlada, bijela jutra, zlatotkana, tiha jutra nad Kreševom. Iz tmastih šuma vitko se puše modre maglice, dižu se iz prozirnih gorskih potočića, prše sa svijetlog zelenila dubrava i livada, zrelog klasja žita, modrikastih šljivika i pjenušavih voćnjaka, a Luce Petrova nosi melo krmcima, limenu kantu na štapu prebačenu preko ramena. Ocrtava se jedro pod teretom, pirgava u licu poput tučjeg jajeta, jakih nožnih listova i prsa, krupnih, životinjskih, nujnih očiju. Njemu je devetnaesta godina, puši još uvijek brade i suho bukovo lišće, krade ocu duhan i cigar-papir iz kutije, pije kriomice rakiju iz pletare i po noći misli o djevojkama. Grabi je zatim slijedećeg ljeta za vrijeme vršidbe u slami. Bili su oznojeni i prašni, kosa punih pljeve i sami. Pitao je, hoće li poći za njega, i ona je rekla: da. Pošao je po prsten.

Gdje je tvoja sreća, tvoj tihi san, mali čovječe? Tvoj dom, pedalj mršave bosanske zemlje, četiri volovska roga i jedno kravlje vime. Ognjište što se dimi, žena i porod, mnoštvo lanenokosih dječjih glavica. Gdje šum žita u zrijenju, siti mir punih hambara, miris pršuta i mladog sira. Pred kućom je okrenuta velika sinija i stabla se šljiva plave u povečerju, otac savija cigaretu, veliki preko usnica oboreni brkovi pomiču se u smiješku: nek ti je hairli, kaže, ženi se, sine. O svetoj Kati, bit će svadba. Krupne oči Luce Petrove ovlažene su radošću, milo, pirgavo po-

put tučjeg jajeta lice se smiješi. I on Stjepan Obrdalj se smiješi. I sve je puno smiješka i sna. A onda je došla oluja, veliki vihor i sve odnio. I dom i ognjište i veliku okrenutu siniju pred kućom. Odnio je vihor i starog ćaću i dim njegove cigarete, brkove pale preko usnica. I smiješak i sretni san: nebo puno svijetlih, presjajnih zvijezda toga ljeta. Zvao se je RAT taj vihor, i pustoš je ostala iza njega. Na brežuljku više Kreševa stoji Luce; maše rupcem, tare suze o pregaču, maše i tare, a on prti drveni vojnički sanduk i odlazi. Na brežuljku više Kreševa stoji ćaća i nana, stoje sestre i mlađi brat.

Vratio se je poslije pet godina iz zarobljeništva. Za njim su bile tužne galicijske poljane, streljački jarci, krv, mrtvaci. Za njim je bio očaj i preživjele strahote: na Karpatima promrzla uha drveno su visila, ožiljak na licu pričao o prskotini granate. I glad je još bio za njim, vucanja po bolnicama, očaj, snježne velike ravnice Sibira. Na pisma, po kojima je teško, nezgrapno crtao golubove kako se ljube, nije godinama dobivao odgovora. I nije više ni pisao. Opijao se po tuđim, nepoznatim gradovima, s tuđim, nepoznatim ljudima i čeznuo za Bosnom. Za njim je bio rat.

A kroz cijelo vrijeme užasa i stradanja jedna ga je samo misao grijala i održavala na životu. Luce i dom. Odmorit će se i smiriti, i sve će biti kao i prije. Ali eto, kad je došao, sve je bilo drugačije, neočekivanije. Nije više bilo ni doma, ni Luce. Nije bilo ničega. Ni ćaće, ni nane, ni sestara. Mršav i sav u ritama, kao prosjak oslanjajući se na štaku, presreo ga je mlađi brat. Izgubio je na Piavi desnu nogu. — »Eto raskućili smo se, rekao je mahajući neodređeno rukom. Bazdio je silno po rakiji. Oči su mu bile krvave. — »Kad je Talijan zagazio, potjerali su i mene. Nije više imao tko raditi, nije bilo šta za jelo. Nane je valjda umrla od gladi. Svi su konji bili odvedeni, nije se imalo šta potkivati. Ćaću sam još zatekao, vukao se je do ove zime. Gadno, hm. Jele se je udala i pokupila sve bolje stvari po kući, a Ana je otišla u službu. Ja, prodali smo onu njivu u Osovićima. Nije se imalo čim živjeti. A kuća, vidiš kakva je, srušit će se svaki čas.

Stjepan je zurio u njega nepomično i dugo, staklena, neprisebna pogleda, onda tiho upita:

— A Luce?

— Luce. Hm. Odvrati tmurno brat. Bolje da ti i ne pričam. Spočetka plakala, a onda se utješila. Radila je kod Ante trgovca. Zrikonje. Cura mlada, ti daleko, a nema se šta jesti....

— Hoćeš, biva, da rekneš, živjela je s njim onako.

— Tko će metnuti ruku u vatru. Ja nisam bio tu. Može i ne biti istina.

Šutjeli su potom dugo. Proljeće je mirisalo po brdima.

Grlo je u Stjepana bilo suho; dva mrava vukla su naporno krhotinu trunke, sjajne tamno modre bube hitjele su užurbano, zapahnjivao je oštar vonj đubrišta. Brat je štakom dubio rupu u zemlji. Nekad je tu bio dom i porodica. Rakoljenje kokošaka, i pijetao što lupka krilima. Lijeskala se je kao krv crvena krijesta, iz obora roktao prasac, a krava se vraćala s paše puna vimena. Nekad je tu postojao život: kotao pristavljen nad ognjištem, zapah mrsa i slanine, brujanje glasova ukućana, uzvici, smijeh. Nekad je tu postojala kuća Mije seoskog potkivača, — njegova oca. Dovodili seljaci konje, strugale se kopite, udarale potkove, gušila spržena ro-

žina. I šum žita na poljima, i plodovi što se nazrijevaju po voćkama. Živjelo se. Lan je tu za kućom bio zasijan i močio se dolje u potoku. Ni njega nema. Bio je nekad. Sve je bilo nekad. Sad je tu samo stara od nevremena izjedena, naherena kućica, pusta turobna kućica, i brat što dube štakom sve veću rupu u zemlji.

Grlo u Stjepana bilo je suho. Nije ni čuo svog vlastitog glasa.

— Šta je dalje bilo s njom, je li još uvijek kod trgovca?

Brat se trže iz šutnje, povuče štaku: otišla je, udala se negdje pri koncu rata. O tebi se nije ništa čulo. Trgovac je bio star. Pošla je za diplavog Marka. Ja sam upravo došao iz bolnice. Gadna vremena, hm.

Ponovo su utonuli u šutnju. Rojevi malih, nevidljivih mušica zujali su tanko više glava.

— Šta ćeš, slegnu nekoliko časaka kasnije ramenima brat, bilo pa prošlo. Ostat ćeš valjda ovdje. Hajdemo u birtiju.

Ali on nije pošao. Ostao je tu. Obišao je ponovo kuću, razgledao sasušio i ostario šljivik, razmotrio korov po bašči. Onda je sišao na potok. Pustoš i praznina! Rat je bio za njim. Hitro su žuborili valovi i nestajale vode gubeći se u zelenilu obala, beskrajnom nizu vrba i joha. Hitro su žuborili minuli dani, nestajali u tananim obrisima prošlosti. Luce Petrova udala se, a prije toga živjela je sa starim trgovcem. Nije se imalo šta jesti, rekao je brat. Hm. Upaljenica. Kuja. Sve su one kuje. Šta sada, Stjepane, kuda? Ćaća, nane, sestre, potkivačnica, obori, pojate. Pustoš i praznina. Zdrobljen je i dotučen. Mislio je obnoviti snove, naći radost i sklonište, toplo srce što ga čeka. Došao je na ruševine i zgarišta. Jecaj se je peo u njemu, grudi se u grču stezale. Uđe u potkivačnicu: alat razbacan i zarđao, a dobrim dijelom i nestao. Uđe u odaje prašne i pune paučine. Vonjalo je po šljivi i duhanu, vonjalo po očaju. Nađe na stolu roditeljske sobe tko zna od koga zaboravljenu i nepospremljenu turpiju i maz-kamen. Ne znajući ni sam kako, pod snažnim pritiskom jedne želje, on izvuče iz ruksaka svoju bajonetu i poče je oštriti. Masatio je dugo i pažljivo.

Potraži kuću diplavog Marka. Klinaste, srebrne zvijezde prosipale su se po nebeskoj modrini, mrak je odijevao sjenom stabla i ljude, tanjio oblike stvarima. U večernjoj rosi gubio se je šum hoda. Netko je palio petrolejku u maloj od dasaka sklepanoj potleušici. Zaviri kroz okno. Okrenuta leđima bosonoga, mlada žena dojila dijete. Sa rafe su visjeli vijenci crvenog luka i ćasa od mlijeka, u sredini sobe nalazila se kolijevka s razbacanim krpama. Prepoznao je odmah. Zavratila se naprijed i pokazala lice. Izgledala je izmršavjela i viša, ali oči su bile nekako krupnije, nujnije nego prije. U naramku bacakalo se napršće, požudno sisalo veliku, nabreklu dojku sa spletom modrih žilica oko bradavica. Tetošila je i pjevušila djetenćetu, hodajući po sobici, dok su škripale daske poda. Obrdalj, koji je još maloprije htio provaliti unutra, nešto strašno viknuti i učiniti, ne reče ništa, ne učini ništa. Stajao je dugo razjađen i nepriseban. Iz lokava su žabe smireno, jednolično kreketale, zrikavci zrikali. U sobici djevojka, što ga je iznevjerila, doji dijete, koje je s drugim dobila, a njemu ruka, što je stiskala naoštrenu bajonetu, nemoćno pada. Odlijepi se od prozora i pođe troma koraka natrag.

Taj dan i ta noć izmijenili su Obrdalja. Uvukao se u se, bježao od ljudi i najvolio bivati sam. Saznanje ZLA, onog nečega nepredviđenog i tamnog u srcu čovječjem palo je teško na njega. Od zla je došao rat, od zla je potjecala i Luce. Uopće žena je u silno bliskoj vezi sa zlom. Nikada otada nije više njegov pogled pao ni na jednu ženu. Ugušio je željezno želje i strasti u sebi. One nisu više bitisale za nj. Bježao im je čak i od pomena. Ni kod kuće nije htio da ostane, odviše ga je podsjećalo na prošlost, a on nije htio više ničega da se sjeća. Uputio se je u svijet kao beskućnik sa čvrstom odlukom, da se više nikada ne vrati u rodni kraj. Slučaj ga je bacao kud i kamo je htio, on je mirno vukao svoju sudbinu šutljiv, povučen čudak, udaren malo mokrom krpom — kako su drugi primjećivali. Imao je i zašto. Za njim je bila uništena porodica, razoren dom, nevjera djevojke, brat sa štakom — sve. Kud, do đavola da se toga sjeća? Preteško je i preočajno. Zakopao je spomene na najdublje dno sebe, navaljao glomazno kamenje zaborava. Gdje je tvoj tihi san, mali čovječe?

U ovoj noći na tuđem sjeniku njemu sve to pada na pamet, salijeće ga i napada, i on se nemirno okreće s boka na bok ne mogući nikako zaspati. Davno se je utrnuo fenjer i davno je već Joso zamuknuo i zahrkao. U sijenu krcka, u sijenu tiho šuška; to se bude davni, izblijedjeli mirisi mrtvog cvijeća i mrtvih trava. Budi sve, što je mrtvo. I on, Obrdalj, zamrlih udova od umornosti, leži budan i bulji u tminu. To je štala Velike Anke na Rudanci. Zeleno, samotno svijetlo, što titra izgubljeno po mokroj, blatnoj cesti i odsijeva s lokava. Krčma pred zatvaranje: pijani Hasan kovač sa spalim turom i dugom proročkom bradom, pakosno lice Ananije Zuzka, tanki kao komarac Ostojica. To je unjkavi glas Jose kravara, zablaćene čizme Andrije kočijaša. Doći će mu suknje, budali, glave. Bio je rat i on u njemu. Bila je Luce Petrova. I ćaća, nane, brat sa štakom. Sve, sve je bilo! — To je nova, prostrana štala sa dva reda pregradaka. To je ona mala junica zapravo s crvenom dlakom i tihim, malo ovlaženim n j e z i n i m, Lucinim očima. Kiša pljušti po krovu i vode klokoću. Vani šumi vlažna, vjetrovita, jesenja noć.

(Svršit će se.) *N O V A K S I M I Ć*

FISHARMONIKA

Slika moje duše nema kronike.
Krajolik misli, to je zvuk harmonike.
Šišmiš je u kraju ko mrena na očima.
Gdje se sanja počinje? gdje se dočima?
Zemlji rastu kose. Taj je mjesec kopija
s neke razglednice stare što me opija.
Mi smo išli putem. Put je bio dug.
Kasno opazismo da je taj put krug.
Po danu mjesec na nas svoju slutnju sipa.
Divlji kesten cvjeta i miriše lipa.
U nama plamen skitni strasnika.
Noć nam šalje ćuka, svoga glasnika.
I sve noću biva puno svete strave.
Šešir nam se diže sam vrh budne glave.
Nas će obuzeti gorostasna šuma,
izrasti će lišće čak i povrh uma.
Je li usna zbori ili nebo svira?
Gostiona uz put sjedište je mira.
Istinskomu biću mi smo prešli među.
Žarki pelud s cvijeta pao nam na vjeđu.
Noćas će se jasno složiti zvonici:
Aleluja, srećo, ustaju bonici.
Nama opet služe neumorne noge
do nade na zemlji i svjetlosti mnoge.
Tim krajem sutona što sanja o zori
šiknuti će noćas blijedi reflektori.
Kriknuti će ptice: gori šuma, gori.
A kad mlaz svjetlosti pane povrh pjesme,
probudit će lugom pozaspale česme
i presahla vrela i umorne rijeke
kojim vjetar nosi sve jeke daleke.
Eto, zbori zemlja; eto, šuma plače:
kad krčma na drumu dočeka svirače.
I ta svirka naše razgovore priječi,
i ti sneni zvuci jesu naše riječi.

Nužno, neko fali kad nas pjesma smami.
Gledamo se blijedi. Falimo mi sami.

Tin Ujević

ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ

Pjesnik, koji je spjevao najveći broj pjesama, pogotovo stihova — jer su njegove pjesme obično duge — u klasičnim metrima, to je Ante Tresić Pavičić (r. 1867.); nesamo, nego kad bi se na jednu stranu skupile počinjući od Katančića pa do naših dana sve pjesme izvorne ispjevane u klasičnim metrima od svih naših pjesnika kroz ovih prošlih 150 godina, a na drugu stranu svi Tresićevi stihovi u klasičnim razmjerima štampani i neštampani, mislim da bi broj njegovih stihova bio opsegom pretežniji.

Javio se je prvi put u »Viencu« (god. 1888.) s pjesmom »U Boci« u elegijskom distihu:

Divna, tihana noć sa gordih Bokeških gora
Stere vrh kotline mrk, zviezdam izvezeni plašt
itd.

Dakle, doskora je pedeset godina od prvih njegovih stihova u klasičnim metrima, i još uvijek služi se tom vrstom stihova poslije gotovo pedeset godina. Izašle su tri njegove knjige, u kojima stihovi u klasičnim razmjerima zauzimlju većinu prostora: »Glasovi s mora Jadranskoga« (1891.), »Nove pjesme« (1894.) i »Valovi misli i čuvstava« (1903.). No broj klasicističkih stihova nesabran u knjige jest velik, pa je red na Tresiću zadržati se malo dulje.

Svoju prvu knjigu »Glasovi s mora Jadranskoga« popratio je na kraja sa »Tumačenjem mjerila«. Taj je pogovor zanimljiv i vrlo važan, pa je nužno, da se najprije uglavnom navede i zatim naprave neke opaske:

»Kod drugih naroda, navlastito kod Nijemaca i Rusa, a u novije vrijeme i kod Talijanaca, uvidješe pjesnici, da novija vrst stihova, koja se temelji na naglasku i na sroku (rimi) nije tako zgodna da izrazi duboke misli i nema toliko blagozvučja i raznozvučja, kano stara klasična mjerila, koja se osnivaju na ritmu. Zato oni pokušaše, i to sa vrlo dobrim uspjehom, pjevati po starim pravilima. Kod Nijemaca su se najviše istikli Kropstock, Platen i Goethe, a mogao bih dapače reći, da su se dovinuli do Vergilijeve savršenosti, navlastito ovaj zadnji u Rimskim elegijama. I kod nas su mnogi pokušali pjevati po starim pravilima, ali gotovo nijednom nije pošlo za rukom pogoditi pravi duh klasičnih stihova. Tomu je dosta kriv i Veber, koji je tvrdio, da se i u hrvatskom jeziku mora paziti na kvantitet, a ne na naglasak pri sastavljanju stihova; pa je i velikoga Preradovića zaveo tako da je nekoje od najljepših pjesama, ne samo hrvatskih, nego čitavog Slavenstva, zaodjeo u prave prnje, kroz koje moraš sa žalosnim okom motriti nebesku ljepotu misli... Bilo je i drugih, koji su kušali pjevati klasičnim mjerilom, kao kod Srba Lukijan Mušicki; ali on premda je pogađao pravi tip klasičnoga stiha, htio je uvesti i zamršenost latinske konstrukcije, pa uz to nijesu mu ni misli, a ni jezik uvijek sretni bili, te zato nije uspio. To se je isto dogodilo i Mažuraniću u njegovim kajkavskim pjesmama. Vojislav Ilić htio je također da se okani narodnog metra, ali pri tom nije ni zavirio u kakovu metriku, da vidi kako izgledaju klasični metrovi; stoga njegove pjesme nijesu pisane ni u klasičnom, ni u narodnom metru, nego u nečem što je po srijedi.

»Ja mislim, da je kod nas katkad pošlo za rukom Ilijaševiću spojiti duh klasičnog metra sa duhom našega jezika, ali se nije ni on otresao svih mana, pa mu više puta stihovi hramlju... Tomo Maretić u prevodima Ilijade i Odiseje najstrože se je držao akcenta i svih pravila heksametra, ali uza sve to stihovi su mu kadšto ukočeni izgubivši onu divnu gibljivost i svježost originala. Ja mislim, da je tomu kriva ta strogost akcenta, koji je Vuk ustanovio, dočim više puta većina naroda drugačije izgovara, pa zato čestokrat stihovi izlaze s nekakvim neskladom... Ja tvrdim da nema toga jezika na svijetu, u kojem bi se dalo upotrebiti tako dobro sve razne forme metra svijuh naroda, a navlastito klasičnih, kao u našem. Pa zašto da mi Hrvati ne budemo stoga ponosni i da ne poprimimo od svakoga, što je dobro? Što ne bi dali Francuzi, da mogu tako pjevati i da se otresu onih svojih vječitih i monotonih stihova? Ni Talijani u tome nijesu mnogo sretniji, pa ni veliki Carducci nije posvema uspio, da uvede sve divne forme Horacijeve, i svuda se vidi nekakva neprirodnost; a pravoga safičnog mjerila nikako ne mogu da upotrebe. Kod nas tako divno zvuče sva ta mjerila, da ti se srce širi od veselja, kada promisliš, da se tvoj jezik u gibivosti i blagozvučju svome može da mjeri sa grčkim i latinskim. I zbilja to čuvstvo mora da obuzme svakoga, koji može da shvati ono neizmjerno blagozvučje alkajičnog metra, koji nema takmaca; i onu valovitost heksametra, koja je tako prikladna za uzvišena čuvstva i ideje, a najviše za onomatopeju...«

I poslije ovoga Tresić prikazuje i tumači razne klasične obrasce, u kojima je slagao svoje klasične stihove ove knjige pjesama: Ima ih osam: heksametar, elegijski distih, alkmanijska,

safična (»majus« i »minus«), alkejska, hiponaktejska i asklepijadejska (»četvrta«) strofa. Ovim će klasičnim obrascima (8) dodati u »Valovima misli i čuvstava« još tri vrste asklepijadejskih strofa i epodski jamb (»sistema jambicum archilochium«); dakle je upotrijebio ukupno dvanaest klasičnih obrazaca.

Danas, poslije četrdeset i pet godina, bez sumnje ne bi Tresić napisao onakav pogovor. Međutim mi ćemo ovdje odmah napraviti neke opaske tome pogovoru. Nije na pr. točno o Veberu, Mušickome i Mažuraniću: prvi je predlagao kompromis između kvantitetskog i akcenatskog principa; drugi nije imao pjesničkoga dara i pisao je u jeziku nenarodnom (»slavenosrpštini«); treći nije nikada pjevao kajkavski. O Vojislavu je već rečeno. Maretićev rad je prijevod, a nijedan prijevod ne može da bude gibak i svjež kao original. Inače vidjesmo Maretićevo razlaganje o akcentu. Posve je prirodno bilo, da se Maretić, poznajući dobro pravila štokavskog akcenta, stalno drži njih u svojim heksametričkim prijevodima, a ne da slaže akcenatske stope u stihu, kako se njemu prohtije. Tresić, kao i svi mi čakavci i kajkavci, koji nijesmo živjeli u štokavskoj okolini, ne pozna dobro štokavski akcenat, pa ga nije ni mogao točno provoditi. No opet nema ni Tresić posve krivo (a to je i Veber opravdavao), što se nije uvijek točno držao štokavskoga akcenta, jer ga se ne drži ni narodni pjevač, mada je iz štokavskoga kraja, pa je već davno opazio Luka Zima (»Nacrt naše narodne metrike«, Rad 48 i 49), da osim kvantiteta i akcenta postoji kod narodnog pjevača *ritmični udarac,* kad se stihovi recitiraju, naročito u pjevanju, drukčiji negoli je akcenat u običnom štokavskom govoru. Tomu je razlog, što se u našim narodnim pjesmama ritam stiha većinom slaže s melodičnim ritmom, jer se je stih začeo s muzikom. Ispravno je, što Tresić tvrdi, da se mogu dobro i zgodno upotrijebiti neki klasični obrasci u našem jeziku. To će najbolje dokazati neki, iako kraći radi prostora, ulomci iz Tresićevih pjesama. Ali svi klasični obrasci, koje je Tresić predlagao i teorijom i primjerima, ne odgovaraju duhu našega jezika, i baš se to može da dokaže navađanjem nekih primjera iz Tresića. Pogotovo je netočno ono, što tvrdi o Carducciju: Carducci nije nigdje rekao, da mu je do toga, da obnovi Horacijeve forme i oživi njegovu metriku, mada kod Carduccija, naročito u prvim zbirkama pjesama, imao je veliki utjecaj duh Horacijeve lirike. Inače Carducci je posve dobro uspio, i to je baš dokazalo vrijeme. Danas, trideset godina od Carduccijeve smrti, njegovo ime kao pjesnika klasičnih »Barbarskih oda« sve više raste. Neprestano izlaze nove knjige, koje ga sve više proučavaju i uznose (Alfredo Galletti, Renato Serra, Giovanni Papini, Piero Bargelini i t. d. i t. d.). U Carduccija nema neprirodnosti, jer su njegovi tobože klasični obrasci stvarno stihovi talijanske lirike složeni klasično samo za oko. To je ustvrdio sâm Carducci, i to je dobro razložio njegov prijatelj Guiseppe Chiarini — i tako jest. Otpada i onaj prigovor safičnoj strofi, jer su u toj za oko klasičnoj strofi spjevane — mogu reći — najbolje ode Carduccijeve (»Alle fonti di Clitunno« — »Miramare« — »Su monte Mario«). Prave safične strofe nema ni u nas, pa ni u Tresića, jer je njezin stih u latinskom originalu:

–́ ⏑ –́ – –́ || ⏑⏑ –́ ⏑ –́ ⏑
Víle pótabís || modicé Sabínum.

Tresić već u spomenutom pogovoru priznaje: »U ovom sam se mjerilu odalečio u tom od originalne forme, što sam stavio cezuru (odmor) za jednu slovku prije; jer drugačije vrlo bi bilo teško pjevati u ovom stihu, pošto je teško u našem jeziku naći riječi, koje počinju sa dvije nenaglašene slovke« — pa je ovako izmijenio stih:

–́ ⏑ –́ ⏑ || –́ ⏑⏑ –́ ⏑ –́ ⏑
Štó joj sŕce || zánosno dúpkom púni.

Ali se kasnije ne drži ni toga, već u »Valovima misli i čuvstava« slaže safičnu strofu baš Carduccijanski:

Moj mladenački bistri um su bili.
Solénne in vétta al mónte Mário stánno.

Pa tko prihvati izmjenu klasičnoga kvantitetskog principa s akcenatskim, nema prava drugome prigovarati izmjene. K tomu, što Carducci nikada ne čini u »Barbarskim odama«, Tresić rimuje ove dvovrsne safične obrasce.

S nekim obrascima, koje je složio i donio u prvoj knjizi pjesama, naskoro je obračunao, te ih više ne nalazimo u daljnjim knjigama. Mora da je Tresić već tada opazio, da su ti obrasci nespretni za naš jezik, pa je nekima dodao i rime, koje opet nijesu uklonile stihotvoračku neprirodnost, jer pjesme u ovim metrima (»Miloj«,

»I tvoje će proljeće proći«, »Ti me ljubiš«, »U lađici«) spadaju u obično stihotvorstvo.

Tko pomnije pročita Tresićev pogovor prvoj zbirci pjesama, izgleda kao da će se on (što drugi nijesu, pa im stoga i prigovara) držati strogo klasične metrike. Međutim nije baš tako. U zbirci od 33 pjesme ima ih 19 u klasičnoj metrici; od tih 19 kod 9 pjesama upotrebljava rimu, što nikako ne odgovara Tresićevim Horacijskim intencijama, niti je toga vidio kod Carduccija, koji je u tome ostao u »Barbarskim odama« vjeran Horaciju i klasičnoj poeziji. Pa u jedno od strogih obdržavanja u pravilima klasične metrike idu cezure (odmori), na koje Tresić uvijek ne pazi, da ih pravilno postavi. Uostalom — kako vidjesmo — nije ni moguće držati se starinske klasične metrike, i o tome u ovoj radnji je dovoljno rečeno — a nije to ni nužno. Pravi pjesnik, u momentu kad se u njegovoj stvaralačkoj fantaziji zametne i oživi predmet, odabire za pjesmu onaj oblik, koji će adekvatnošću odgovoriti onome, što mu duša traži da izrazi. Inače pjesma ne izgleda drugo nego retoričko školsko vježbanje svaki put, kad se predmet napiše u prozi, a onda naknadno bira oblik; i tu ne pomaže nikakvo znanje ni vještina da nadoknadi nedostajanje pjesničke inspiracije.

Ostavimo teoriju i prijeđimo na Tresićevu praksu, ili bolje i točnije, na razgledanje njegovih 58 pjesama u raznim klasičnim obrascima kroz tri knjige za vrijeme od 15 godina (1888—1903). Tresić je kasnije ispjevao mnogo pjesama u klasičnim metrima, ali je opće mišljenje, da nije kasnije ništa boljega dao od onoga, što je najbolje u ovim trima knjigama.

Kao i svaki pravi pjesnik, Tresić je najbolje uspio onda, kad je u klasičnim stihovima iznio ono, što je lično najjače proživio. Kao takvu pjesmu iz najmlađih dana ističem u elegijskom distihu »Maricu«, koju bi trebalo svu navesti, i koja je najbliža Ovidijevim elegijama, naročito onima iz »Liber Tristium« i »Ex Ponto«. Doduše ona je nesažeta i dosta retorički razvlačena, ali se osjeća u njoj proživljenost sadržaja. Evo samo njezina završetka:

Gdje si mi, Marice nujna, kamo se mlađana djede,
Sve mi o tebi tu zbori, a gdje si mi ti!
Tu te na shodu čekam, a Arktur ljubavno sieva,
Dođi, iskreno sad ljubim te, anđele moj.
Vajme, zašto te zovem! kô bielog labuda perje,
Latice liljana kô, mlade ti prođoše dni.
Gdje si mi sada? Zar možda u pticu se pretvori sitnu?
Dođi da slušam tvoj, mistični ljubavni poj;
Ako ti duša odabra šarenog cvjetića stanak,
Suzom ću rosit te tad, da mi ne uveneš već.
Ili me možda motriš sa kojeg nebeskog cvieta,
K tebi doletjet ću tad pjesničkim krilima tam.
Ili si možda za uviek kô pahalj iščezla sniega,
Pa te ja neću već... misli, presiecite let.

Napose treba spomenuti u obrascu alkejske strofe »Dimitru Slavjanskome Agrenjevu«, koja je svojom kompozicijom neobično skladna, i u kojoj Tresić, zanesen pjevanjem glasovitoga ruskog zbora, daje maha nabujalosti sveslavenskih osjećaja, koji su onih godina prožele svakoga od nas, koji je slušao to pjevanje. U pjevanju toga zbora vidio je pjesnik svu muzičku skalu raznih slavenskih naroda, da zaključi:

Ti zvuci nijesu nama nepoznati;
Otacâ slavskih to nam je baština,
Kroz srodne žile što nam teče
Tamo sa Kijevskih drevnih stepa.

Ova oda ide u najuspjelije, što je u nas dano u klasičnoj metrici, napose u alkejskoj strofi.

U »Novim pjesmama«, koje su izdane u razmaku od tri godine, od 42 pjesme 14 ih je u klasičnim metrima, a od tih 6 s rimama. Nešto naročita nema da se opazi, osim što ovdje Tresić počinje slagati čak rimovane »ottave« u heksametrima, što znači još veću nevjernost i preko-

računje pravilâ i strogih zahtjeva za klasičnu metriku (»Na obali Save«), a nema uopće znatnoga napretka prema prvoj knjizi. Iz pjesama u klasičnom razmjeru treba imenovati neke, u prvom redu »Na grobu Lisinskoga«, ispjevanu dijelom u alkmanijskom metru, dijelom u safičnoj strofi. Ima ovdje vrlo uspjelih fragmenata, mada se nalazi nekoliko dalekih reminiscencija iz tuđinske lirike. Navodim iz te pjesme jedan fragmenat:

Sunce žarko, sjajiš se plavim nebom,
Zrakam svojim zalievaš dol i goru,
U zrcalo pretvaraš površinu
Sinjemu moru.

Tebe zorom pozdravlja ptica s grane,
Silnom željom narav te čeka ciela,
Cvieće širi vjenčiće, da ga ljubi
Zraka ti biela.

Kad se tvoje božje pomoli lice,
Bježe tmine prostorom preplašene,
Narav trepti radošću, ter se s tisuć
Boja odjene:

A ti bića cjelivaš žarkim svjetlom,
Iz mrtvila dozivaš k sviesti žiće,
Te sve topliš ljubavlju; miljem svako
Veseliš biće.

Ti si ljubav, izvor života ti si:
Ti metulju darivaš krila šarna,
Na tvoj poziv kiti se sagom cvieća
Poljana čarna.

Među snažnije pjesme ove druge knjige u klasičnim obrascima ubrajam »Moru Jadranskomu, zbogom!« (alkmanijska strofa) i »Štit Jana Sobjeskoga« (alkejska strofa). Prva je neobično nakrcana šarenilom morskih opisa u svim mogućim momentima i potankostima:

Ja sam ti krao boje, kad zora i mlađano sunce
Miešaju rumen s tvojom modrinom;
Kada te podne srebreni i sunce zapadno zlati,
Plamenje miešajuć s tvojom dubinom;

Kada kô zrcalo bistro, što ogleda blaženo lice
I divne mlade djevice oči,
Ti si dvostručilo nebo, sa sjajnim trepernim zviezdam,
S mjesecom, što se pred njima koči;

Kada u tihanoj noći brodeć po mirnom ti polju
Pred prôvom gledah zlatno plamenje,
Te sam, kô čarobnom šibom, udarcem lagana vesla
Sipao u zrak drago kamenje;

Kada sam u divno doba, kada su milije školjke
Nego li dragih djevica lice,
Obalom tvojom sav dan tumarao, tražeć ih čarne,
Pomnjivo upiruć u te zenice;

Kad sam sa malenog čamca bezbrojnu gledô obitelj
Sitnih svakovrsnih bojali riba;
Gdje se vijuga, bljeska kroz vojgu, kroz svilinu zlatnu,
Dok mi se nenadno čamac uzbiba.

(Fragmenat »Moru Jadranskomu zbogom!«)

Sa »Valovima misli i čuvstava« došao je Tresić do svojega najvišeg lirskoga uspona, i ako se toj opsežnoj zbirci dodaju »Sutonski soneti« (1904.), to je glavni i najbolji Tresićev rad u lirici, jer Tresićev književni rad ne leži samo u stihovima. U ovoj trećoj knjizi od 44 pjesme 25 ih je u klasičnim metrima; od tih 25 pjesama 10 ih je rimovano. Dočim stvarno u dobrom dijelu napušta sve to više strogost klasičnih pravila, unosi nove forme klasične: četiri vrste asklepijadejskih obrazacâ i Arhilohijev jampski stih. Četvorostihovna strofa *asklepijadejkinja prva* glasi: –́ – –́ ⏑⏑ –́ ‖ –́ ⏑⏑ –́ ⏑ ⏓

Motreć prirode kras duša se ushiti;
Isti htjela bi čas riečima izliti
Čuvstvo zanosa njoj, ganuta vinuti
K nebu milinja poj; radošću plinuti.
(»Miris smilja«)

Uvodeći ovu novu strofu dodaje nesamo rimu na kraju, nego, kao i naši dubrovačkodalmatinski pjesnici, i po srijedi. Ovo je stih poznate Horacijeve prve ode:

Máecenás atavís édite régibús i t. d.

gdje u latinskom zadnji slog može da bude kratak t. j. nenaglašen, i dug t. j. naglašen.

Unosi strofu *asklepijadejkinju drugu*, a njezin obrazac ovako ostvaruje:

Slatka, užasna bol topi mi sile sve:
Krila, Bože, mi daj orlova jutrnja;
Daj mi Iride let, bježat ću, bježat ću,
Od nje bježat u beskrajnost!
(»Bieg u zaboravnost«)

Latinski je original za ovaj obrazac kod Horacija:

Scríberís Varió || fórtis et hóstiúm
víctor Maéonií || cárminis álité,
quám rem cúmque feróx || návibus aút equís
míles té duce gésserít. (Carm. I. 6.)

Odmah za ovom reda se *asklepijadejkinja treća:*

Briga turobnih pun vlačim se obalom;
Mutni kakono jug oblačnim obzorjem;
Pa, kô umoran galeb,
Na hrid posjednem rđastu.
(»Na obali mora«)

Kod Horacija glasi:

Ó navís, referént || ín mare té noví
flúctus, ó quid agás? || fórtiter óccupá
pórtum! nónne vidés ut
núdum rémigió latús. (Carm. I. 14)

Povraća se još jedan put poslije desetak godina na *asklepijadejkinju četvrtu,* koju susretosmo već u »Glasovima s mora Jadranskoga«:

Žarki plameni Helijos
Žedan, umoran gor s plavetne krivulje
Gleda požudno, ispija
More očima: val hlapi se put neba
(»Helijos«)

Ovo je ona dobro poznata Horacijeva strofa:

Síc te díva poténs Cyprí,
síc fratrés Helenáe, lúcida síderá,
véntorúmque regát patér
óbstrictís aliís práeter Jápygá.
(Carm. I, 3)

Pa da bude još toga klasičnoga formalizma, uzimlje za napadaj na »Modernu«, koja je rodoljubivu poeziju nazvala »patriotičnom tiradom«, *arhilohijski jamb,* koji je Horacij upotrijebio u Epodima:

Ibís Libúrnis ínter álta náviúm,
amíce, própugnáculá. (Epod. I).
Moj Niko u kut baci gusle javorne
Za čelo lovor nije već.
(»Patriotična tirada«)

Kao i u prvoj zbirci, tako i u ovoj trećoj Tresić je ove nove Horacijske obrasce složio samo u po jednoj pjesmi. Vidljivo je po navađanju same jedne strofe od svakog obrasca, da je ovo, mada ima napretka prema onima u prvoj zbirci, plod vježbanja i vještine, a ne kakve inspiracije. Stoga kadgod su Tresića protivnici napali, iznijeli su mu baš ovaj dio pjesama u klasičnoj metrici.

Inače, kao i prije, ima najviše pjesama ove treće knjige u heksametrima, elegijskom distihu, pa alkejskoj, alkmanijskoj i safičnoj strofi. Zatim ima pjesama, koje su plod kompromisa, zapravo polunacionalizirani klasični obrasci, a neki, kako ćemo vidjeti, imaju Vojislavskokranjčevićevske forme.

Između najuspjelijih Tresićevih pjesama u ovoj zbirci — a ima ih čitav niz — jest »Monstra natantia«, prigodom amerikansko-španjolskoga rata za Kubu. Ovo je pravi uzorak, kako se moderna refleksivno-objektivna poezija dade uspjelo izraziti heksametrima:

Prirodo niema i ti, o tajna rieko sudbine,
Otkuda izvireš? kamo kotrljaš čovječji udes
Krvavim koritom divljim kroz znojne pustoši zemlje?
K napretka cvietu, il groznom zatoru biesna mu roda?
Rieci se povjesti izvor gubi u sutonu jutra.
Otkad je čovječanstvo iz nesvjesne djetinjstva tame
Doraslo k pamćenju, k sviesti, pa do današnjeg dana,
Kano što uviek oluja nekud se urličuć skiće,

S ove il s one strane, južna il sjeverna pola,
Tako se divlja ruka iz biesne čovječje duše
K zviezdama ori, gladno kličući: »kruha i krvi«!
Uviek nekuda zemljom krvoločni urliče Davor.
— — — — — — — — — —
Iza crnoga, oštra, hrapava Maizi rata
Grdna se pomalja sablast kroz tamnu sutona maglu.
Kô što se iz daljine čuje rukanje lava,
Sutonom, kad se s leža proteže sanjajuć plijen,
Čuješ joj režanje divlje; šumi po uvalam more
Zgroženo; sablast ga sieče; srce joj užasno hlopće.
Bahće dišuć, kô vijor da lomi na klisuri kreljut;
Groznih iz nozdrva dim put zviezda mrki joj suklja,
Varnice sipljuć u suton; repom željeznim šiba
Utrobu mora, a pjena za njom glogoće, šumi,
Strašnije neg za zmajim, što oviše Laokoona.
Valovi zgroženi bježe i stenju od strave na žalu.
Nikad Nerèide takve ne vidješe nakaze morske,
Roneć od strave duboko u tihe Proteja spile.
Stotina očiju sa nje iskri, kô čopor vukovâ
Gladnih da kroz noć zvirla fosfornim očiju biesom.
Kiklopsko veliko oko sa čela strahovitu ždraku
Strielja, tamom i svietli Gvantánama zatonom mrkim.

Može li se zgodnijim stihom plastičnije opisati moderna oklopljača?

Jedan fragmenat iz ode »Majci« (iz konteksta razumije se: Hrvatskoj) potvrđuje Utješenovićevo mišljenje izrečeno o alkejskoj strofi, kad u njoj trepte uzavreli rodoljubni osjećaji:

Oh, kakva si mi, presveta rodiljo,
Evrope prva hrabra junakinjo,
Ti štite Krsta i slobode,
Prosvjete grozdeni vienče slavni!

Oh, kakva si mi! Nekada prekrasna
Najljepša žena, kraljica naroda;
Kô bitka strašna, kano pjesma
Vile sa klisure uzvišena,

Kô pčela slatka, kakono jabuka
Darovita, što odvraća putniku
Za kamen voće; slavna kano
Sunce u podnevnom plaštu sjajnom!

Oh, kakva si mi! Kakono Velebit
Visoka, čvrsta; prepuna ljubavi
Kô sinje more; vedra čela
Kakono zora nad Biokovom.
A oči su ti kakono Plitvička
Jezera tiha, svježa i plavetna;
Al kô i ona, pune su ti
Vječitih suznijeh vodopada.
Kô Slavonije dubrave pravječne,
Kô ohrašćene klisure bosanske,
Ko Kapeline jele vite
Kose ti bujne niz leđa strše.
Kô zaljev bajnih Kaštelâ pitoma,
Kô hvarske gore vrletne mirisna,
Kô eter čista, skromna kano
Biševska plavetna špilja tiha.

Kao Odisej, pošto se je nalutao i napatio svijetom, umije Tresić da pozdravi rodni otok Hvar Ovidijevskom snagom i harmonijom u elegijskom distihu:

K vama, tihe doline, zagáljene maslinom tamnom,
Smaragdom živim, svjež koje no privija hlad;
K vama, kitni brežuljci, kojima trepti na čelu
Zlatnih borikâ gaj, na kôm se prelieva sjaj
Jutarnjih sunčanih zraka, trepereć kano junaku
Čelenka zlatna, kad lahora njiha ju ćuh,
Umorna hrli mi duša, brežuljci, tihe doline
Rodnoga otoka mog, koljevko djetinjstva, sad

Vi mi počinka dajte, dajte mi malo časovâ
Nevina djetinjstva, kad cio mi bijaste sviet.
Pirite, borovi šumni, mirisnim balsamom na me,
S olujna duha mog strasti odpuhnite sve.
Vi mi probudite slike iščezla djetinjstva moga,
Legnut ću u vaš hlad, dozvat ću negdanji mir,
Kad je nadamnom majke bdjelo brižljivo oko,
Kad mi je cjelov njen blagošću mirio duh.

(Fragmenat iz »Utočišta«)

U ovoj trećoj zbirci pojavila se je još jedna, ovoga puta sretna, nevjernost klasičnom elegijskom distihu: Tresić dvije polustope u pentametru zamjenjuje trohejem, kao što je to uvijek šesta stopa u heksametru; tako da pentametar ovdje postaje neka vrsta heksametra, koji redovito ima u trećoj i šestoj stopi trohej. U »Bajami« pjeva, kada se na izmaku zime pojavi mlađano sunce:

— — — — — — — — — —
Tada jaglaci probiju iz modrih gruda, kô s usne
Djevice, koja sniva cjelove dragog, smiešak.
Ona se u snu stresa pod zrakama, vjesnicam travnja;
Hlapću joj tajne grudi ljubavi žarke žedne:
Sluša joj bajama pusta zavodne drhtaje, misleć
Ljubavi čas da stiže, lahora ljupkih vrieme,
Punih peludom žutim, koji oplođuje slatko:
Sluša, i prevarena, ljubavlju ludom plamti:
Tad joj iz najdubljih žila struje u goletne grane
Sokovi slatki plodni, ljubav joj moske stresa:
Sva se okiti bielim cviećem na pustoši sivoj,
Kô pahuljam posuta jutrnjeg svježeg sniega;
Krasna i nježna se koči na mlakim zrakama sunca,
Dokle sa bielih gora mrkla se nojca spusti;
Spusti na studenom dahu vjetra što mrazove nosi;
Tad ona vrati zemlji prebieli sav svoj nakit,
Pr'je neg ju poljubi zora; nit divno mlađano Sunce
Ne može već probudit ljubav u smrzlim pupcim.

Ovo razilaženje od pravila postavljenih u pogovoru prve zbirke pogotovo udara u oči, kad se konačno namjerimo na pjesme u klasičnim stihovima, koje su Vojislav Ilić i Silvije Kranjčević potpuno nacionalizirali, a Tresić slijedi u tome njih dvojicu:

Otkuda, boginjo divna, lik ti se javi u zraku?
Zar se na dorskom vjetriću sama kiparu objavi,
Il te se, sanjajuć, sjeti zemlje u gustome mraku,
Predrođa kakvu te gledô na javi?

(»Pod kipom Afrodite melske«)

Ubogu pravda je tvrda, bogatu ljubezna meka;
Bogatu surovi dušu, ubogu dušu i tijelo.
Kamo ja spadam? S kim ću družit se prolazna vieka?
Pravda je meni tvrda... al fino nosim odielo...

(»Bratstvo, Jednakost, Sloboda«)

U ovom je nacionaliziranom heksametru najdulja pjesma ove zbirke i sve Tresićeve lirike »Uranion« (od str. 167—196), pa »Na izlasku iz pariskih katakomba«, kojima je pogotovo krenuo protiv svoje teorije, a slijedio reformu Vojislava Ilića. »U borovoj šumi«, kao nekada prije »Na obali Save«, kroji heksametričke strofe od šest stihova s pripjevom od tri strofe, i to vrlo uspjelo.

*

Prikaz Tresićeve lirike, u klasičnim i nacionalnim obrascima (1890.—1905.) pokušao sam prikazati već prije, i pri onome sudu (iz god. 1930.) ostajem i sada. Kao onda, tako ni sada ne uzimljem u razmatranje njegove pjesme, kojih je nesumnjivo mnogo više negoli u do 1905. izdanim zbirkama, ali one, po onome što su čitajući ih amo tamo ostavile utisak, ne znače napredak, nego ili opetovanje sama sebe ili nazadovanje. To je po svoj prilici razlog, što se ljudi odvraćaju od čitanja i prijašnjih njegovih pjesama. I u pjesmama do 1905. Tresić je uvijek bio prebujan, predug, pretrpan, retoričan, toliko da više puta oni, koji žele da čitaju njegovu liriku, odvraćaju se, čim opaze, da jedna lirska pjesma broji na stotine i stotine stihova, jer to postaju svojim dugim refleksijama čitavi traktati filozofije. Čista lirika pak je izljev časovitoga nadahnuća, iskaz nabujalih osjećaja, isplahnuće duševne nabujalosti, koja mora da nađe put u vanjski svijet. Stoga prava lirika ne broji nikada stotine stihova. Ima doduše i tu iznimaka, kao na pr. Leopardijeva »Ginestra«, ali to su iznimke. Tresić ima neobično pamćenje; to izvanredno pamćenje nagomilalo je u njegovu glavu silno znanje, koliko ga nema dvadesetak nas drugih intelektualaca skupa. Zna napamet tisuće stihova grčkih, latinskih, talijanskih i t. d. Pročitao je i zapamtio znanja iz svih struka i područja, naročito iz filozofije. To se uostalom vidi i iz njegovih pjesama, pogotovo iz ostalih djela drugih književnih vrsta. Ali znanje nije umjetnost: neko može da bude velikim umjetnikom i s malim znanjem, jer ono što zna, umije da pretvori u umjetničko djelo. Nema sumnje, da u Tresića znanje nije u ravnovjesju s urođenim umjetničkim instinktom. K tomu, što je najštetnije u njegovoj težnji k višem umjetničkom usponu, nema one autokritike, koja je potrebna za distancu, da može umjeriti i uskladiti ono, što se je ispod njegova pera izredalo. U tom pogledu sjećam se ove zgode od nazad 40 godina. Kada je Tresić počeo izdavati u Splitu god. 1897. reviju »Novi Viek«, pa mu se pridružio i Marin Sabić, poslao je jednoga dana Sabiću u Starigrad na Hvaru rukopis svoje nove pjesme »Nostalgija«. Sabić mi je tu pjesmu pročitao i silno ju hvalio, samo je predložio Tresiću, da izostavi 14 »tercina« od njih 89, i to mu izostavljanje obrazložio (od stiha »oh pjesmo sveta« do »s tajinstvena kraja«). Nije ga poslušao, nego ju je cijelu štampao i u »Novom Vieku« i u zbirci »Valovi misli i čuvstava«; a Marin Sabić bio je čovjek kritičnoga ukusa.

Nego ima jedna druga okolnost, koja izjašnjuje onu neuravnoteženost uspijevanja u cjelini: uz prvorazredne pjesničke fragmente miješaju se stihovi drugorazredni i trećorazredni. Tresić je pismeno i usmeno objasnio, kako on izrađuje pjesme: kad zamisli neku pjesničku misao, on najprije izreda na papiru misli, i kad je to izvršio, onda odlučuje, u kakve će stihove ukalupiti svoje misli. Taj postupak objašnjuje sve: neobično pamćenje i znanje gomila Tresiću u pero obilje misli. Ali te misli nije on u većini slučaja osjetio, proživio i u svojoj stvaralačkoj fantaziji zaobličio; njegova lirika ne dolazi na papir izrađena skupno u misli i formi, nego joj naknadno bira i načinja ruho. Kad se tome doda, da on nema dovoljno autokritike da izbaci ono, što je suvišno i slabije prema ostalom dijelu pjesme, onda je lako objasniti, kako je došlo, da ovako snažni talenat nije uspio izraziti se u lirici onako, kako je mogao i morao, da znanje postane proživljenom ličnom umjetnošću. Ovo sve ne znači — a to se vidi i po ono malo fragmenata, što sam ih naveo — da Tresić nije dao dobrih lirskih komada, koji će živjeti, dok bude našega jezika. Uostalom, kad se od njegove lirike ne bi mogao napraviti jedan oveći izbor za knjigu — što je vrijeme da se učini —, on je napisao toliko toga u drugim vrstama, da bi mu već ovo drugo održalo trajno i ugledno ime u našoj književnosti (neke drame, putopisi i t. d.).

Tresić se je svaki put javno »puntao«, kad mu se je bilo od koga, pa i od Čedomila Jakše (»jednog od najboljih hrvatskih kritičara« — po sudu samoga Halera) spominjao utjecaj Carduccija: da se je naime ugledao u velikoga talijanskoga liričara u onom dijelu pjesama, koje su ispjevane u klasičnim obrascima. Pri tome je pošto poto navraćao svoje ugledanje na Horacija. U Tresića ima utjecaja i Horacija i Carduccija i drugih pjesnika. Kad je on svršavao

E r c o l e   G r a n d i

P o r t r e t   m l a d e   d j e v o j k e
(Rim, Pinacoteca Capitolina)

Mletački slikar XV. stoljeća Lik donatora

(Detail sa slike „Isus i donator" u Strossmayerovoj galeriji)

Po predaji, koja se sačuvala u samostanu Sutjesci, odakle slika potječe, prikazuje ovaj lik bosanskog kralja Tomaša Ostojića.

gimnaziju, nesumnjivo je, da mu je glava bila puna Horacijevih metričkih obrazaca, kao i svakome od nas starijih, jer su se onda nešto više učili latinski pjesnici, pogotovo Horacije. Ali to je vrijeme, kad je Carducci izdao već treću knjigu »Barbarskih oda« (1889.), a prijašnje dvije knjige doživjele više izdanja, od kojih je najvažnije IV. izdanje prve knjige »Barbarskih oda«, jer se pred njima nalazi poznati predgovor Chiarinija, o kojemu je govor u uvodu ove radnje o klasičnoj metrici kod nas. Tresić je preveo čitav niz — ne Horacijevih — nego Carduccijevih oda pred više od četiri decenija. I kad se ne bi kod njega amo tamo nalazilo podsjećanja na Carducija, neizbježiv je, makar nesvijesni, utjecaj toga čitanja i rada oko prijevoda kod svakoga mladog pjesnika. Gdje Tresić ima pravo, to je, da je doista htio da se u klasičnim metrima svojim i u prijevodima drži Horacijeva načina u slaganju stopa (alkejska, safična i t. d.), ali tek se je djelomice vjerno držao toga principa, kako vidjesmo. Kad tome dodamo sud o Horaciju Thoveza u poznatoj knjizi »Il poeta, il gregge e la zampogna« (vidi moje »Treće studije i portrete« str. 147 i 148), ili u najnovijoj knjizi o Horaciju iz pera pjesnika Nikole Šopa, onda Tresić nema opravdanoga razloga, da odbacuje utjecaj Carduccijev, a priznaje Horacijev. Suvišno je, da ja ovdje potanje govorim o tome, kako nova književna kritika (Croce) prelazi preko svih utjecaja, koji su vršeni na nekoga većega ili manjega pjesnika (»poetae maiorum et minorum gentium«), već uglavnom ističe i obrazlaže ono, što je dao uspjela ili neuspjela prema postavljenim umjetničkim principima. Novija historijskoliterarna kritika prihvatila je Croceove principe, ali je zadržala objašnjivanje utjecaja i svih drugih propisa i pomagala, da se potpuno ocijeni nečiji pjesnički rad. Stoga ništa ne umanjuje vrijednost, niti obara ugled nekom pjesniku — kod onih koji se razumiju u književni posao — što mu se spominju utjecaji. A ne iznosi li se to neprestano i o Horaciju?

Inače — da zaključim — zamah Tresićeva lirskoga pokušaja u klasičnoj metrici u vrijeme od 1890.—1905. otkriva i odaziv tom njegovu nastojanju: Tresićev pokušaj našao je odjeka kod čitavog niza njemu suvremenih mlađih stihotvoraca, koji su onda započinjali svoje pjesnikovanje, pa je urodilo obilje stihova u klasičnim metrima. Kako oni u takvom radu uopće ne dostigoše Tresića, pa ili neki zamukoše ili potražiše drugu književnu stazu, to ne zaslužuje o njima govoriti, ali je ipak bio red i to napomenuti u prilog književnoj pojavi Ante Tresića Pavičića.

(Ulomak iz oveće književne studije o klasičnoj metrici kod nas.) *Ante Petravić*

AKROBAT

1927

Vladislavu Vančuri

I

SVEČANOST

Cijela se Evropa slegla na bulvare
Bilo je to u nedjelju do podne iza velike mise
s drveća odlijetahu ptice s telegramima
na svilenom lišću jabuka
ne bijahu to samo golubice
što raznose srdašca ružâ
i pretvaraju se na kraju oceana u maglu
ni svraka s prstenom koja se sliva s noću
što svršava u dijamantima
sve bakice s drúgama
prosjaci na šljakama
gospoda u frakovima
ispod kojih kuckahu satovi
kao pilići kad zoblju zlatno sunce
oko uličnih stolića
od 14. srpnja budućnosti svih gradova
što se lelujahu po punim oknima s plakatima

Uz glazbu vrata činela tuševa
očekuje se dolaz akrobata
on korača po užetu s Madridske katedrale
preko Rima Pariza Praga do u Sibir
gdje treba kažu da usadi u led
crvenu ružu Evrope do žute ruže Azije
u znak osmijeha dvaju svjetova

U parlamentima se pročulo
da se radi o velevažnoj diplomatskoj misiji
ali opet prema drugim vijestima
bijaše taj nedokučivi akrobat trbušni govornik
zboraše na usta kanarinaca u predgrađu
nevjerojatne sentence o umijeću jedenja
sipaše u damske pudernice prah
što promjenjuje rase
u njegovoj prisutnosti dešavahu se tajanstvene otmice
a neka princesa osjetila se odjednom gola usred povorke
pun koketerije crtaše u kovitljajima dražesne akrostihe
i crvena ruža sad bi pomodrjela a sad se činila nevidljiva
prolazeći neprestano iz ruke u ruku gledalaca

Raznio se glas o tome čovjeku
koji kažu liječi svojom gestikulacijom hrome od rođenja
a sela praćahu svoje procesije o šljakama
jer svaka kuća ima slijepca
oslijepljenog zrcalom na kraju cilja
svaka ljubav uho navečer u sjenici što je gluho
za riječi koje izlaze samo jednom u životu
a čiji krvavi odjeci plamte iz ognjenih apsinta
i nad grobovima bez svijetla
i toliko nijemih jezika od straha s pogledima na rastanak
U svakoj kući ima ključanica za kojom dogorijeva svijeća
nad posljednjom stranicom kalendara bez čitalaca
i nesvršenih rodoslovlja kraj nogu ženâ tako krasnih
tako krasnih
da su umrle bez pokoljenjâ
Na kraju svakih stepenica crna mačka
ali i žute mačke trče po sljemenima krovova
u svakoj blagajni novac ukraden nebu
rasuta brojanica pred peharom otrova
raskinuti uvojak u vrtu previše svijetlom
ruža u ustima umirućeg pod vješalima
i zub ispao na rub lazareta ljubavi

Na znak se počele povorke zamatati u podnevno klecanje oblaka
i grleći se uza svirku tužnoga vergla
gledali kao pohlepni mrtvi svojim očnim dupljama
među balonićima proljeća uzduž promenada
i od miljokaza cestâ u lišću

Ali akrobat mašući šeširom nad bogaljima
dozva miševe tamnicâ krastače grobaljâ
i crveni dažd stjenica ko zapad sunca
sjećajući tako na povijest ljudstva stariju od kronikâ

Odjednom zazvonilo smrtno zvono
a iz bolnice rajske u plamenima saksijâ
kroz vrata što se otvarahu uz muziku dugu
na bogaljskim kolicima
vozilo se sedmogodišnje mornarče bez nogu
vrteći rukama zemaljsku kuglu
kroz gomilu što se kao zidovi rastupljuje
i počelo se natjecati s akrobatom

Miševi nestali u rupama
a krastače priljubljene k zemlji
proklijaše u lijehu ljiljana
s verglova odlijetahu duše lastavicâ
a na prsima akrobata zalepršala velika »mrtvačka glava«
ko frivolna kravata

S nekoliko strana zapjeva zbor djece
klaviri zasviraše bez dodira na sagovima
ko jezerca što pršte u vrtovima
mnogo staraca se rasipalo u srebrni prah
a cesta bijela kao o Tijelovu
bila puna stopa onih što čeznuše samo iz daljine
da gledaju na iskupitelja

Akrobat poče najzad balansirati
na crnim krilima leptira samoubicâ
baci ružu nježnome mornarčetu
čije se oči vjerne i prozirne ko dobri vjetar
proliše po obrazima
nad akrobatom u padu
na čijim je razgaljenim prsima treperilo crno srce kao netopir

Iz policijskih zgrada žurili stražari
da dadnu točnu vijest o identičnosti mahnitog akrobata
koji padajući ostavi ispovijest tako tajanstvenu
da to treba vikati
da to treba kričati
da to treba šaptati
da o tom treba ćutati
osim njegovih riječi tako tajanstvenih
tako tajanstvenih
da to treba pjevati

VÍTĚZSLAV NEZVAL

(Sa češkoga preveo Dragutin Tadijanović.)

(Nastavit će se.)

POEZIJA DRAGUTINA TADIJANOVIĆA

(U povodu knjige »Pepeo srca«. Izdanje pododbora Matice Hrvatske)

»Pepeo srca« je četvrta Tadijanovićeva knjiga pjesama. Nastupio je u kolektivnoj zbirci »Lirika šestorice« (1931.). Potkraj g. 1931. izdaje prvu knjigu »Lirika«. U proljeće 1933. štampana je njegova zbirka pjesama »Sunce nad oranicama«. I konačno, u isto vrijeme s knjigom »Pepeo srca«, pojavljuje se prijevod njegovih pjesama na esperantu, pod naslovom »Kanto al mia koro« (Zagreb, 1936.); prevodilac Josip Velebit. Osim toga prevedene su mu pojedine pjesme na francuski, na njemački i češki. Dosad su samo dvije njegove samostalne knjige (»Lirika« i »Sunce nad oranicama«) doživjele 40 prikaza, a među njih je ubrojen i vrlo pohvalan članak o Tadijanovićevoj poeziji u »L'Europa orientale«.(XVI, 1—2, Roma 1936.) od E. Damiani-a.

Pa ipak, o poeziji Dragutina Tadijanovića rečeno je malo.

On je, u prvom redu, shvaćen kao lirik, koji se bavi svojim ljubavima; i, u drugom redu, koji iznosi pesimistička raspoloženja seljaka »iskorijenjenog«, otrgnutog od svoga sela i bačenog u grad, tuđi svijet, gdje nemoćno tuži za oranicama i domaćim ognjištem. U većini slučajeva bijaše to referiranje zlobno i lično. A i onda, kada je prikazivač našao pravi izraz i kad mu je uspjelo da zadre u bît Tadijanovićeva stvaralaštva i njegova značenja, bijaše to gledanje djelomično, a detaljno preuveličano — tako, da je piscu izmaknuo glavni značaj Tadijanovićeve lirike, i s obzirom na nju sâmu i s obzirom na čitavu našu poeziju. Često tačne konstatacije, viđene u pojedinim pjesmama, nisu zapažene u čitavoj knjizi — a za nju, kao cjelinu, od ogromne su važnosti; jer tek onda pjesnik Tadijanović sa svojom poezijom dobiva i u idejnom i u formalnom pogledu. Da je ta introspekcija provedena u čitavom svom totalitetu, ne bi bio Dragutin Tadijanović nazivan larpurlartistom, reakcionerom i pjesnikom isključivo seljačke patrijarhalnosti, a njegova poezija ljubavnom, pesimističkom, asocijalnom, mlakom i tepavom, bez oštrine izraza, bez dubljine zahvata, bez formalne blistavosti. Doduše, to se događalo, u prvom redu, zbog neznanja, jer je savršenstvom forme nazivan kalup, a muzikom srok — pa makar je već odavna A. B. Šimić vagnuo njegovo mjesto i upozorio na štetnost, ako se rima shvati kao cilj, a ne sredstvo. Te kratkovidnosti, dobacivane, s desna, zalazile su na idejno i ideološko područje s lijeva, kada je dobrom socijalnom pjesmom shvaćan svaki verbalni »bunt« i nedoživljeni trik, bez stvaralačke moći i znanja. Konačno, pokušavano je uspostaviti lirsku aktivnost u vezi sa selom, na socijalnom planu; a Dragutin Tadijanović (ciklusi »Crteži iz Rastušja«, »Na rubu polja« »Sunce nad oranicama«), daje već par godina unazad jasan pogled na selo, na odnose selo-grad, svježe, jedro i snažno umjetnički rečeno; — dok su ti hvaljeni otkrivači naše lirske Amerike krijumčarski plovili Jesenjinovim morima i lažno, nevješto, neznalački žvakali svježe Tadijanovićeve stihove, koje nisu priznavali.

Međutim, »Pepeo srca«, knjiga koja predstavlja 15-godišnji lirski rad autora (1920.—1934. uklj.), otkriva svojom poređanosti pjesama i naslovima ciklusâ sve ono, što je u prvim zbirkama bilo zapretano vanjski, a ipak je, organski povezano, svjetlucalo kao zlatni lanac. Ona tim svojim rasporedom upravo nabacuje mnoge istine, koje nam nakon različnih iskustava i vremenskih poodmaklosti postaju jasne.

U knjizi su štampane najranije autorove pjesme što ležahu, s nepravom, u ladici; a danas neumoljivo obaraju sve pretpostavke i »kritička opažanja«. Već je naglašeno, kako su kod nas pjesnici i nadripjesnici »jesenjinštili«, dok Tadijanović stvara skoro 10 godina ranije sasvim originalne pjesme s istog područja, te, što više, i nakon upoznanja Jesenjinove poezije svladava sugestivnost njegove lirike — i dalje daje sve originalnije, sve jedrije i snažnije pjesme. I ista sredina (ekonomska, socijalna, psihološka) i ista sudbina i isti osjećaji, pa, dapače, i srodnost slavenske psihe, nisu bili kadri da skrše, ni da prisile na mali naslon okosnicu Tadijanovićeve lirike, dok je često kod jakih lirika (koji nemaju nikakve veze s Jesenjinovom seljačkom dušom i iskorijenjenosti, budući da su upućeni na potpuno gradski krug svojih doživljajâ) izbijala nota Jesenjinova stiha.

Zacijelo bi formalisti, »estetičari«, pristalice »zvučne poezije« i zatvorenih formâ bili užasnuti, kada bi čovjek ustvrdio, da je Tadijanovićeva lirika formalno savršena i da je njen autor naš dosad najbolji poznavač arhi-

tektonike pjesme. Opasnost, što prijeti vezanom stihu da postane sâm sebi ciljem, nije razumski prisilila Tadijanovića da se odrekne sroka i kalupa, jer već njegove prve pjesme — petnaest godina unazad — formalno su slobodne, nesputane i jednostavne; a prvi stihovi neposrednih pjesnika najbolji su dokaz spontanosti izraza. Zvuk, muzika, koja je toliko na umu mnogim modernim ocjenjivačima, dosegla je u Tadijanovića svoju svrhu; a znači biti gluh, barem »čitalački« gluh, ako dotičnik u njegovoj lirici ne nalazi, među ostalim rekvizitima, i te kako zastupanu muziku — samo što tu ona nije vanjska forma, samosvrha, već organska cijelost. Srok, po svim zahtjevima unutrašnje zakonitosti arhitektonike pjesme i intenzivnosti osjećaja, dolazi na pravo mjesto — i samo se onda pojavljuje. U pjesmi »Žene pod orahom« (102. str. »Pepeo srca«) upravo je virtuozno dana tiha, zdrava erotika, što pritinjena izbija u sumračnom susretu (kada »pred kućom krošnje mirišu i toplo se mlijeko puši iz punih muzlica«) s mladim ženama, kojih se oči smiješe susretniku, crne i baršunaste i »zelene kao trava proljetna iza kiše«.

Odlazeći od njih, zanesen,
Mene muče vrele žudnje.

Mene more misli uzaludne
Na te mlade žene pod orahom.

Ne pobuđuje li u nama ova asonanca, osamljena u čitavoj pjesmi, i žudna muklost slova **u**, popraćena užurbanom mucavosti ritma — odjednom provalu sve nakupljene pritinjene strasti... kao kad netko prevuče strasno gudalom preko violinskih žica?

Koliki je u Tadijanovića smisao za glazbu stiha, za zvučnost riječi u adekvatnom momentu osjećaja, svjedoče ovi stihovi, u kojima je s ingenioznom invencijom izražena krhkost, krhkost tijela, života, vremena, moći:

Oh, kakve li smo krhke igračke
U krvničkima jakim rukama!

(»Mjesečina« str. 53, P. S.)

Ne apelira li ovdje pjesnik, u prvom redu, na našu slušnost da dođemo do spoznaje kratkotrajnosti, lomnosti, ništetnosti — dok je sadržaj od sekundarne važnosti?

Grozničavost, kojom prikriva, taška riječi izrečene u strašnoj istini, govoreći tuberkuloznom bratu na samrti, dana je ritmički skrhano, razbijeno, dok naraste grozota do nemoćne utjehe: Nemoj se plašiti ničega. Napokon prelazi ritam u blagu razlivenost, kada su riječi meke poput svijetla mjesečine i tople kao dah:

Al sve, moj mili, ti to znadeš, prolazi
I kad nikog od nas više ne bude
Sjat će s u n c e n a d o r a n i c a m a.

(»Mislim na brata u lječilištu«, str. 88. P. S.)

Koliko Tadijanović polaže na ritam, vidi se najbolje u pjesmi »Zemlja me zove« (str. 57 — P. S.), u kojoj je dan težak stupaj korakâ na mrtvačkom maršu, i ne treba naprezati uši, da čujemo pratnju žalosnih trubâ:

Zemlja me zove, zemlja me zove: moja mati.

Tadijanović vrlo često doživljava prirodu potpuno muzikalno:

Iz bliske niske šikare
Dopire pjesma ptičija

A možda nigdje nije tako dana tišina, bezglasnost, mir, pokoj, kao u pjesmi »Miris ljiljana« (str. 62, P. S.), gdje čujemo šapat tišine, šapat tuge, koja bosa, na nožnim vršcima, s prstom na usnama prilazi odru mrtve drage. Ta savršena upotreba glasa **š** i **s**, uz neobičnu plastičnost izraza i ređanje riječi, što nam dočaravaju bljedoću, ukočenost, kao da su prebačene bijelom mrtvačkom koprenom — govore najuvjerljivije o muzičkom i plastičnom savršenstvu Tadijanovićeve lirike. U njoj nije ritam tek pratnja nekim tuđim napisanim riječima, već teče u unutrašnjosti sadržaja, osjećajâ, izrazâ — kao rijeka ponornica, za koju su potrebne vilinske rašlje.

Kao najbolji dokaz postojanju muzike može se uzeti zamjena ili poremećaj riječi, što više, slova. U Tadijanovićevoj poeziji, što je već ustvrdio Ivo Frol u svom izvrsnom članku »Pjesme o ljiljanima« (Mladost, X, 5, siječanj 1932.): »jedna suvišna riječ, na nezgodnu mjestu, u nepravi čas, i dojam cijele pjesme može biti upropašten«. Na primjer, ako u stihovima:

Iz daljina strah me hvata pred vodama blistavim
Gdje je Javor moj?

(»Preteška slazi noć«, str. 119 — P. S.)

premjestimo samo jednu riječ:

Iz daljina strah me hvata pred vodama blistavim
Gdje je moj Javor?

nestaje u času strepnje, drhata, mračnih slutnjâ, koje nam snažno dočarava prvi stih, popraćen očajnim pitanjem, što odjekuje kao kamen bačen u mrkli bezdan i povik pušten u ždrijelo beskrajne, crne spilje.

Druga sjajna osobina Tadijanovićeve lirike jest plastičnost. Položaj riječi, položaj stiha, udaljenost strofe i prijelom izraza, pa zarez, točka, razmak — dovoljni su da pruže sliku, da učine osjećaj intenzivnijim, a zvuk jasnijim. Odavna je već preživljeno slaganje na pr. spomenika iz stihova u temi o smrti; plitko djeluje vanjsko slagarsko risanje predmeta, koji podsjećaju na iznesene motive unutar tih slagalica. Ali ta efemerna, preživjela igra, upotrijebljena kao sredstvo, organski nerazdjeljivo vezano uz osjećaj, poslužila je Tadijanoviću u plastici (»Plavi san«, »Ona«, »Soba u prvi sumrak«, »Žene pod orahom«, »Sunce nad oranicama«, »Poslije njenoga odlaska«). Osobit primjer plastičnosti dan je u »Mjesečini« (str. 53. P. S.). Ova pjesma, štampana u »Hrvatskom listu« i »Lirici«, izmakla je nezasluženo očima vidovite kritike. Golema, neutješna bol za nestalim, za izgubljenim, za nepovratnim dana je na jednak način (moguće i jasnije) kao i u »Ljiljanima«. Filozofija je ista. Izrečena je u dva stiha, koja sam već naveo kao primjer velike muzikalnosti. Golema slika stare, vjekovite mjesečine puče ispred nas u par riječi.

Gle, iza hrastove šume, u tamnom sjaju i tišini
Mjesec se pomalja:
Rumen. Okrugao.

Bude se asocijacije. Raste bol, potisnut, zadušen. Spoznaja: nošena tihom muzikom krhkosti. Od ljudi, od života, od vremena, od svijeta vraća se misao na vlastitu tugu, usamljenost, uzaludnost. I konačno — zastor se podiže pred zadnjim saznanjem: ideja spojena s golemom slikom mjesečine ostavlja bol, beskonačan i svečan — gledamo u vječnost:

O, dugo, dugo, još dugo poslije nas
Tuđe će oči gledati
kao što gledasmo i mi:

Naže se sunčani dan, večernje sjenke oduljaše;
Mjesec se pomalja
Iza hrastove šume,
u tamnom sjaju i tišini.

Ovo znanje opaža se kod njegove poezije već vrlo rano (»U gostionici pijem vino«, 1923.; »Rano sunce u šumi«, 1922.).

Kondenziranost izraza, što se pojavljuje u najnovije vrijeme preko pojedinaca po našim revijama kao nešto novo, poznata je Tadijanoviću još 1923. god.:

Zavjesa od svile malko zatreperi
Pa se umiri:
List vjetrom zanjihan.
(»Život u sobi« str. 46. —P. S.)

Ili:

Razbijam noć od stakla.
Trava. I njedra. — Milina.

Mjesec kroz granje ne virt,
Nit šumi lišće na vjetru. Pada li rosa?
(»Noć«, str. 105. — P. S.)

Međutim, ta sažetost ne sastoji se samo u škrtosti riječi, izraza, nego u mogućnosti, da se tim izrazima na malom prostoru mnogo kaže: čitava tragedija, čitav jedan život:

Dugo u noć, u zimsku pustu noć
Moja mati bijelo platno tka.

O majko žalosna! kaži, šta to sja
U tvojim očima
Dugo u noć, u zimsku bijelu noć?
(»Dugo u noć, u zimsku bijelu noć«, 109 str. — P. S.)

Često taj osjećaj, ta bol, taj protest potmuli, koji je u sebi zagušen, pripada ne samo pojedincu, nego množini, kolektivu podvrgnutom istom životu:

Ugasle oči; — runo krvlju polito; — noge slomljene.
Javlja se sunce za obronkom. — Na povratku
Pastirici se čini da čuje, u daljini, muklo blejanje.
Pašnjak blista rosnatom travom, u suncu.
(»Balada o zaklanim ovcama«, str. 69. — P. S.)

Prvi, koji je upozorio na tu odliku Tadijanovićeve lirike, bijaše dr. Antun Barac, ostavši

začuđen nad ovom citiranom strofom: »Koliko je bola i tragike, i ravnodušnosti prirode, i krvoločnosti čovjeka, itd. izraženo u četiri jednostavna stiha! (»Mladost« XII., I., 1. IX. 1933.) Da nadodam: koliko imade pastirica i pastirâ na zemlji, koji doživljuju dnevice ovu bol.

Sve te odlike i sposobnosti pomažu Tadijanoviću kod građenja pjesme. U eseju »Marginalije uz slike Petra Dobrovića« naglasio je Krleža razliku u umjetničkom stvaranju kod dva tipa: prvi je »hudožnik«, umjetnik, t. j. onaj, koji se druži s vragom, koji se zapisao »hudom« — onaj, koji umije, pa zato može; a drugi je umnik, on umuje. Tadijanović je spojio ova dva dara. Tako on postaje jednim od najboljih poznavača arhitektonike pjesme u nas. On ne može da napiše slabu pjesmu. On umije i umuje. On zna, gdje bi jedno slovo, jedna riječ ili zarez bili suvišni. Njemu je poznato, gdje će interpunkcija uzdignuti vrijednost stiha, a gdje će prijelom, razmak i položaj produbiti smisao. On umije pjesmu završiti na pravom mjestu ili joj dodati samo riječ, pa da bude snažna — a, moguće, bez te jedne riječi ne bi značila mnogo. Ponavljanje istog stiha, uzvika, pitanja i t. d., može da bude od presudne važnosti. Naravno, to često radi kruti razum, ali bez infernalnog, đavoljeg sudioništva, rezultat bi bio odviše materijalan, hladan, stvoren za gledanje, za čuvenje — ali ne bi mogao da uzbudi, da potrese. U poeziji Dragutina Tadijanovića preteže toplota, preteže doživljenost, preteže osjećaj.

Samotan lutam večernjim ulicama.
Na svakom uglu, visoko, svjetiljka sja:
Stotinu uglova, stotinu svjetiljaka.

Al nigdje nema Tebe. — Tebe nema.
(»Lutanje«, str. 13. — P. S.)

Motiv naoko prazan, gotovo banalan. Prva tri stiha ne govore mnogo. Osjeća se, doduše, osamljenost u kontrastu s množinom uglova i svjetiljaka. Tek stih »Al nigdje nema Tebe« unosi ideju. Međutim utisak je još uvijek slab. I potrebno je samo da se posljednje dvije riječi toga stiha ponove iza razmaka, i to obratnim redom, pa da pjesma dobije moć sugestije — da nas obuzme.

Posebno poglavlje zauzimala bi psihologija u pjesmama Dragutina Tadijanovića. Nju nije potrebno da ističem, ona se nameće u svim dosad citiranim stihovima, jer i sva tehnika ne bi koristila bez ove moći »hudožnika«. Tadijanović može da nas jednim pitanjem zbuni, iznenadi — i uzbudi čitavu našu unutrašnjost:

U gostionici pijem vino, i pjevam pomalo.
— — — — — — — —

Nepoznat mladić (kočijaš pjan?)
Pucketa preda mnom bičem:
Hoće da me preplaši.

Kad bi me i ošinuo bičem tim,
Šta bih mu?
(»U gostionici pijem vino«, str. 78. — P. S.)

Ima pjesama, u kojima Tadijanović barata pretežno psihologijom. Tu je pravi virtuoz. Iz duševnih situacija, draškavim na smijeh, prebacuje nas pred ozbiljna, mračna raspoloženja; da se opet ispolji mladenačka radost, koja prelazi u ironiju, u tugu, crnu, sveobuhvatnu (»Vino i ja«, str. 55. — P. S.). Zato i nije čudo (što su, uostalom, radili svi majstori) da Tadijanović bira momente, kada su čula razigrana, a fantazija slobodna — ili, kada nastaje potpuna negacija razuma, potisnuti osjećaji su oslobođeni, nekorigirani, i zato ti stihovi djeluju neobično dinamički, protestno, plameno. (Taj momenat mogao bi otkriti nove poglede na Tadijanovićevo stvaranje):

Ej!
Kad odraste Boro naš maleni,
Mi ćemo ga poslati:
Idi, Boro, skini sunce sa neba!

Boro!
Smrvi sunce!
I poderi nebo!
(»Luđaci«, str. 81. — P. S.)

Napokon, karakteristično za Tadijanovićevu poeziju, dolazi nagao obrat: protest jenjava, bura se smiruje i sve prelije tuga.

Čuj, kaplju suze:
Svelo lišće
U potok.

Svijest je ugasila plamen: San se rasplinuo.

Jezik Dragutina Tadijanovića je, uglavnom, prešućen. Nije naglašeno, niti je analizirano njegovo i kvalitativno i kvantitativno jezično obogaćenje naše lirike. »Riječi kao »srce«,

»dušo« ovdje nas ne smetaju, štoviše, djeluju tako blago, tako toplo, nemoguće ih je zamijeniti drugim riječima« (Ivo Frol, Pjesme o ljiljanima). Riječi, kao dominanti poezije, povraćeno je djevičanstvo. U vezi s frazeologijom, rječničkim blagom nađeno je za najvažnije da se kaže, prelazeći na tematiku, kako Tadijanović prepjevava Bibliju, da je pod njenim utjecajem. Braniti, u ovom slučaju, Tadijanovićevu poeziju, značilo bi braniti Hugo-a, Gide-a, France-a i dr., kod nas Nazora i t. d. Ukoliko bi se moglo govoriti o utjecaju, on nije — kao i u Šopa, s obzirom na Novi Zavjet — ni formalne, ni idejne naravi, već je izvor ili bolje poticalac mnogih svježih nadahnuća. — Ja ne kradem, no ja živim svih pjesnika stare sne. (Ujević).

Arhitektonska snaga u pojedinačnoj Tadijanovićevoj pjesmi pretvara se u snažnu kompoziciju ciklusâ i čitave knjige. Uzgred upozorio je na to dr. Antun Barac, ali treba tu činjenicu staviti kao podlogu čitavom Tadijanovićevu stvaralačkom radu. Već u »Lirici« opažala se sklonost ka kompoziciji, a u »Suncu nad oranicama« dobiva čvrstoću, koja je u knjizi »Pepeo srca« potpuno zaokružena. Od prvog lista raste čovjek udaran životom, lomljen, razočaran, varan, prezren. Ljubav, nevjera, mržnja, nemoć, smrt vitlaju njegovu ličnost; doduše u većini slučajeva to je gledano odozgor, posmatrano fatalistički — ali se javljaju mjestimično, kao novi vez, društveni uzroci.

To saznanje nije došlo odjednom. Ulazi čovjek u život i dječački sniva. Ljubav mu otvara životna vrata i sni ga okružuju. Zaljubljen dječak gleda u travi, u nebu, u oblacima, u suzama lik svoje drage. I kada se tuga rađa, ona nalazi utjehu u ljubavi, i tu se rasplinjuje.

Duša je moja stablo mlade voćke
Ružičastim cvjetićima osuto.
(»Radostan idem«, str. 12. — P. S.)

I pjesme su nepotrebne, život je tako lijep, čemu ih pisati:

Ne bi li bilo ljepše
Da gledam kako trešnje cvatu
I oblaci putuju?

Zar nisu Tvoja usta
Slađa
Od mojih pjesama?

Nisu li pogledi Tvoji
Ljepši
Od mojih pjesama?
(»Moje pjesme«, str. 23. — P. S.)

Sreća se počinje ljuljati. Čovjek je sâm. Život položi ruku na nj. Razočaranje raste i samo katkad pojavi se radost, snažna, elementarna, velika:

Poskočim kao jelen, od radosti, poskočim kao šumski jelen od radosti beskrajne.
Planine su plavičaste, nebo na istoku rujno kao mak.
Pjevam s pticama, u tišini.
Kada, gle! sunčeva golema ploča zali me mlazom svjetlosti.
I ja sam sav u suncu.
Srce moje kuca u grlu:
Sve što imam, sve što imam od sunca je.
Sve što imam od sunca je i od Tebe, golubice.
(»Kako sam volio Mariju«, str. 31. — P. S.)

Svakidašnjost se nameće. Seljački život je krut, težak — ali sreća je velika, prevelika, i ona sve obasjava. Napokon, ljubav ubija, uništava; lična bol je pregolema, pa onaj, koga tare, ne može osjetiti tuđe muke: on je obuzet sobom. On je sâm. On je osamljen. Ako i dopre do njega svakidašnji život, on traži u njemu utjehu za se:

Iznenada, začujem kako u daljini kosac kosi travu prezrelu.
O nova će trava narasti, — zelena, zelena —
(»Zaboravljena svjetiljka na vjetru«, str. 38. — P. S.)

Tako govore o životu »Zapisi Lema Kamena.«

Čovjek tone sve dublje, čovjek Samotnik. Stvarnost pomalo nadrasta ljubavnu žalost.

Smiješim se pod nebom — i tako lijepo živim
Sunca mi, tako lijepo živim, ha, ha...
(»Pjesma samotnika«, str. 45. — P. S.)

Ironija. Sarkazam. Želja za smrću, za potonućem, za nestankom.

»Duboko u nutrini čovjeka nešto se slomilo: Ljubav, Mladost, Djetinjstvo... svejedno je.« (Frol, Pjesme o ljiljanima).

I napokon, čovjek se budi iz apatičnosti, poraste katkada protest u njemu, on sagledava u život — i pomalo se upušta u borbu.

Grad mu otvara oči. T e š k a s j e n a g r a d a pritište bijednike, koji gutaju milodarni zalogaj s kletvama i mržnjom. Sanjalac stoji pred izlogom cvjetarnice s nestvarnim željama, u laku kaputu i blijeda lica — a san se rasplinjuje na zahukanom staklu i ostaju samo riječi upečaćene u mozgu te sada zvuče bolnoironično:

Ljubim ruke, milostiva gospođo! Izvolite žute
ruže
Ili crljene? Mirisnije su, molim, te. Netom su
procvale.

(»Pred izlogom cvjetarnice«, str. 73. — P. S.)

Trnu studentski životi u gradu, a povratka nema. Očinska kuća propada, siromaštvo je u njoj, mir i pljesnivost. Što bi bilo, da su kod kuće ostali? Rađali bi djecu, kopali, kosili, plužili i tukli se pjani sa susjedom. Najposlije, za predvečerja kasnog i blatnog, pokopali bi ih sinovi u groblje, kraj djedova, da zatim pođu napajati stoku.

Ostaju još prekogrobna obećanja, da ublaže gorčinu stvarnosti suzne doline. Tadijanović dočarava tisućljetne snove blaženstva, da ih u tri ironična, naivno izrečena, udarna stiha raspırši i razbije:

Nebo je modro platno
Na kojem nevidljiva ruka
Bez prestanka nove oblike slika:

Pogledaj, u dnu neba slatko pase
Stado ovaca u bijelim runima.
Gdje im je pastir?

Rumeno cvijeće cvate
U mirisu
Do neba.

U nebeskim pašnjacima
Moja draga baka
Čuva goveda.

(»Nebo«, str. 103. — P. S.)

Seljački je život sagledan realistički; naturalistički.

A gdje su uzroci?

Odgovor je jasan — jer Tadijanović, kako rekosmo, komponira, on veže. Odgovor leži u suprotnosti. Građani se zabavljaju kraj manastira, piju vino d o m a ć e, plešu i jedu:

Gospođe motre ispod oka, potajno,
Kako im se kćerkice ponašaju
Kad šetaju i plešu s kavalirima.

Baci li kogod u zrak raketu
I ona zasvijetli rujno il zeleno,
Građani svrate poglede s čaša na nebo.

Nebo je crno, prljavo,
Od masnih pogleda građanskih.

(»Vrtna zabava«, str. 73. — P. S.)

Djevojke, kojima je život osiguran provode dane u hvatanju ljubavi. A kolika je razlika između jednostavne ljubavi sela i ove lažne, dvolične, što se prikriva naivnošću i zbunjenim smiješkom, a žrtvu sadistički lomi i kida. Evo kontrasta Luđacima, tuzi pastirice, mladiću, koji je starački naslonjen na plinsku svjetiljku i ludo sanja; Gospodin Lamian hrani golubove i traži prikladan položaj za fotoreportera; zgražaju se gospođe, kako je sirotinja bešćutna, jer mrmljajući ulazi u pljesnive brloge i u vlažne podrume — ne zanima je šumor golubinjih krila, niti blaženstvo lica gospodina Lamiana. Prijatelji govore o književnosti i, smalaksavši u govoru, ostavljaju druga odlazeći k objedu, a ne pomišljaju, je li on gladan.

Ta kompozicijska konstruktivnost, kako ćemo vidjeti kasnije, mogućna je da otkloni sva nagađanja o neaktivnosti Tadijanovićeve poezije. Ona u sebi nosi prednost nad pojedinačnim zahvatima, i — povezavši ih u cjelinu — ne djeluju egocentrički, već kazuju put ličnosti pod udarcima društvenim. Naravno, ta je nit zasad jedva vidljiva, ali ona postoji. Momentana pretežnost ljubavnih i individualističkopesimističkih depresivnih raspoloženja, prešavši u kontakt s okolinom (pa makar periferijski zahvaćen i pretežno psihološki dan) moći će se suprotstaviti pojedinačnim pjesmama silnog centralnog aktivističkog zamaha i kolektivnih nastrojenja, kod kojih usplamte čuvstva do srsâ i uzdigne se neslomljiva snaga (»Čudni američki pogreb«). Tadijanović neće nikad na taj način zahvatiti stvarnost, i tražiti to od njega značilo bi ne razumjeti njegovu poeziju, koja gasne kod svakog uzdignutog tona i krši se u snazi dinamike; što smo vidjeli kod »Luđaka«, gdje konačno ipak prevladava baladeskni ton. (Približno tome, značilo bi,

svojevremeno, pružati Daudet-u kao uzor »Jadnike« ili od autora »Odese« zahtijevati da napiše »Cement«).

Naglašuju kod njegove poezije egocentričnost, koja je, naravno, shvaćena doslovno, a uza to nije uočena njena vezilačka strana jedne cijelosti. U tom slučaju »ja« označuje lice, bilo koje, čovjeka, dio ljudstva. (U krajnjoj liniji mogli bi sve pjesnike i stvarače nazvati egocentricima). A valja naglasiti, da i onda, kada ne bi u Tadijanovićevoj poeziji htjeli vidjeti tu ulogu egocentričnosti, nije ona ipak apsolutna i osnovna: »Balada o zaklanim ovcama«, »Djevojka na prozoru«, »Vrtna zabava«, »Luđaci«, »Plinska svjetiljka«, »Gospodin Lamian hrani golubove«, »Oh, kako je sirotinja bešćutna«, »Mislim na brata u lječilištu«, »Jutarnja zvijezda pozlaćen orah«, »Rano sunce u šumi«, »Pjesma o dunji i ptici«, »Soba u prvi sumrak«, »Nebo«, »Lišće, kukuruzno lišće u polju«, »Dugo u noć, u zimsku bijelu noć«, »Moja sestra nosi u grad mlijeko«, »Jutro«.

Može li se taj broj neegocentričnih pjesama tako jednostavno da mimoiđe? Napokon, Tadijanović je u najboljim svojim pjesmama revoltiran, ne zbog nepravda izričito njemu nanesenih, već potlačenima uopće.

Tvrđeno je: Tadijanović nije socijalan.

Premda sam prije naglasio, gledajući ukupno na njegov rad, u sklopu društvene zbilje, društvenoga kretanja i sukobâ — ipak hoću da podcrtam pojedinačne zamahe njegove lirike. »Baladu o zaklanim ovcama« uspoređivao je jedan od uvaženijih naših kritikâ s »prekrasnom Verharenovom pjesmom »Krava«, naglasivši, što više, da je motiv isti: »samo dok je Verharen umio genijalnom intuicijom da dade psihologiju i sva doživljavanja krave, koju vode na klaonicu, njeno osjećanje bliske smrti, Tadijanović je dao samo jednu impresivnu sliku, bez imalo psihološke finese«. I opet nerazumijevanje. Nehotično?! Jer, svak će, pročitavši spomenutu pjesmu, odmah uočiti, kako je ovo poređenje iluzorno. Autor naime nije uopće htio dati psihologiju životinje (iako su, tvrdim, pojedina sjajna zapažanja specifično psihološke prirode). Kada bi pjesma bila tako zahvaćena, njeno ostvarenje stvarnosti bilo bi nikakovo ili vrlo ograničeno. Međutim, njome je izražen kolektivan osjećaj sela u času nemilosrdne otimačine i grabeža njegova dobra. Ona je seoski pandan Cesarićevoj »Mrtvačnici najbjednijih« (kako sam jednom naglasio u HR, VIII, 9, 1935, str. 496), »u kojoj tutnji bunt potmulo i teško kao daleka grmljavina, pritinjen staloženošću izraza i prikriven dubokom tragedijom izrečenom alegorički«. A razlog, što je Tadijanović opisao tragediju ovaca, ne leži u njoj samoj, nego u tom, da se postigne što jači utisak na čitaoce i provede što dublji dojam jedne kolektivne pastirske boli. Naravno, da je taj razlog u vezi s jednostavnosti, naivnosti i tugaljivosti njegova pjesničkog izraza, — koji bi, govoreći direktno o ljudskoj tragediji, ispao odviše blag i nenaravan, neadekvatan. Ujedno, ako produbemo taj zahvat izraženo je tom pjesmom svo stradalništvo seoskih prebjega u gradu. Daleko bi me dovela detaljna analiza, majstorsko rastenje čitave tragedije (upravo dramatsko) i upozoravanje na ostale Tadijanovićeve socijalne pjesme. — Jer, kada ne uspijeva vrijednost ukloniti s egocentričnosti, utječu se ljudi »neshvaćanju« i asocijalnosti.

Istina je, Tadijanović zahvaća život periferički. Ali dubljina proživljenosti i snaga, kojom su (bilo ironički, bilo baladeskno tugaljivo ili prigušeno protestno) izraženi ti periferijski zahvati stvarnosti — ovako kompozicijski povezani govore istinski, neuvijeno, otvoreno i snažno.

Konačno, poznato je: tendencija ne smije da leži u namjeri, nego u efektu. Bio kako zamašan, voljan i iskren centralni zahvat zbilje, ako nije adekvatno umjetnički ostvaren, — ne znači ništa. Suvremena konjunktura seoskih motiva može da potiče na plemenita nastojanja, natege (što je, uostalom, dosad provođeno na gradskom terenu), ali ako ona premašuje moć, kreativnu snagu, koja ne može da uzdrži ravnotežu sa zamahom, rezultat je na planu umjetnosti i njenog djelovanja jednak nuli.

Tadijanović je u naslovu knjige »Pepeo srca« jasno izrazio njeno značenje i ocrtao razvoj, na koji smo kao konačnik došli ovakovim gledanjem na njegovu poeziju.

Da to nije pusto naklapanje, svjedoče »Dani djetinstva« snažan neobjavljen još ciklus pjesama, u kojima je način Tadijanovićeva zahvatanja, lišen svih balasta dosadašnjega gledanja, kompozicijski zaokružen, našao svoju formu i — raison d'être unutar društvenih sudara.

Ivan Goran Kovačić

SHAKESPEAREOV ZAVJEŠTAJ

(„BURA")

Odavno se je javilo, a danas, može se reći, prevladalo mišljenje, da je ova gluma neka alegorija. A kako je sve nisu tumačili i što joj sve nisu podmetali, da je htjela očitovati svijetu! Nema sumnje, da nije nelična, nego da joj je pjesnik dao neki smisao i njome nešto kazao o sebi. No neki su odmah uzeli, da je to njegova potpuna ispovijest i opis njegova života. Tako spominje Louis Gillet u svome »Shakespeareu«, da je na priliku Gravesu priča »Bure« ona ista što i pjesnikovih soneta, Sikoraksa je »crnka« (dark lady), ona je s pomoću Setebosa, za kojega se ne kaže, tko je bio, imala silnu moć na dvoru, gdje je zapovijedala mjesecu, to će reći kraljici Elizabeti; uza sve to pala je u nemilost, ali je »zbog nečega, što je učinila«, bila samo prognana. Sužanjstvo Arijelovo pjesnikova je strast, Prospero je opet Shakespeare, ali ovaj put oslobođen. Kaliban je prijatelj, koji je prevario pjesnika, a Trinkulo je Ben Jonson.

No zelen bostan obrala je u tome gospođica Winstanley d'Aberystwyth. »Bura« je prosto tragedija o smrti francuskoga kralja Henrika IV. To je jasno kao sunce. Sikoraksa je Katarina de Medicis. Miranda, što na svoj otok stiže u malom čamcu, to su hugenoti, koji su pobjegli u Englesku. Arijel je, dašto, kralj mučenik, a Kaliban je ubojica Ravaillac ili otac Marijana, konačno užasni lik družbe Isusovačke, jer su Ravaillaca štipali usijanim kliještima, prije nego su ga pogubili, a i Kaliban je imao podnijeti istu kazan, što je sramno požudio Mirandu. Kaliban Isusovac! Kad čovjek to uščita, nehotice se opominje kritike onoga Nijemca, da je karakter Hamleta crtao po jednom prastarom germanskom mitu. Odin i gorostasna Jordha, svijetlo i materija, sparili su se i rodili Thora, a ovaj je u košari na leđima kroz zimski led nosio Orvendilla, kojemu je nožni palac virio iz košare pa pozebao i Thor ga bacio na nebo, gdje se taj poganac prometnuo u zvijezdu, jer Hamlet kaže Horaciju u sceni na groblju (V, 1, 151—153): »seljak svojim nožnim palcem dolazi tako blizu pete dvoranina, da mu staje na pogance«. Tako je kad ljudi svoje jadne izmišljotine, što ih zovu kritikom i naukom, podmeću motivu vječitih sanjarija pjesnikovih.

A i ovdje je san s nama zametnuo svoju igru, da nas zanese i zabavlja. Vidimo veliku buru na moru, što tjera brod na grebene otoka, gdje će se nasukati i razbiti. Ali se od toga ne prepadamo, ne gubimo nade, da će se sve dobro svršiti, jer nas miri komika sporednih lica. Časnik broda, svat otresit, goropadan i ciničan, na oči smrti grdi i viče u svome poslu na brodu, goni mornare na službu, a kralja i gospodu, koje vozi, dolje u stanice, jer mu smetaju. Što mare ti bukači valovi za ime kraljevo? Ako gospoda ne mogu naložiti elementima, da umuknu i smjesta načine mir, neka hvale Bogu, što su tako dugo živjeli i spremaju se u svojoj stanici na svoj posljednji čas. A čestiti starina savjetnik Gonzalo hoće da šalom razvedri i razonodi gospodu. Taj časnik ima lice kao obješenjak, a komu su suđena vješala, ne će se utopiti, kaže poslovica, dakle ni oni s njime. Dao bi sada, kad se utapljaju, tisuću lanaca mora za jedan ral neplodne zemlje, gole pustoši, vrištine, žutilovke, bilo šta. Ali nema spasa, ne umakoše smrti. Mornari, napuljski kralj Alonso, kraljević Ferdinand mole se Bogu, otimač Antonio iz Milana i brat kraljev Sebastian, koji u sebi snuje i kuje, kako će bratu kralju oteti prijestol, kunu, Gonzalo se smirio i ne gubi vesele ćudi, a časnik pita, zar im se je zbilja u moru udaviti? Gospoda se vraćaju iz Tunisa, iz svadbe kraljeve kćeri Klaribele, na putu su se primakla blizu otoka, a Prospero, njegov gospodar vračar, privukao ih tom burom u svoje vračarsko kolo.

Časom se mijenja slika, brod kao da će se razbiti i potonuti, valovi buče, vijor urla, crne oblačine spustile se k moru i po njemu se viju, a iza toga bijesa, treska i lomljave izmila se otočić, na njemu vračar, ogrnut dugim plaštem vještaca, s vračarskim štapom, a do njega u vračarskom krugu dražesno djevojče od petnaest godina, što zaklinje svoga oca, ako je on svojom vještinom podigao tu huku divlje vode, neka ju stiša, jer ona ne može da podnese krik tih duša, što se tope. Ona, Miranda, čudesna, od svoje je treće godine na ovom otoku i osim svoga oca nije nigda vidjela čovjeka, van to strašilo Kalibana. Zna, da ima u svijetu ljudi; misli, da su svi tako dobri i čestiti kao njezin otac, a sad je došao čas, da joj reče, kakovi su ljudi u svijetu, kojega je ona roda i kakovih su nepravda od njih i nesreća doživjeli. Tek prije će skinuti svoj čarobnički plašt i utješiti ju, da je on taj strašni brodolom svojom vještinom tako udesio, te nijedna duša ne će postradati, nijednomu stvorenju na tome brodu ne će pasti ni vlas s glave. A onda joj kaže, da je bio vojvoda milanski i ona njegova jedina nasljednica; da ga je rođeni brat

svrgnuo s prijestolja, združio se s Alonsom kraljem napuljskim pa njega i nju, dijete od tri godine, oni dali na smrt. Vidimo, da je vračar, i naslućujemo, tko su oni, koje je dobio u svoju vlast. Gospodi prirodnim silama, pa će se zacijelo osvetiti svojim dušmanima, koji su mu dopali ruku. Ali doskora će nas naučiti boljemu, on će ih tek zaluditi, učiniti nemoćnima i posramiti, da se dozovu i poprave, pa će sin njegova najsilnijega dušmanina i njegova rođena kći biti svoji. Priča joj, kako se je, dok je bio vojvoda, dao na nauku i prepustio vladanje svomu bratu (I, 2, 66 i d.):

Moj brat, tvoj stric, Antonio mu ime —
Al' pazi, molim te — da brat je takvo
Čeljade nevjerno! — on, što je meni
Kraj tebe bio draži od sveg svijeta,
Te povjerih mu vladu svoje zemlje,
A to u doba, kad je ona bila
Od svih gospoština na svijetu prva,
I Prospero od vojevoda prvak,
Na glasu tako sa svog dostojanstva,
Bez premca u svim višim umještinam'.
Tek te mi bile moje nastojanje,
Te vladanje sam bratu ostavio,
Otuđio se svome plemstvu, predan
Sa dušom svom tim tajnim naukama.

A brat tako obikao na taj posao zapovijedati, koji mu je bio tek povjeren, te je naučio, da sam sebe drži za vojvodu, a u svom neznanju i prostoti svoga učenoga brata za nesposobna vladati. Taj njezin podli stric,

Kad se izučio odbijat molbe
I uslišavat; koga li uzvisit,
A koga uzdati, da ne preteče,
Prestvorio stvorenja negda moja,
Izmijenio il' nadahnuo s nova,
Pa imo ključ i službe i slugane,
Udesio je srca sva u zemlji
Na pjesmu, što ugađala mu uhu,
Te sad je bio bršljan, što je skrio
Kneževsko moje deblo, onda iz njeg
Svu isiso mi snagu. —
Kad tako odnemarih svjetske mete,
Samoći predan, da plemenim dušu,
A nečim, što, da nije tako skrovno,
Svu cijenu gomile bi nadmašilo,
U nebrata mi ćud se naopako
Probudila, a moje povjerenje,
Ko dobar otac, nevjeru od njega
Porodilo, u zloći tako velju
Ko moje pouzdanje, a bez kraja,
Bez mjere vjera. Osilio tako
A onim, što mu moj je dohod davo
I što je mojom vlašću mogo tražit;
Ko onaj, kome pamet, zboreć sveđer
O istini, ogriješila se o nju tako,
Te i u svoju laž je vjerovao —
I on za vojvodu je sebe držo
Jer bio zamjenik i izvršivo
spoljašnje čine vlasti vladalačke
Sa svima pravima. A tako njemu
Narasla želja časti.

Zato se udružio s kraljem napuljskim, podložio mu Milan i svrgnuo brata s prijestolja:

Da bi mako
Stijenu među ulogom, što igro,
I onim, za koga ju igro, htjede
Samodržac da bude u Milanu.
Jadniku meni knjižnica nek bude
Sva moja vojvodina; sad me držo,
Za vladu sam u svijetu nesposoban;
Obvezo se, a tako žedan vlasti,
Da napuljskom će kralju davat danak,
Poklonit mu se, njeg'voj kraljskoj kruni
Podložit svoju vojvodsku i s njome
Nepokorenu svoju vojvodinu —
Milanu jadni! — najsramnijem jarmu. —

Kralj napuljski, moj dušman
Već davno, uslišio molbu brata,
Da on će za to, što je uglavljeno,
Poklonstvo i za ne znam kolik danak,
Istrijebit odmah mene i sve moje
Iz vojvodine, a moj lijepi Milan
Sa svima častima mom bratu predat;
Pa na to skupi izdajničku vojsku
I jedne noći, određene za to,
Antonio otvori gradska vrata —
U gluho doba naručeni sluge
Odvukli naglo mene i u plaču
Dijete, tebe.

Ali ih nisu pogubili, nego tako udesili, da će neminovno propasti, a svijet ne će znati o tome umorstvu:

Usudili se nisu, moje dijete,
Vrijeđat ljubav naroda spram meni,
Ni tako krvav znak tom djelu dati,
Već ljepšom bojom namazali zločin!
Pa silom nas na neki brod odvukli,
I dvije tri milje u more zavezli;
To trulo korito su broda našli

Bez jedra, jarbola, konopa, spreme;
I parcovi ga odbjegli od strave;
Tu otisnuli nas, nek jaučemo
U huku mora bijesnog, uzdišemo
U vjetre, što nam milo odvraćali
Te uzdahe i boljeli nas drago.

Tako su po Božjem promislu dospjeli na kopno, pa Prospero priča dalje:

jer nešto hrane
I nešto pitke vode imali smo;
Gonzalo, vrli Napuljac, nam dao
Iz samilosti — njega postaviše,
Da ovu opremu povede — k tome
Još doda nam odijela sjajnih, platna
Pa tkanina i stvari svakojakih,
Što poslije su nam bile velja korist.
Iz blagostivosti, jer je znao,
Da knjige su mi drage, donio mi
Iz moje knjižnice i neke sveske,
Što volim ih no svoju vojvodinu.

Stigli su sretno na taj otok, tu je ona od njega, svoga učitelja, više naučila nego druge kneginjice, štono su većma voljne lastovati, a nemaju takova učitelja. Podašna Fortuna, sada njegova gospodarica, dovela na ovaj otok njegove dušmane, a njegova mu je vidovitost rekla, da mu vrh sreće stoji do neke najpovoljnije zvijezde, a ako se sada ne dodvori njenoj moći, nego ju mine, ode mu sva sreća zavazda. Tu vidovitost dalo mu je znanje, kojim je nadvladao prirodu, pa mu tako pomoglo do čarovne vlasti nad duhovima.

Kad je Prospero stigao na zapušteni otok, gospodovali su na njem vještica Sikoraksa i njezin sin Kaliban, neka neman, pola čovjeka pola ribe. Nju su trudnu tamo odagnali iz Alžira zbog raznih zločinstava i čarolija, što su strašne čuti ljudskomu uhu, pa je tamo rodila to pjegavo živinče. U nje bijaše sluga Arijel, zračni duh, ali kako je bio prenježan duh, da vrši prostakluk njezinih strašnih zapovijedi, pa odbio njezin sramni poziv, ona ga uz pomoć svojih snažnijih slugana i u svome neumoljivom bijesu metnula omorici u procijep. U tome škripu bio je držan dvanaest godina, međutim ona odapela i tamo ga ostavila na muci, da se je njegovo jecanje čulo neprestano kao klopot mlinskih kolesa. Od njegova stenjanja vijali su vuci i drhtala su srca ljutih meda. Te su muke, što ih Sikoraksa nije mogla skinuti, bile kao za prokletnike. Tek su čari Prospera, kad je tamo došao i čuo ga, razmakle omoriku i pustile ga. Sada ga je uzeo u svoju službu i obećao mu potpunu slobodu, ako mu bude vjeran i poslušan. Arijel je duh zračni, nema mu života, van na slobodi u zraku, ne podnosi nikakove stege, pa ni one, što ih nameću plemeniti osjećaji ljudski. On je, kako kaže Morton Luce (Arden Shakespeare), kao potok, što ga je čas huda sreća zaustavila, da okreće mlinsko kolo, kao mah vjetra, što piri, pa ga je čas zahvatila vijača, kao zraka sunca, što je od podneva do večeri uzapćena u ćeliji pustinjaka. Zato se nerado podvrgava vlasti ljudskoj, pa treba opomena a i strogih prijetnja. I za Kalibana se Prospero zauzima, kuša da ga obrazuje i odgoji. Naučio je govoriti tu neman, što je štošta lajala i benetala kao prava živina, i nastanio ju u svojoj ćeliji, ali taj vještičin sin, da mu se za to zahvali, kušao je oskvrnuti kćer svoga dobrotvora. Zato ga je morao zatvoriti u hrid.

Ta je kćerka u sretnoj seoskoj zabiti daleko od dvora i grada dorasla do udaje. U njoj je pjesnik nacrtao svoj ugled čiste, netaknute i djevičanske žene, ona je sama smjernost, blagost i samilost bez traga kakove sebičnosti. U njezinoj bezazlenosti kaže joj srce najplemenitije osjećaje, a kako je uzrasla bez usiljenih načina kulture, prostodušna je, da odmah i kaže što joj je na srcu. Tek joj je Kaliban oduran do Boga, kao što se svakoj čistoj duši gadi gnusoba. Tako je dvanaest godina proboravila u samoći sa svojim ocem, kad mu je sreća dovela dušmane blizu njegova otoka, a on svojom vještinom podigao tu silnu buru na moru, njegov Arijel razmrskao im brod i brodolomce raspršao na kraju u pojedinim odjelitim skupinama. Oni lutaju amo tamo, kao slijepi tumaraju po otoku, a vodi ih viša mudrost misaona i zrela čovjeka. Svaka skupina drži drugu za mrtvu, kralj oplakuje svoga sina, a sin svoga oca; svako misli, da je jedini ostao u životu.

Sad će ta viša mudrost da počne svoje djelo odgajanja i popravljanja. Dovodi nam ljudsko društvo u tri stepena, mladi par, što je u ljubavi udružio osjećaje i misli, dušu i duh, pa kulturom pokvarenu rđavu kastu, što vlada, i konačno poživinčenu prostotu. Arijel je zapjevao svoju slatku pjesmu (Come unto these yellow sands, I, 2, 376—386):

Na žuti dođi kraj,
U kolo mi se daj;
Cjeluni djevu, vali
Sad mali pozaspali;

Poskočite u igri toj,
Vi, blagi dusi, u svoj poj!
A šta je, šta je?
Pokućar laje;
Čuj, čuj, to eto
Na svoj straži pijeto
I pjeva Kukurijeku!

pa njome doveo Ferdinanda pred ćeliju Prosperovu. Kraljević je sjedio na žalu i tužio za ocem, kad su ga ti kao nebeski glasovi ovamo dovukli. On jedini nije kriv progonstvu Prosperovu, pa zato će ga odluka vračara mudraca odijeliti od drugih i dovesti k Mirandi. Sreli su se i vidjeli prvi put i časom se zagledali kao Romeo i Julica. Ljubav na prvi pogled kao kod svih ljubavnika pjesnikovih. On je njoj božanski stvor, ona njemu božica. Čudo divno! da l' je zemska djeva ili nije? Nije čudo, zaista je djeva. Ne kazuje toliko strastvene simpatije kao Julica, u njenu je vladanju neko dostojanstvo, ali blago stidljivo ustezanje, ona živa okretnost Juličina i mirnija, više djevojačka nježnost Mirandina odaju istu nevinu zaljubljenu dušu. Njihovu čistu mladu ljubav vedri jednaki tračak dobroćuda humora, obasjao ju jednaki sjaj sreće, tek treba da se taj sjaj tragično ne pomrači bijesnom nestrpljivošću mlade krvi kao u Romea i Julice, a to će biti briga mudraca Prospera. On će taj njihov brzi posao učiniti težim, da mu prelaka pobjeda ne bi umanjila cijenu. Okrivi Ferdinanda, došao je na ovaj otok kao uhoda, da mu ga preotme. Zaprijeti mu, da će mu vrat zakovati skupa s nogom i hraniti ga školjkama iz potoka, pljevnim ljuskama žira i suhim korijenjem, pa ga prinudi na robiju, da mu je nositi glavnje i slagati ih za zimu. Ferdinandu će sve to biti lako, samo kad bi mogao iz svoga zatvora jedared na dan vidjeti tu djevu. Neka je slobodan svaki kraj na svijetu, a njemu je dosta mjesta u takovoj tamnici.

Ljubavniku bi to rabotanje bilo prosto, teško i odurno, ali djeva, u koje služi, plemeni tu prostotu i od muke čini slast. Ona prvi put krši očinu zabranu, prilazi k njemu, tješi ga i hoće da mu pomogne svojim slabim rukama. Ono, kako kaže Heine (»Shakespeare's Mädchen und Frauen«, 345; 1861.), ljubi ljubavlju, štono bez historijskih utjecaja može da razvije svoju najvišu idealnost kao cvijet u djevičanskoj zemlji, kojom može da stupa samo vilina noga. Pjesme Arijelove odnjihale su njezinu dušu, a strasti nije vidjela van u odurnom liku Kalibana. Zato ljubav, kojom ju je Ferdinand zadahnuo, nije tek bezazlena, nego sveta i istinska, od iskonske čistoće kao predana smjernost. Kad mu je kazala ime, a on se uznio, kako ga je zatravila svojim divnim krasom (III, 1, 37 i d.):

Miranda divna!
Divote svake vršak! vrijedan blaga
I najvećeg na svijetu! Mnogu gospu
Sa živom pomnjom sam promatro; često
Njen skladni govor prepokorno uho
Zarobio mi; zbog vrlina raznih
Zavoljeh neke žene, al' ni jednu
Svim srcem svojim, da joj neka mana
Sa draži najljepšom, što imala je,
Iskosila se ne bi, da ju svlada.
Al' vi, vi, što ste tako savršeni,
Da vama nema para, stvoreni ste
Od najboljega svakoga stvorenja;

kaže mu prostodušno, što joj srce ište, da reče:

Ja ne znam nikog od svog roda; lica
Ni jedne žene ne opominjem se
Do moga u ogledalu; nit' vidjeh,
Što ljudima bih mogla nazvat, nikog
Do vas, moj dragi, i mog dobrog oca.
U svijetu kakovi su ljudi, ne znam;
Al' tako meni moje stidljivosti,
Mirazu mome drakca, ja ne želim
U svijetu imat drugog druga do vas,
Nit' mašta može drugi lik da stvori
Do vašega, što drag bi bio njojzi.
Al' ludo brbljam svašta, očin propis
Zaboravljam.

On joj kaže, da je po svom staležu kraljević i valjda kralj. Kamo sreće da nije! Ne bi htio podnositi ovu službu drvara, ali onim časom, kad ju vidje, poletjelo mu je srce u njenu službu i tamo sada stoji, da ga učini robom; nje radi strpljiv je drvonoša. Kad ga ona pita, ljubi li ju, i on joj se kune, da je ljubi preko svega daleko, što još ima na svijetu, ona zaplače i na njegovo pitanje, zašto plače, odgovara:

Jer nevrijedna sam da bih smjela nudit
Što želim dat, a jošte manje uzet,
Bez čega umrijeh. Ali to su trice;
A što bi više htjelo da se skrije,
Sve većom snagom izbija. O, ajte,
Snebivanje i himbo! zbori za me
Ti iskrena i sveta nevinosti!
Ja žena sam ti, ako ćeš me uzet;
A ako ne ćeš, sluškinja ti umrijeh.

Zakratit možeš, da ti budem drúga,
Al' sluškinja ću tvoja bit, pa htio
Il' ne htio.

Sad je ta ljubav na kušnji obastala, on se je svojom službom pokazao vrijedan te djeve, nesebičan i čist od svake strasti, što prije svetoga čina vjenčanja žudi izdovoljenje. Vezala su se dovijek dva ljubljena srca, a Prospero iz prikrajka sluša i raduje se njihovoj sreći:

Prekrasna li
Tih dvaju čistih srca susretaja!
Obaspite, nebesa, blagoslovom
Što med njima se rađa!

Zna kraj i te vječitosti, ali je opet blažen od njegove vjere, kojom su jedan drugomu dali svoje srce:

Ne mogu tako radovat se tome
Ko oni, što su sasvim zatravljeni,
Al' veće radosti ni od čeg meni.

A kad onda dođu drugi ljudi, kad su na okupu gospoda s razbijena broda i Prosperova se ćelija otvori, vide Ferdinanda i Mirandu, kako igraju šah i svađaju se milo i drago, tko će koga u igri i u ljubavi prevariti. Ona, Čudesna, čedo pusta otoka, novajlija u svijetu, štono se u svome čistom djevičanskom srcu svemu divi, pozdravlja te ljude (kojima čudo, ljepotu i vrlinu znamo, te kako!) u svome zanosu (V, 1, 181—184):

Čuda!
Stvorenja krasnih li je ovdje! Kako
Lijep je čovjek! vrli novi svijete,
Što imaš takve ljude!

Prospero joj tek s bolnim smiješkom kaže na to: »Nov je tebi!« — —

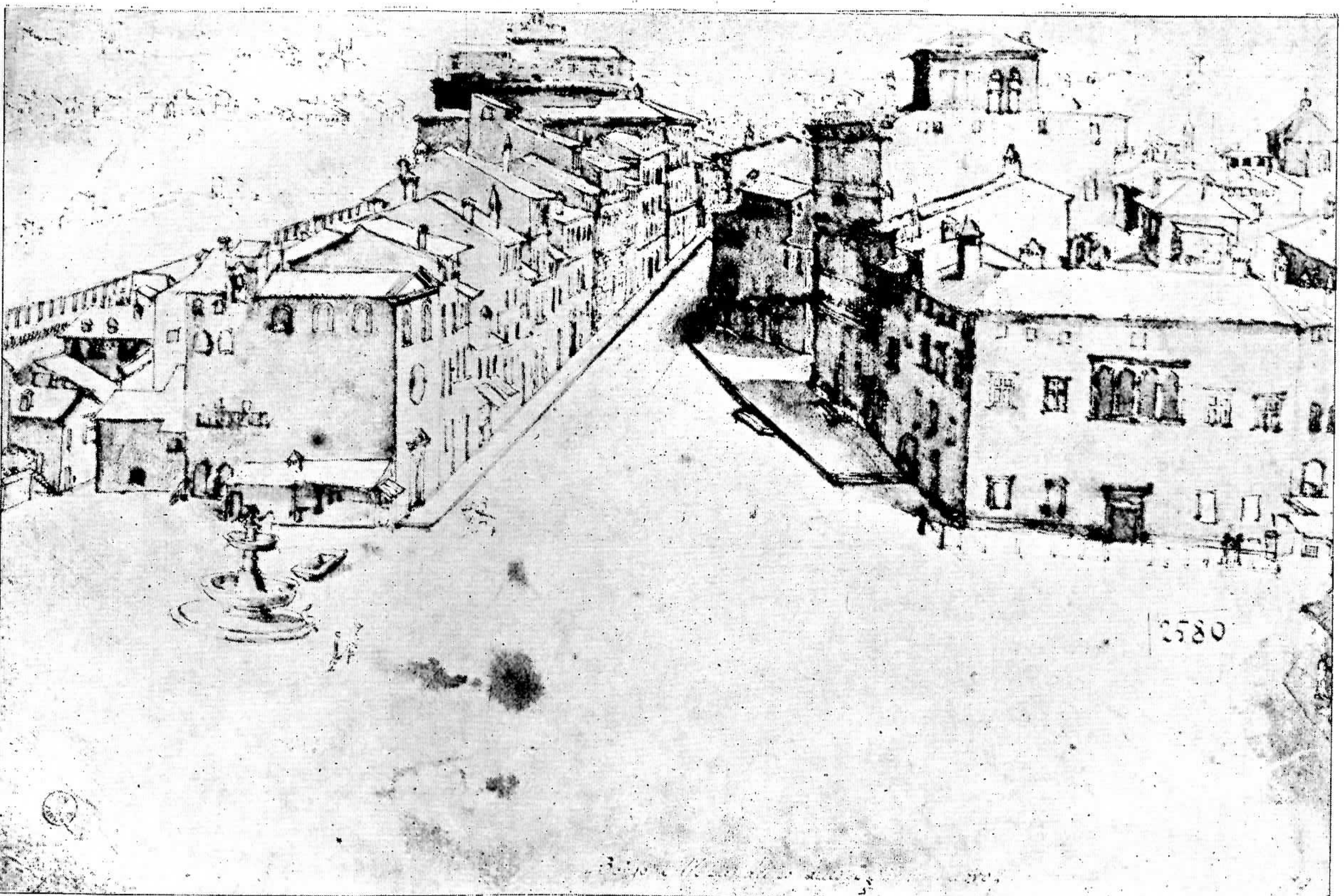
Pored ovoga mladoga bijeloga danka ove djece zamrkao u drugim scenama tmuran svijet odrasle velike gospode brodolomaca, Alonso, napuljski kralj, koji je pomogao Prospera svrgnuti s prijestolja i prognati, Prosperov opaki brat Antonio i brat kraljev Sebastian s drugim dvoranima. Jedini se kralj snuždio, ne može od srca preboljeti gubitak svoga sina, a drugi, dvorska čeljad, što je vikla Bogu dane krasti, izbacuje plitke dosjetke i besposlice pa hoće da zametne smijeh izvrtavanjem kojekakvih riječi. Svoje neslane šale ponajviše provodi s kraljevim savjetnikom Gonzalom, govorljivim starišem, ali čestitom dušom i poštenjakom, svagda gotovim pomoći, tješiti i zabaviti svoga ojađena gospodara pričanjem o svačemu, a pomalo i podrugivanjem samomu sebi. Tako mu, da bi ga malko razonodio, priča, kako bi on uredio taj pusti otok, kad bi ga naselio kako on hoće (II, 1, 147 i d.):

Za razliku u državi bih naše
Sve ustanove ukinuo. Ne bih
Ni jedne vrste trgovine dao;
Ni vida kakih javnih činovnika;
A nauka bi nepoznata bila;
I ne bi bilo bogata ni bokca,
Služinčadi, ni kakih ugovora,
Ni nasljedstva, ni međa, vinograda,
Oranica, ni ograđene zemlje,
Ni kovina, ni žita, vina, ulja,
Ni kakva zvanja; ljudi svi bez posla,
I žene, ali nevine i čiste;
Ni vlasti —
Sva priroda bi rađala u skupu
Bez znoja, muke; u njoj ne bi bilo
Ni izdajstva ni krađe, mača, koplja,
Ni noža, topa, druge ratne spreme,
Već priroda bi rađala što treba,
Od svoje volje, svega izobila,
Da hrani moj bezazlen narod. —
Pa vladao bih tako savršeno,
Natkrilio bih zlatni vijek.

Kralja baš ne zabavlja ta utopija ljudske zajednice, pričana uvjetar, a i Gonzalo sam kaže, da je to govorio zato, da dade prilike toj dvorskoj gospodi, u kojih je tako osjetljiva i žustra pluća, da se smiju onome, što nije ništa. Uto Arijel udara u svečanu svirku, pa od nje svi usnu osim Antonia i Sebastiana.

Oni kao vuci mogu mijenjati dlaku, ali ćudi nikada. Antonio nagovara Sebastiana, neka ubije Gonzala, a on će kralja. Nemoguće je, da se kraljević nije utopio, Klaribela se je udala u Tunis na kraj svijeta, pa on, Sebastian, može u Napulju baš tako vladati kao i taj Alonso, što tu spava. I on, Antonio, prognao je svoga brata; slugani njegova brata bili su njegovi drugovi, a sad su tek čeljad od kuće. A tvoja savjest? pita ga Sebastian. Šta, savjest? Antonio će mu (II, 1, 276 i d.):

Gle, al' gdje sjedi? Da je žulj na peti,
Navući papuču bih moro, ali
U srcu svom ne ćutim tog božanstva.
I dvadeset se savjesti, što stoje
Med mnome i Milanom, prije mogu
I zamrznut i stopiti se opet,

Giovanni Antonio Dosio

Zapadna strana trga sv. Petra u Rimu oko polovice XVI. stoljeća
(Firenca, Uffizi)

Nadgrobna ploča kraljice Katarine

Rim, crkva
S. Maria in Aracoeli

No meni dodijat. Tu brat tvoj leži,
A on ti ne će bolji bit od zemlje,
Na koju legao, kad bude ono,
Na što sad nalikuje, biva, mrtav.
Tek sa tri palca ovog voljnog gvožđa
Na odar mogu zavazda spravit,
Dok ti ovako isto radeć možeš
Zanavijek zaklopit oči ovom
Stariši svatu, ovom mudričini,
Da ne bi grdio nas za to djelo.
A svi će drugi po nama se povest
Ko mačka kad mlijeko liže; oni
U svakom poslu bit će časom spremni,
Kad kažemo im, da je došla hora.

Pazar je gotov, kako je Antonio dobio Milan, tako će Sebastian dobiti Napulj. Neka Antonio potegne mač i jedan mah mu prašta njegov danak, što ga Napulju plaća, omiljet će novomu kralju. Oni u riječi, baš su potegli mačeve, da kolju, ali Arijel nevidljiv taj čas zapjevao Gonzalu u uho pjesmu (While you here do snoring lie, II, 1, 300—305):

Tu hrčuć ležiš ti,
Al' zavjera ti bdi,
Svoj čeka čas.
Životu li si rad,
Od sna se trgni sad,
Na svoj de ustaj spas!

I svi se probudili od njegove svirke pa se zajedno s tim zlikovcima digli, da dalje traže kraljevića po otoku.

Starina Gonzalo umorio se, ne može dalje, bole ga kosti od tih putova nedohoda, čas ohođa čas ravnih. I kralja spopao umor i osim teškoga mu srca u grudima. Ostavlja se nada, da će naći sina, pa sa starinom sjedne počinuti, a Antonio i Sebastian šaptom se dogovaraju, da će noćas izvršiti što su nakanili, jer ne smiju odbaciti svoga računa zbog jedne omaške. Uto se čuje čudna i svečana glazba, ulaze gore Prospero nevidljiv i razne čudne prikaze pa nose prostrt stô, igraju oko njega, pozdravljaju prijaznim kretnjama i pozivaju kralja i njegovu družbu, neka jedu, a onda ih nestane. Oni se čude i devete tima ljudima s otoka, Sebastian gospodu nagovara, ne bi li kušali, kad su im jela ostavili, jer su gladni, pa oni sjednu za stô, ali časom zagrmi i sijeva, Arijel u prilici harpije udara krilima po stolu, da stola nestane, pa će da im očita oštru bukvicu. Njima trima grješnima usudio je Usud, da ih more, što nigda nije sito, izriga na ovaj otok gdje nema ljudi, jer su sasvim nesposobni, da žive s ljudima. On ih je poludio i baš s takovoga razloga ljudi se sami utapaju i vješaju. Oni povuku mačeve, ali Arijel i njegovi drugovi u službi su Sudbine, pa su im mačevi za snagu tih duhova preteški, da ih ne bi mogli ni dići. Nosi im poruku od Usuda (III, 3, 68—82):

spomenite se,
Da dobroga je Prospera vas troje
Iz njegova Milana istisnulo
I ostavilo moru — sad vam plaća —
I njega i dijete malo s njime.
Za gadna ta zločinstva više sile,
Što odlažu, al' ne zaboravljaju,
Uzbunile su kraj i more, s njima
Stvorenja sva prot' vašeg mira. Tebi,
Alonso, otele su tvoga sina,
A jošte ti objavljuju po meni,
Da zlo, od kog ćeš polagano ginut —
Od smrti, što jedared stiže, gore —
Na svakom koraku će pratit tebe
I tvoju družbu. Da se zaštitite
Od njina gnjeva — inače će pasti
Na ovom otoku, pustinji goloj,
Na vaše glave — nema drugog puta,
Van pokajanje iskreno i život
U napredak bez grijeha.

Prospero ih je začarao svojim čarom, sapeti su u svojoj smušenosti, da će ih tamo ostaviti u ludilu. Alonso odilazi k sinu, što počiva u mulju, ali on će ga potražiti još dublje, no ikada je doseglo olovo, i s njime ležati u blatu, a Sebastian i Antonio kao mahniti odjurili, da se bore s legijama đavola, neka samo jedan od njih jedared dođe. Njihov teški grijeh, kako kaže Gonzalo, počinje im gristi dušu kao otrov, kome se moć pozno javlja.

Dr. Vinko Krišković

(Svršit će se.)

VERSAILLESKI UGOVOR I DANAŠNJI POLOŽAJ U EVROPI

S konferencijom o miru 1919. — nakon Svjetskog rata od g. 1914.—1918. — i napose s versailleskim ugovorom, kojim je konačno sklopljen mir od strane entente s Njemačkom, povezano je ime jednog velikog državnika: predsjednika Sjedinjenih Država Amerike Woodrowa Wilsona.

Wilsonovo nastojanje oko mira već od početka ratnih neprijateljstva u Evropi, ulazak Sjedinjenih Država Amerike u rat, konac toga rata na Wilsonovu intervenciju, Wilsonove ideje za mir i napose njegovo veliko djelo — kakogod se danas o tom sudilo — »ostvarenje Saveza Naroda ili Lige Naroda«, ne mogu pravo da ocijene današnje generacije. Kasnija će povijest čovječanstva priznati predsjedniku Wilsonu velike zasluge, što ih je stekao svojim mirovnim prijedlozima i realizacijom Lige Naroda, kako si ju je Wilson zamišljao, držeći, da će se mnogi nedostaci ili, kako je sam govorio, »mnoge nepravde« mirovnih ugovora ispraviti i ukloniti.

Da nam budu jasnija nastojanja predsjednika Wilsona, moramo se obazreti na neke interesantne pojave za vrijeme mirovnih pregovora, koje će nam barem djelomično razjasniti, kako je težak bio položaj Wilsonov u Evropi, čemu se zapravo ima pripisati mnogi neuspjeh njegov i zbog čega je konačno današnji položaj u Evropi tako očajan. To će nam razjasniti, kako s jedne strane mnoge države ljubomorno traže poštivanje versailleskog ugovora, druge ga se jednostavno ne drže već ga krše, a s jedne i druge se strane ističe, da se ugovor ne poštiva.

Poznato je, da je poslije rata prusko-francuskoga (1870.—1871.) u evropskoj politici među narodima postojalo u prvom redu jedno veliko pitanje, koje je zadavalo mnogo briga diplomatima velikih vlasti (više nego narodima samim). To je bilo pitanje revanša zbog Elsass-Lothringena (Elsas-Lothringije), koje je ostalo duboko uvriježeno u srcima poraženih Francuza. Drugo je veliko pitanje bilo problem istočni — balkanski: nastojanje nekih velikih vlasti, da se bolesniku na Bosporu (kako se je nazivao turski sultan) priredi pristojna smrt. Tu je u prvom redu bila Bismarckova Njemačka sa svojim geslom »Drang nach Osten«, zatim carska Rusija sa svojim pretenzijama na Carigrad i Dardanele, pa protivnost Velike Britanije protiv jedne i druge.

Niti nakon pobjedonosnog rusko-turskog rata (1877.—1878.), kad su Rusi osvanuli pred Carigradom, nije Rusiji bilo dopušteno, da ubere plodove mučnog i teškog ratovanja, već je Bismarck onda, gotovo svemoguć i vanredno dalekovidan, kapacitirao evropske vlasti, napose Rusiju, da se na berlinskom kongresu odluči ne o sudbini Carigrada, već o tome, što će se prepustiti Rusiji nakon uspjeha u toj vojni. Bismarck je znao zadovoljiti Rusiju s nekom razmjerno dosta neznatnom teritorijalnom odštetom u Maloj Aziji odnosno na granici Turske i Rusije. Austro-Ugarska je dobila mandat za pacifikaciju Bosne i Hercegovine i za okupaciju tih turskih provincija, što je nemalo iznenadilo i uzbunilo ondašnju kneževinu Srbiju i što je bilo uvijek neki kamen smutnje na Balkanu.

I to je jedan primjer, jedan dokaz, kako mirovni ugovori nisu nikada ili su bar rijetko izraz volje pojedinih naroda, ni pobijedjenih ni pobjednika, i napokon da se ratom ne mogu riješiti takovi problemi, da ratovi nemaju svrhe nikakove. Povijest nam dokazuje, da su svi ti ugovori, paktovi, kao živa bića: nikada se ne zna, kada im ima nastati konac. Malo ih je u svjetskoj povijesti, koji su doživjeli više od 50 godina — pola vijeka —: živu dakle kraće od ljudskog vijeka.

Nikada nije sigurno na svijetu sklapano toliko ugovora, prijateljskih saveza, sporazuma, ententa i t. d. kao poslije rata sve do dana današnjega, a usprkos svih tih papirnatih fraza sve su države i male i velike oboružane tako, kako nisu bile nikada dosada, te je nervozno raspoloženje na svijetu na takovoj kulminaciji, da i najneznatniji povod može prouzročiti ratni požar, koji bi — kako se je izrazio zadnji predsjednik konferencije za razoružanje Henderson — bacio Evropu u očaj i u propast.

Tako je i s versailleskim ugovorom o miru, koji je bio plod velikih i dugih pregovora, koji je konačno ugledao svijetlo nakon strahovitih porođajnih trudova, a nije — čini se — zadovoljio nikoga, ni t. zv. pobjednike ni pobijeđene: donio je mnogo teškoća, kojima se danas Evropa muči i bori.

Wilson je odlučio, da lično sudjeluje kod pregovora o miru u Evropi, iako su ga mnogi iskreni prijatelji i štovatelji odvraćali od toga puta. Wilson je držao, da će njegova prisutnost, njegov velik ugled ukloniti mnoge protivnosti, koje su se pojavile odmah u početku mirovne konferencije. U tome se Wilson nije prevario. Dakako da su političke prilike bile ratom posvema izmijenjene.

Do rata g. 1914. vrijedilo je u Evropi i na svijetu uopće načelo ravnoteže među državama: narodi nisu bili mjerodavni faktor, nego država: države nisu dopuštale, da se bilo tko miješa u sastav pojedinih država. Vodio se je samo račun o reprezentantima država, o dinastijama, o vladama, o parlamentima, o njihovoj snazi i međunarodnim odnosima. Pedeset je godina načelo evropske ravnoteže, postavljeno od koncerta evropskih velikih vlasti, bilo mjerodavno za međunarodnu konstelaciju, a sastoji se u tome, da nijedna država ne smije biti tako jaka, da može zagospodariti Evropom.

Ta takozvana međunarodna dinamika dolazila je do izražaja i kod mirovnih pregovora 1919. Clemenceau je u interesu Francuske zauzeo oštro, upravo nepomirljivo stajalište u tom pravcu i tražio garancije, da Njemačka ne dođe u priliku, da se nametne Evropi, iako Wilsonove ideje Saveza Naroda to bezuvjetno isključuju, isključuju a priori svaku imperijalističku politiku. U tim garancijama za sigurnost Francuske pošlo se je još dalje. Po želji francuske poslijeratne politike, da joj se osigura zapadna granica prema versailleskom ugovoru, pristao je ministar vanjskih poslova Reicha Stresemann

dragovoljno, da se toj želji Francuske udovolji u nadi, da će doći do francusko-njemačkog zbliženja. Na to je mnogo utjecao britanski poklisar u Berlinu lord D'Abernon. Njemački je ministar sam 9. veljače 1925. u memorandumu na francusku vladu predložio jedan pakt sigurnosti. Nakon mnogih i dugih rasprava između Francuske, Engleske i Njemačke došlo je konačno od 5. do 16. listopada 1925. do konferencije u Locarnu, glavnom gradu provincije Locarno na jezeru Lago Maggiore. Njemačka je postavila uvjet, da stupi što prije u Ligu Naroda. Taj je pakt sklopljen između Njemačke s jedne strane, te Francuske, Belgije, Velike Britanije i Italije s druge strane. 16. listopada 1925. zaključen je zapisnik o sporazumima u Locarnu, a ugovor je formalno potpisan 1. prosinca 1925. u Londonu. Njemačku je zastupao državni kancelar Luther i ministar vanjskih poslova Stresemann, Veliku Britaniju sir Austen Chamberlain, Francusku Briand, Italiju Mussolini; bio je još kao ugovorna stranka zastupnik Belgije, a zastupane su bile i Poljska i Čehoslovačka (ali ne kao ugovorne stranke).

To je t. zv. zapadni ugovor, zapadni Locarno. Po tom se ugovoru uzajamno obvezuju Njemačka, Francuska i Belgija, da će na Rajni čuvati nepovrijeđene granice, stvorene versailleskim ugovorom, i da odustaju od nasilne promjene tih granica. Engleska i Italija preuzimlju za tu obvezu jamstvo. Nadalje se Njemačka, Francuska i Belgija obvezuju, da ne će poduzimati jedna protiv druge navalni rat, da će se svi sporovi rješavati mirnim sporazumom, i to pravna pitanja putem obraničkog suda, a konflikti političkih interesa putem nagodbenog postupka. Za slučaj povrede pakta od koje strane, sve vlasti, koje su potpisale ugovor, obećavaju, da će pružiti zajedničku pomoć protiv krivca.

Utanačenje imalo je stupiti na snagu, kad Njemačka stupi u Ligu Naroda.

Istodobno sklopila je Njemačka s Belgijom i Francuskom po jedan jednaki obranički ugovor, kojim se određuje stalna nagodbena komisija (ständige Vergleichskommission) za uređenje svih sporova.

Da se očuvaju i istočne granice u Evropi, stvorene versailleskim ugovorom, pokušao se je utanačiti i jedan istočni pakt, istočni Locarno, ali Njemačka nije na to pristala. Njemačka je sklopila ipak po jedan ugovor s Poljskom i s Čehoslovačkom u tom smjeru, a Francuska je jedina preuzela jamstvo u posebnom ugovoru s tim državama o uzajamnoj potpori i pomoći protiv njemačke navale.

U vezi s locarnskim ugovorom izašla je jedna nota Velike Britanije, Italije i Francuske o značenju čl. 16. Ustava Lige Naroda, prema kojemu je Njemačka kao član Lige dužna sudjelovati u privrednim i vojničkim sankcijama u slučaju navalnog rata samo u toliko, koliko joj to dopušta vojnički i geografski položaj, a to se odnosi i u pogledu prolaza tuđih trupa kroz njezin teritorij.

Očekivalo se je, od strane njemačke vanjske politike, da će Locarno ublažiti napetost njemačko-francuske politike, napose, da će se odstraniti sankcije, koje je Poincarè predložio 1923. (okupacija rajnskog područja). Duh Locarna trebao je uopće da unese novu metodu, metodu povjerenja i mirnog sporazumijevanja u evropskoj politici. Posljedica je Locarna bila, da je Njemačka ušla u Ligu Naroda, inače se nisu pokazale one posljedice, koje je Njemačka očekivala, jedino neko ublaženje u pogledu okupacije rajnskog područja. Stresemann i Briand strogo su respektirali politiku Locarna i imali su 17. rujna 1926. sastanak u Thoiryju zbog ispražnjenja čitavog rajnskog područja i da se što prije održi plebiscit u Saaru, ali francuska vlada nije pristala na promjene određenih rokova. Kasniji su događaji bili jači od te dvojice državnika — Briand je umro, Stresemann je odstupio, i spor se je između Njemačke i Francuske opet pooštrio.

Wilson je morao uzeti u obzir tri faze borbe, koje su se očitovale u svjetskom ratu. Prva je bila: borba za prevlast u Evropi; druga je bila: borba nacionalnog problema, i treća: pitanje socijalno, poglavito s obzirom na rusku revoluciju (1917.—1918.).

Za prva dva pitanja Wilson je našao pravednu i za život sposobnu formulu, za treće nije našao izlaz. Zašto? Zato, jer se uz prilike, kakove su bile g. 1919. i kakove su još danas, naprosto ne može naći rješenje. Za problem državni i nacionalni postojali su već prejudici i teoretska rješenja u francuskoj revoluciji, te u revoluciji i pokretima od g. 1848. Princip je bio: slobodan narod u svojoj slobodnoj i demokratskoj državi (naravno »demokratskoj« u pravom smislu te riječi). Libertè, egalitè, fraternitè su gesla, koja je Amerika snagom oružja u praksi provela i dala im sankciju. Demokracije Zapada — svih zapadnih država od najdemokratskije i najkonzervativnije Francuske do najradikalnije australske — nisu mogle riješiti problem socijalno-ekonomski, jer sve demokracije, i građanske i demokracija radnička u Australiji, stoje na načelu privatnoga vlasništva, slobode zarade i nagrade po zasluzi; njima nasuprot javlja se komunizam, iako u raznim formama, od najkonzervativnijeg njemačkog u to doba do najradikalnijeg boljševičkog, koji ukida privatno vlasništvo sa svim konsekvencijama.

Socijalna demokracija na cijelom svijetu u teoriji traži rješenje socijalnog pitanja, razlika je samo u taktici i u metodi. Gdje je militarizam, centralizam i birokratizam proveo apsolutističku vladavinu, posve je prirodno najjači protivni ekstrem — boljševizam, koji mutatis mutandis rabi carističke metode, diktatom manjine i terorom provađa svoje ideale. Gdje je pak vlast demokratska, koja ide za tim, da se u sporazumu s radništvom, (koje danas reprezentira vrlo važnu društvenu klasu), i u sporazumu s ostalim društvenim klasama postigne viši stepen kulture i blagostanja za cijeli narod, tu nije boljševizam uopće moguć (sravnimo Veliku Britaniju: radnički pokret s Mac Donaldom i Hendersonom). Ovdje je potrebna evolucija, koja će

između dva ekstrema, privatnog vlasništva i komunizma, naći formulu, koja će sve zadovoljiti. Wilson je dobro uočio teškoće, pa je kušao odstraniti barem ekstreme, koji izazivaju boljševizam.

Upravo u vrijeme, kad su se činile pripreme za mirovnu konferenciju, određeni su bili u Velikoj Britaniji, u Francuskoj i u Sjedinjenim Državama Američkim parlamentarni izbori. Izbori su stajali pod dojmom ratne psihoze (khaki izbori): izabrane većine stavljale su bezobzirne zahtjeve za sklapanje mira, i tako su odgovornim državnicima vrlo otegoćivale položaj na mirovnom kongresu. U Americi (Sjedinjenim Državama) nadvladala je republikanska stranka i u senatu i u zastupničkoj kući, tako da je Wilson, koji je pripadao demokratskoj stranci, imao nada sve težak položaj, jer se je i u Americi zahtijevalo, da budu uvjeti mira za pobijeđenu Njemačku što stroži, čime se Wilson nije slagao.

Pod tim auspicijima sastali su se prvi put 12. siječnja 1919. zastupnici najvećma interesiranih vlasti, u palači izvanjskog ureda na Quai d'Orsay u Parizu, na dogovor, svega 22 osobe: četiri zastupnika Sjedinjenih Država Američkih, četiri Velike Britanije, tri Talijana i jedanaest Francuza.

Pravi početak, zapravo svečano otvorenje mirovnog kongresa održano je 18. siječnja 1919. u t. zv. zrcalnoj dvorani dvora u Versaillesu.

Kao državni poglavica imao bi Wilson biti predsjednik konferencije. Wilson je to otklonio, i na njegov otmjeni prijedlog izabran je za predsjednica francuski ministar predsjednik Clemenceau, jer se je konferencija sastala i održavala u Francuskoj.

Odmah na početku došlo je do sporova i razilaženja u mnogim pitanjima, koja su bila, istina, više formalne naravi.

Prvo je takovo pitanje bilo: pitanje jezika, koje je nakon dugog pretresa riješeno tako, da su francuski i engleski jezik priznati kao službeni jezici kongresa.

Mnogo više teškoća bilo je kod pitanja javnosti rasprava, t. j. hoće li se raspravljati javno ili ne. Wilson je prema svojim principima odlučno tražio javno raspravljanje, ali je postigao samo to, da su opće (plenarne) sjednice bile javne: njih je bilo svega sedam, od tih šest javnih. Ostale su se rasprave vodile u 58 odbora, koji su imali izrađivati i doista su izradili najveći rad oko ugovora. Kolika je razlika bila sada u Parizu ili g. 1814.—1815. za vrijeme bečkog kongresa. U Beču je čitava engleska delegacija imala 14 osoba, a 1919. u Parizu imale su Sjedinjene Države Amerike delegaciju od 1300 osoba, zajedno sa svim stručnjacima i raznim činovnicima, k tomu još 150 ovlaštenih novinskih izvjestitelja. Dakako radilo se je sada o konferenciji, na kojoj su bila zastupana gotovo sva plemena na zemlji. U nekim delegacijama bilo je zaposleno, kao nikada dotada, i mnogo gospođa u svojstvu raznih činovnika.

Opunomoćeni delegati Sjedinjenih Država Američkih bili su uz Wilsona: državni tajnik Lansing, prijašnji poklisar Henry White, pukovnik Edward M. House i general Tasker H. Bliss, koji su ugovor o miru potpisali.

Na odlučan zahtjev Wilsonov, da se i zastupnici malih država prizivaju k raspravama, odlučeno je tako, ali je ujedno stvoreno vijeće desetorice, kojemu su pripadala po dva delegata Sjedinjenih Država Američkih, Velike Britanije, Francuske, Italije i Japana.

Pobijeđene države nisu bile pozvane na kongres.

To je bila velika zabluda, koje se posljedice sve više i više danas osjećaju u Evropi.

Sami Nijemci, koji su pratili, iako neslužbeno, tečaj konferencija, priznaju, da je Wilson nailazio za svoje prijedloge na takav otpor, da je bila bojazan, da se sve prekine, a tada bi kaos bio još veći.

Od sredine ožujka vijećali su o najvažnijim stvarima Wilson, Lloyd George i Clemenceau sami, jer je vijeće desetorice radilo presporo. Kratko zatim pozvan je i talijanski delegat Orlando, i tako je nastalo vijeće četvorice — the big Four, die grossen Vier —, kako su ih općenito nazivali.

Wilson je tražio, da se najvažnija pitanja rješavaju na osnovi mišljenja stručnjaka, a ne prema vojničkim i nacionalnim interesima, kako se je s mnogih strana zahtijevalo.

Svi pisci, koji se bave poviješću mirovne konferencije u Versaillesu, napose i ugledni njemački povjesničari, priznaju, da se je radilo neizmjerno mnogo i marljivo; za samoga se Wilsona ističe, kako je bio upravo neumoran u poslu.

Tečajem rasprava pokazale su se dosta rano, među zastupnicima aliiranih vlasti s jedne strane i američkom delegacijom napose Wilsonom s druge strane, velike protivnosti, jer se je Wilson zalagao za trajno izmirenje svih naroda i za vječni mir, a ostali su zahtijevali što veće koristi od »pobijeđenih« protivnika.

Prema tomu je Wilson predstavljao na mirovnoj konferenciji često sam opoziciju. Vele toliki članovi konferencije u svojim uspomenama na te mirovne pregovore, kako se je upravo zbog toga isticala sva veličina Wilsonova, toga »profesora na čelu jedne od najvećih država na svijetu«.

Međutim i Velika Britanija, barem neki odlični engleski državnici zagovarali su umjerenost prama Njemačkoj kod sklapanja mira. »Kad se je mir morao izvojštiti ogromnom cijenom krvi i novca«, — govorilo se je s te strane — »i kad je tako trebalo, da se spasi sloboda svijeta od tiranije sile, hoćemo da bude mir sklopljen na osnovi Wilsonovih 14 točaka, ali Njemačku ne smijemo baciti u očaj«.

Lansing, državni tajnik vanjskog ureda Američkih Sjedinjenih Država, govorio je još jasnije: »Ne možemo uživati u osjećaju osvete i ne smijemo dopustiti da taj osjećaj osujeti borbu protiv svjetskog požara, koji prijeti da zahvati i naše zemlje (misli na svjetsku revoluciju komunizma). Govorim svim saveznicima, da ne smijemo ni časak izgubiti, ako hoćemo spasiti svijet od despotizma anarhije, kako smo ga spasili od despotizma autokracije. Moramo sklopiti

mir s Njemačkom, da bezodvlačno mogu doploviti u njemačke luke parobrodi puni živežnih namirnica, jer svijet ondje — napose radnici gladuju... Ne smije da bude sebičnost mjerilo za naše odluke — kultura je altruistička, politika je egoistička. Nije znak velikodušja, da moramo opskrbiti njemački narod najnužnijom hranom, već to traži od nas zdrav ljudski razum, a taj nam zdrav ljudski razum otkriva pogibelji, ako glas njegov ne poslušamo. Prava je mudrost ona, koja uči ljude, da jednako snose pobjedu i poraz«.

Takovi su se glasovi čuli već u prvim tjednima konferencije, jer su se manifestirale pogibeljne pojave, da su i velike i male države, spojene zadnjim uspjesima u ratu, htjele silom oružja okupirati zemlje, na koje su stavljale svoje zahtjeve. Govorilo se je s tih strana: »Mi ćemo mir izvojštiti mašinskim puškama, a ne pisaćim mašinama«; ironizirao se je »ludi idealizam« ozbiljnih i trijeznih govornika; vojskovođe pojedinih aliiranih država zahtijevali su novo oboružanje, da se sruši boljševizam, koji se je počeo posvuda širiti kao zaraza.

U to je vrijeme — 24. siječnja 1919. — uputio Wilson poruku svim narodima svijeta, kojom moli, opominje i odvraća od sile i od oružane intervencije, te poziva sve, da svoje zahtjeve s potpunim pouzdanjem predlože mirovnoj konferenciji.

U takovoj su atmosferi tekle rasprave u Parizu. Wilson, na čelu američke delegacije, hotio je da se rasprave pospješe, ali radi raznolikih interesa nije to bilo moguće; neprestano su se iznašala nova pitanja. Mislilo se je, da će određenje vojničkih uvjeta biti riješeno u dva dana, a trebalo je za to tri tjedna. Zato nije Wilson više mario, da se sklopi preliminarni mir, već konačni definitivni; videći kako je stanje u Evropi nesnosno, govorio je: »Radije odmah mir, ma i ne zadovoljavao, nego to stanje, kakovo je sada!« Ideje predsjednika Sjedinjenih Država Amerike o nepovredivosti država i državnih granica, o samoodređenju narodu mogle su se lako propagirali u Americi, ali u staroj Evropi s tolikim narodnim osobinama, historijskim vezama i uspomenama nije bilo lako te ideje realizirati.

Wilsona su više puta proglasili germanofilom (progerman). Kod vođa konferencije dolazilo je često zbog velikih razlika u mišljenju do takovih kontroverza, da je prijetila ne jednoć pogibelj, da će se konferencija razići. Wilson je napose sa svoje strane kušao pokazati na svu slabost one stare evropske politike ravnoteže i na strašne rivalitete, koji su nastajali od raznih alijansa, s čime je u vezi natjecanje u što većem oružanju. Wilson je kušao istaknuti, da novi red u životu naroda i država mora biti osnovan na zajedničkim interesima čitavoga čovječanstva, a zastupnici su drugih država neprestano isticali nove zahtjeve i tražili vlastite probitke.

Zastupnici manjih država bili su prizivani u vijeće desetorice samo kad se je radilo o stvarima, koje su se neposredno na njih odnosile, na pr.: Grčka, onda država SHS, južnoameričke države i dr.

Od spomenutih 58 odbora na mirovnoj konferenciji napose valja istaknuti odbor za Ligu Naroda, kojemu je bio predsjednik sam Wilson. Uz to valja spomenuti i vrhovno vijeće za opskrbu — aprovizaciju, koje je još u prosincu 1918. osnovano, a u veljači 1919. od Wilsona preustrojeno, a imalo se je brinuti, da nabavi sirovine i hranu za narode u Evropi, koji su trpjeli od gladi. Na čelu toga vijeća bio je Herbert Hoover, kojega i njemački pisci spominju s najvećim priznanjem i poštovanjem, jer je rad toga vijeća djelovao vanredno blagotvorno.

Na mirni tečaj rasprava konferencije vrlo je teško utjecalo, što su pojedini članovi konferencije iznašali tajne ugovore sklopljene za vrijeme rata. Na primjer: ugovor između Rusije, Velike Britanije i Francuske od ožujka 1915. o diobi Turske i Perzije; londonski ugovor od 26. travnja 1915., koji je doveo Italiju u tabor aliiranih vlasti; ugovor od 28. kolovoza 1916. s Rumunjskom; ugovor od 11. ožujka 1917. između Francuske i Rusije u pogledu njemačkih pograničnih područja na istoku i na zapadu; ugovor Engleske s Japanom od veljače i ožujka 1917. o njemačkim kolonijama na Tihom oceanu; a bilo je još i drugih od manje političke, ali od velike industrijske važnosti, koji se odnose na željeznička poduzeća, na petrolejske izvore u turskoj Maloj Aziji i sl.

Amerikanci nisu htjeli priznati te ugovore: Wilson se je odlučno protivio, da se ti ugovori uzmu u razmatranje.

U veljači 1919. otputovao je Wilson u Ameriku, da predloži kongresu Statut Lige Naroda. U Evropi zastupao ga je House. U Bostonu malo da nije pao žrtvom atentata, ali se nije dao zastrašiti, iako je republikanska stranka bila protiv njega u većini.

13. ožujka vratio se je u Pariz i odmah su nastavljene sjednice vijeća četvorice. U to je vrijeme izvršen (još 19. veljače 1919.) atentat na Clemenceau-a od jednoga francuskog anarhista, i starac je bio teško ranjen, pa je izbivao iz konferencije, a zastupao ga je ministar Pichon, koji je jednako ustrajno stavljao velike zahtjeve na kongresu.

Wilson je bio ozlovoljen, kad je našao, da se u njegovoj odsutnosti nije radilo po njegovim principima, osim toga je bio obolio, te neko vrijeme nije mogao dolaziti u sjednice.

Stvari su se tako zaoštrile u pojedinim pitanjima, da je Clemenceau htio odstupiti, a Wilson je htio da se konferencija prenese na drugo mjesto. Bilo je to vrijeme teških kušnja i smutnja, koje su prijetile raspadom konferencije. Velike brige zadavao je vođama pariskih pregovora boljševizam u Rusiji, koji je Wilson s početka smatrao kao prosvjed protiv nasilnog nečovječnog vladanja. Foch je predlagao, da se protiv Rusije povede vojna. Do toga nije došlo, ali je nastao oružani sukob između Rusije i Poljske.

Wilson je svakako kušao, da budu Rusi pozvani na konferenciju, i dogovoreno je bilo, da će se izaslanici Rusije sastati s izaslanicima mirovnog kongresa na Prinkipovim otocima kod

Carigrada, ali do toga nije došlo. Isto tako nisu američki izaslanici, koji su putovali u Rusiju, mogli ništa ishoditi od Sovjeta, niti je uspio pokušaj Wilsona i Nansena za opskrbu Rusije živežem, gdje je zavladala velika glad. Uz to je i u Ugarskoj i u Bavarskoj buknula komunistička revolucija, kratkog vijeka, ali je bilo očito, da se taj pokret širi. Bilo je i u Parizu demonstracija takvog karaktera, čuli su se povici: »Živio Wilson, dolje Clemenceau!« Wilson je u tom teškom stanju nastojao, da spasi, što se je spasiti dalo. »Preda mnom je« — govorio je Wilson — »tragedija razočaranja... idem na svoj križni put! Ljudi su takovi, da podnose godinama svoje tirane, a svoje spasitelje trgaju na komade, ako se odmah ne stvori kakvo bajno carstvo! Vjerujem ipak u božju Providnost; da nemam te vjere, morao bih poluditi!«

Jedva su se oprjeke između Wilsona i Clemenceau-a, o kojima će još biti spomena, smirile, izbila je još teža, t. zv. talijanska kriza za mirovnih pregovora. To je bilo pitanje Adrije ili jadranski problem, koji se odnosi na granice Austrije odnosno njezinih nasljednih država, napose države onda SHS prama Italiji; radilo se je ponajpače o Istri i o gradu Rijeci. Vodila se je u sjednicama oštra borba u pogledu t. zv. Wilsonove linije, po kojoj bi dio Istre na istoku od rijeke Raše pripao državi SHS. Sami zastupnici Italije Orlando i Sonnino nisu bili u tom posve složni. Kušalo se je opet s tajnom diplomacijom, s tajnim ugovorima, pa pomoću stručnjaka, da se donese odluka, ali nikako nije išlo zbog otpora Italije. Kako niti londonski ugovor nije Rijeku odstupao Italiji, protivio se je Wilson odlučno tomu pripojenju. Talijanski su delegati pritom istakli, da bi se južni Slaveni iz Austrije imali kao neprijatelji, poput Nijemaca, isključiti iz konferencije.

Kad nije moglo doći do kompromisa, uputio je Wilson 23. travnja 1919. novu poslanicu narodima čitavog svijeta, koja je publicirana u čitavoj štampi pod naslovom: »Razjašnjenja u stvari Adrije«. Wilson poziva talijanski narod, da se za volju općega mira i za volju novih zasada u međunarodnom životu odrekne i odustane od zahtjeva na Rijeku.

Zastupnici Italije smatrali su se povrijeđeni, predali su prosvjed i ostavili konferenciju. U Parizu je ostao Crespi kao zastupnik za socijalna i gospodarska pitanja. Ogorčenje protiv Sjedinjenih Država bilo je tako veliko, da je u Rimu vojska morala štititi palaču poklisarstva Sjedinjenih Država.

Konačno je intervenirao Lloyd George, koji je spasio kritičnu situaciju. Lloyd George, koga su na konferenciji zvali »der Hexenmeister von Wales«, i živim srebrom među diplomatima konferencije (sr. Dr. Richard Kötzschke: Thomas Woodrow Wilson, sein Leben und sein Wirken). Lloyd George je predložio i stranke su pristale, da bude Rijeka slobodna država pod protektoratom Saveza Naroda. Italiji je obećana bila kao neka kompenzacija granica na Brenneru, čemu su mnogo prigovarali Nijemci iz Austrije i iz Reicha. Kako je kasnije pitanje Rijeke riješeno, poznato je: Rijeka je tako za SHS izgubljena.

Poslije toga je na konferenciji nastala nova kriza s Japanom, u kojoj su vanredno oštro stanovište zauzeli Japanci. Treba ovdje upozoriti, da su odnošaji između Japana i Sjedinjenih Država Amerike bili već dvadeset godina po prilici dosta napeti zbog rivaliteta u Velikom i Tihom oceanu. — Japanski su delegati iznijeli opet jedan tajni ugovor, koji im je jamčio Šantung i njemačke otoke u Mikroneziji. Šantung je poluotok, na koji je Njemačka stekla izvjesna prava od Kine. (Schutzgebiet).

Zastupnici Sjedinjenih Država htjeli su, da se Šantung povrati Kini, jer se na Šantung nije mogao primijeniti sistem mandata, kako je primijenjen na druge njemačke kolonije i neka područja otomanske države.

Japanci, koji su dosada mirovali, oštro su digli svoj glas i prijetili, da ne će potpisati ugovor o miru bez Šantunga i da ne će stupiti u Ligu Naroda. Jednako su Kinezi prijetili, da ne će potpisati ugovor, ako im se Šantung ne povrati. Stanje je bilo vrlo kritično, jer se je stalo govoriti o nekoj japansko-rusko-njemačkoj alijansi, jer su Talijani još bili odsutni iz Pariza, a Belgijanci nezadovoljni zbog iznosa reparacija. Bilo je vrlo teških dana, pa da ne dođe do raskola, Wilson je opet posredovao, i 30. travnja 1919. prihvaćen je njegov posredovni prijedlog, da se Šantung predaje Japanu, koji ga ima nakon izvjesnog vremena vratiti Kini, što je g. 1922. i izvršeno. Kina je platila Japanu za to veliku novčanu odštetu. Međutim je Japan bez ikakovih uvjeta dobio Karolinsko otočje, Marijanske otoke, otočje Palan i Maršalsko otočje, a otok Nanru je dobila Engleska.

U pogledu granica s Njemačkom bilo je u konferenciji teških sporova.

Odstup Elzas-Lotringije Francuskoj bio je sadržan u 14 Wilsonovih točaka. Njemačka je to prihvatila već kod sklopljenog primirja.

Teže je bilo, kad se je s francuske strane predlagalo, da se na t. zv. rajnskom području i susjednim krajevima stvori posebna rajnska republika. Bilo je njemačkih separatista, koji su u savezu s nekim francuskim vojničkim krugovima proglasili tu republiku. Wilson i Amerika je ustala odlučno protiv toga. K tomu je ondje buknuo generalni štrajk, i ta je stvar s republikom doživjela potpuni slom.

Najžešća je bila borba početkom travnja 1919. zbog Saara, sarskog područja. S francuske se je strane zahtijevalo, da se to područje — vrlo bogata industrijska pokrajina — sjedini s Francuskom i da se tako dođe do granice, koju je Francuska imala god. 1814. Vele, da je Clemenceau tvrdio, da u Saaru ima više od 150.000 Francuza. Wilson je tako oštro osudio taj francuski zahtjev, da se je bilo bojati, da će se konferencija razići. Wilson je dapače brzojavno naredio, da se njegov parobrod George Washington stavi pod paru, t. j. da se spremi na put u Brest. To je djelovalo tako, da je 8. travnja oficijelna francuska štampa (Temps) publicirala izjavu, da Francuska ne reflektira na granice

od god. 1814. Za dva dana je taj spor bio riješen nagodom, po kojoj je Liga Naroda preuzela upravu te zemlje, a Francuska ima pravo uživanja rudnika; za 15 godina ima se odrediti plebiscit, a o glasovanju odlučuje Liga Naroda. Dobro je poznato, kako je 13. siječnja 1935. pučanstvo Saara ogromnom većinom glasovalo za Njemačku, te je saarsko područje 1. ožujka iste godine sjedinjeno s Njemačkim Reichom: Njemačka ima platiti za rudnike odštetu u zlatu.

S francuske strane tražilo se je, da se Danzig i gornja Šlezija odstupi Poljskoj, ali su se tomu oprli i zastupnici Sjedinjenih Država i Velike Britanije, pa je i ovdje došlo samo do slobodne države Danziga pod protektoratom Lige Naroda.

U pogledu sjedinjenja Austrije s Reichom, t. zv. Anschluss, stvar bi bila možda povoljno riješena po Njemačku, ali su svoj glas digli Francuzi, i tako je Austrija ostala u jednom dosta prekarnom položaju slobodne države.

Novi sporovi, i to vrlo oštri, nastali su, kad je došlo na red pitanje njemačkih kolonija i nekih turskih područja u Maloj Aziji.

Wilson je nastojao, da se što prije donese Ustav Lige Naroda i da se riješe druga važnija pitanja, ali su zastupnici Velike Britanije, Francuske, Japana i Italije tvrdokorno tražili, da se pitanje kolonija također odmah riješi, pa su to pitanje već u siječnju 1919. iznijeli na raspravu.

Ideja je Wilsonova bila, sasvim ispravna, da se kolonije imaju upravljati u korist urođenika; kada urođenici budu sami zreli, da preuzmu upravu i vladu u svoje ruke, valja im to prepustiti; kolonije bi tako predbježno došle pod upravu Lige Naroda. Wilson je bio odlučno protiv toga, da se kolonije naprosto razdijele kao ratni plijen među velike vlasti. To je t. zv. Wilsonov mandatni sistem.

U sjednici desetorice od 27. siječnja 1919. izložio je Wilson svoje misli o tom sistemu, po kojemu Savez Naroda daje nekim državama t. zv. mandat za upravu pojedinih kolonija, naglašujući »kako se u svijetu širi velika protivnost protiv dalnjih aneksija«. Po načelima toga sistema mogu svi članovi Lige Naroda u jednakoj mjeri tražiti svoje gospodarske interese u tim kolonijama i carine bi imale biti za sve jednake.

Taj je Wilsonov prijedlog djelovao poput bombe.

Nakon rasprava od nekoliko dana, Wilson je ipak teoretski pobijedio, pa je prihvaćeno, da se s kolonijama provede sistem mandata. Godine 1920. je Liga Naroda odredila, koje države preuzimlju mandat nad pojedinim kolonijama njemačkim i nad nekim turskim provincijama u Maloj Aziji.

Sjedinjene Države Amerike nisu primile nijedan mandat, iako je bila opća želja, da bi preuzele mandat za Carigrad, za Armeniju i Anatoliju, ali je Wilson to 28. svibnja 1919. odlučno otklonio. Po Wilsonovu savjetu jedno je američko izaslanstvo sa konferencije otputovalo u Malu Aziju, da izvidi teške prilike u turskim pokrajinama, ali se je vratilo u kolovozu, kad je versailleski ugovor bio već potpisan. Tom se je prilikom na pr. saznalo, da je stanovništvo Sirije željelo mandat Sjedinjenih Država, a ne Francuske.

Za vrijeme pregovora još se je s francuske strane htjelo trajno okupirati rajnsko područje, zatim su popustili na okupaciju od 30 godina sa 600.000 ljudi, ali su izaslanici Sjedinjenih Država ustali protiv toga i predlagali kratku okupaciju od dvije godine s malim vojnim kontingentima. 16. travnja 1919. došlo je do sporazuma, da bude ta zona okupirana na 15 godina s dodatkom, da će se jedan dio isprazniti za 5 godina, a drugi dio nakon 10 godina, a pretpostavljalo se je, da bi ta okupacija mogla i kraće vrijeme trajati, ako bi Njemačka ispunila obveze preuzete ugovorom. To je napose sadržavala jedna izjava Lloyd Georgea i Clemenceaua od 16. lipnja 1919.

Američke Sjedinjene Države povukle su g. 1923. okupacione čete, nakon onog upada francuskih četa u Ruhrsko područje.

Clemenceau je na konferenciji zahtijevao trajnu kontrolu njemačkih vojnih sila od strane aliiranih i asociiranih vlasti. I ovdje je Wilson prodro sa svojim prijedlogom, te je ta kontrola ograničena na vrijeme, do kojega prema ugovoru mora Njemačka razoružati.

U pogledu njemačke ratne mornarice Sjedinjene Države i Velika Britanija su tražile, da se potopi, t. j. uništi; Francuzi, da se podijeli. Taj spor su riješili Nijemci očajničkim aktom 21. lipnja 1919., kad su njemačke pomorske trupe — po nalogu admirala von Reutera — same potopile tu mornaricu, koja je bila internirana u zaljevu Scapa-Flow. Dr. Kötzschke u svom već spomenutom djelu o Wilsonu zove to »eine deutsche Heldentat in trostloser Zeit«. Clemenceau je zbog toga i zbog spaljenja francuske zastave u Berlinu tražio nove kazne protiv Njemačke, među inim okupaciju Essena, ali do toga nije došlo, jer su se Sjedinjene Države oštro oprle i jer je skoro imao biti potpisan ugovor o miru.

Trgovačka flota njemačka bila je razdijeljena među velike vlasti.

Po čl. 202. ugovora morala je Njemačka čitav vojni i pomorski materijal za zračnu plovidbu (avione, aeroplane, Zeppeline i t. d.) izručiti i za buduće odreći se svake ratne zračne plovidbe. U pogledu privatne zračne plovidbe i industrije zračnih vozila zahtijevalo se je najprije, da se Njemačkoj trajno zabrani ta avijacija, kasnije da se zabrana ograniči na 20—30 godina. Intervencijom i po prijedlogu Sjedinjenih Država odlučeno je, da se ta zabrana protegne na šest mjeseci od vremena, kada mirovni ugovor stupi na snagu. Jednako je po tom prijedlogu odlučeno bilo, da je Njemačka dužna dopustiti nadzor nad proizvađanjem plinova za ratne svrhe.

O ratnoj odšteti (u gotovom novcu ili u naravi) bilo je mnogo borbe. Od strane Wilsona i američke grupe zastupano je bilo gledište, da se Njemačka ima pridržati, da naknadi štetu, t. j. da plati odštetu samo za štetu učinjenu civilnomu pučanstvu, a ne da naknadi ratne troškove aliiranih vlasti; zatim, da valja odrediti svotu, koja bi se imala platiti u roku od nekih 30 go-

dina, i koja svota ne bi smjela prelaziti mogućnost i sposobnost države za plaćanje, i da bi pritom valjalo Njemačkoj pružiti mogućnost, da tu odštetu plati eventualnim zajmovima i inače. Govorilo se je o 10—15 milijarda dolara, o 120, pače i o 200 milijarda. Konferencija se nije složila, te je prepušteno da se odluči o svoti poslije sklopljenog mira, prema podacima stručnjaka. Wilson je to oštro osuđivao, ali nije uspio.

Još 7. veljače 1919. isticao je Wilson u vijeću desetorice, da je u isteresu aliiranih vlasti, da se Njemačkoj pomogne trgovačkim vezama, da se u njoj uspostavi gospodarski život. I radi toga je bilo teških sporova, jer su aliirane vlasti tražile slobodan uvoz svoje robe u Njemačku i posvemašnji slobodan prolaz, t. j. trgovački promet. Konačno su se delegati složili tako, da su aliirane vlasti dobile za 5 godina t. zv. najveće pogodovno pravo za uvoz, a u nekim pograničnim okruzima i posve slobodan uvoz. I u mnogim drugim stvarima nisu delegati Sjedinjenih Država uspjeli svojim protivnim prijedlozima.

Već u preliminarnom ugovoru o primirju u studenom 1918. bila je stavljena klauzula, da aliirane vlasti pomoću Sjedinjenih Država Amerike imaju preuzeti za vrijeme primirja opskrbu Njemačke živežem. Wilson je ponovno zahtijevao, da se dokine blokada Njemačke, ali je to izvršeno tek 12. srpnja 1919. na izrični njegov zahtjev. Vijeće desetorice se je međutim također bavilo tim pitanjem, pa je 13. i 14. ožujka 1919. stvoren u Brüsselu sporazum s Njemačkom u pogledu opskrbe, jer se je Njemačka ustručavala prije izručiti trgovačku flotu. Tako je konačno došlo do opskrbljivanja milijuna u Njemačkoj, i sami Nijemci priznavaju, da su se Amerikanci u tom djelovanju pokazali velikodušni.

Pol godine bilo je prošlo od primirja, a mir još nije bio sklopljen. Prigovaralo se je Wilsonu, da je raspravom o Ligi Naroda spriječio, da dođe prije do mira. To nije bilo ispravno, jer je Statut Lige Naroda već 25. siječnja 1919. bio primljen, ali su drugi razlozi bili, kako je gore izloženo, koji su otegoćivali rasprave, da nije moglo tako brzo doći do mira.

Konačno je, pod vrlo teškim i nepovoljnim prilikama, ugovor o miru sastavljen u 440 članaka, te je 7. svibnja 1919. uručen njemačkoj delegaciji, koja je bila pozvana u Versailles. Na toj svečanoj sjednici prvi put su delegati Njemačke došli u doticaj sa zastupnicima aliiranih i asociiranih vlasti, svojih dotadanjih protivnika.

Tekst ugovora bio je dan prije u izvatku od 14.000 riječi oglašen po cijelom svijetu.

Pročelnik njemačke delegacije bio je njemački ministar vanjskih posala grof Brockdorff-Rantzau.

Clemenceau je ukratko pozdravio delegate i predao im tekst ugovora s izjavom, da im je dan rok od 15 dana za odgovor odnosno za opaske, ali samo s formalne strane.

Wilson nije uspio s prijedlogom, da se Nijemcima dopusti rasprava o ugovoru u svakom pravcu.

Grof Brockdorff-Rantzau uzeo je odmah riječ i vrlo blijed, uzbuđen i uzrujan odgovorio je među ostalim: »... Predstavljamo sebi vrlo dobro snagu mržnje, na koju ovdje nailazimo. Dolazimo, da prihvatimo zahtjeve pobjednika, koji traže od nas pobijeđenih naknadu i koji hoće, da nas kazne kao krivca. Zahtijevate od nas, da se priznamo za jedine krivce rata. Ovakovo priznanje bilo bi s mojih usta laž, iako je daleko od mene, da operem Njemačku od krivice za rasplamsaj ovoga požara. Držanje njemačkih vlada, koje su bile na kormilu prije mirovne konferencije u Haagu i ono, što je njemačka vlada učinila i propustila za vrijeme od 12 tragičnih dana mjeseca srpnja 1914., sigurno je doprinijelo tome, da je buknula katastrofa, ali se moram posve odlučno ograditi protiv toga, da Njemačka, koje je narod bio uvjeren, da vodi obrambeni rat, sama nosi čitavu odgovornost. — — — Za vrijeme od zadnjih 50 godina je imperijalizam svih evropskih država upravo na kroničan način okužio internacionalnu situaciju. Politika odmazde digla se je protiv ekspanzivne politike i omalovažavanje naroda, da sami odlučuju o svojoj sudbini, mnogo je doprinijelo onoj bolesti, koja je dovela do krize. Ruska mobilizacija oduzela je državnicima mogućnost, da krizu riješe i dala je riječ vojničkim faktorima. — — — Mi nismo došli ovamo, da ublažimo odgovornost muževa, koji su imali u rukama političko i ekonomsko vodstvo rata, — da niječemo nepravdu, koja je narodima učinjena. Ponavljamo izjavu, koju smo učinili u Reichstagu u početku rata: »Belgiji je učinjena nepravda, mi ćemo ju popraviti«, ali u pogledu samog vođenja rata nije samo Njemačka pravila pogrješke. — — — Ne ću da na optužbe odgovaram optužbama, ali ako se od nas traži pokora, sjetite se, moja gospodo, ugovora o primirju: 6 sedmica je trebalo, dok smo došli do primirja, 6 mjeseci dok su nam saopćeni uvjeti mira. — Istina je: počinjene pogrješke ne mogu se tako lako ispričati, no one su se dogodile u borbi za pobjedu, u brizi za narodni opstanak, u stanju uzbuđenja, koje ispričava savjest naroda. Mislite na to, kad govorite o odgovornosti i o pokori, da je 100.000 (stotinu hiljada) nekombatanata poginulo zbog blokade naše zemlje, ubijeno nakon hladnog promišljanja i pošto je pobjeda protivnika bila već izvojštena i sigurna! Samo nepristrana istraga, koju bi provela neutralna komisija, pred kojom bi svi glavni učesnici ove drame mogli govoriti i kojoj bi se svi arkivi morali otvoriti, samo takova istraga mogla bi da ustanovi veličinu odgovornosti svih onih, koji su sudjelovali u ratu. Mi smo molili, da se povede takova istraga, ponavljamo naš zahtjev pred ovom konferencijom, gdje se nalazimo sami, bez saveznika, nasuprot tako velikom broju naših protivnika. Mi ipak nismo ovdje bez branitelja. Ta Vi ste nam sami, moja gospodo, priveli jednog saveznika »pravo«, koje ste nam s obzirom na smjernice mira sami pružili. Aliirane i asociirane vlasti su se u vrijeme od 5. listopada do 5. studenoga 1918. odrekle nasilnog mira i napisale na svoje zastave mir pravednosti — pravni mir, na osnovu načela predsjednika Sjedinjenih Drža-

va, koja je njemačka vlada prihvatila. Načela predsjednika Wilsona vežu obadvije strane, Vas i nas, i naše stare saveznike. Mi smo spremni na tom temelju pregovarati o mirovnim preliminarima, koje ste nam predali, s čvrstom nakanom, da zajedničkim radom opet sazdamo ono, što je uništeno, i popravimo učinjene nepravde, u prvom redu nepravdu učinjenu Belgiji, i da svijetu pokažemo nove ciljeve političkog i socijalnog napretka. Mi ćemo sve sile uprijeti, u sporazumu s Vama, s Vašom tehničkom i finacijalnom pomoću, za obnovu opustošene Belgije: bez Vas ne možemo, a ni Vi bez nas. Osiromašena Evropa ima želju, da to bude što prije i sa što manje troškova. Propašću Njemačke bi oni, koji imaju pravo na naknadu štete, izgubili sve koristi, a ekonomski život Evrope srušio bi se u nerazrješiv kaos. — Princip je mira: priznanje ekonomske i socijalne solidarnosti naroda bez rezervacija i osnutak Saveza Naroda slobodnih država. Moja gospodo, uzvišena je misao, da se na najstrašnijoj katastrofi povijesti izgradi najveći napredak čovječanstva. To je sada glas javnosti, ali pristup valja da bude slobodan svakomu narodu dobre volje, inače su milijuni mrtvih ovoga rata uzalud pali! Mir protiv prava izazivat će vječni otpor: bio bi neprovediv; nitko ga ne bi potpisao i ne bi preuzeo odgovornost za njegovo izvršenje.

Ispitat ćemo sve i nadamo se, da će rezultat moći svaki od nas potpisati«.

Govor predsjednika njemačke delegacije učinio je dubok dojam. Nitko se nije javio više za riječ. Clemenceau je u 4 sata poslije podne zaključio tu historijsku sjednicu.

O prigovorima Njemačke protiv uvjeta mira, koje je Njemačka predala u pet nota mirovnoj konferenciji, vodila se je ondje oštra borba, koja je na mahove bila tako opasna, da se nije znalo, što će se dogoditi. Njemačkoj je produljen bio rok za odgovor na mirovni ugovor.

U samom ugovoru nije bitna gotovo ništa izmijenjeno.

Bilo je glasova, da je maršal Foch imao po prijedlogu saveznika poduzeti vojnu protiv Berlina, ako Nijemci ne bi prihvatili uvjete.

Konačno je 22. lipnja 1919. njemačka vlada priopćila, da je pripravna da potpiše ugovor s pridržajem, da ne će izručiti cara Vilima i njegove suradnike.

Potpis mirovnog ugovora izvršen je 28. lipnja 1919. u zrcalnoj dvorani u Versaillesu u 3.45 sata poslije podne. U istoj toj dvorani je 1871. proglašeno njemačko carstvo. U istoj je dvorani sklopljen bio god. 1783. definitivni mir između Velike Britanije i Sjedinjenih Država Američkih. Po tome je to bio sada treći mirovni kongres u Versaillesu.

Na dan svoga konačnog odlaska iz Evrope rekao je Wilson ove nadasve značajne riječi: »Liga će Naroda uništiti sve intrige i u onom slučaju, ako ne bi bilo ništa drugo nego veliko društvo za debatiranje. Evropa je bolesna na srcu... njeni državnici nemaju nikakovih ideala. Samo narod ima još ideale; samo oni, koji trpe, znadu, što im je potrebno... Nijedan narod nema pravo, da svoje posebne interese suprotstavi interesima cijeloga čovječanstva. Pojedini narodi za sebe ne mogu osigurati mir, samo Liga Naroda — narodi u zajednici mogu to učiniti«.

Žalibože, Liga je Naroda donijela u vrijeme svoga djelovanja dosta razočaranja, ali svejedno se ta institucija ne smije podcijeniti.

Liga Naroda, kako ju je Wilson osnovao i kako je on sebi predstavljao njezino djelovanje, imala je biti vrhovni areopag, vrhovno sudište među narodima, kojeg su odluke morale biti bezuvjetno priznate i poštivane od svih članova Lige, u prvom redu od onih država, koje bi stajale u sporu. Statut Lige Naroda predviđa i način, kojim će se država, koja ne bi pristala na odluke, prisiliti na poštivanje tog najvišeg arbitrija: to su t. zv. sankcije.

Upravo u tom provađanju odluka Lige Naroda doživjeli smo najveće razočaranje.

Ne spominjući manje države, koje su iz drugih razloga istupile iz Saveza Naroda, jedna je od najvećih vlasti — Japan — zbog odluke vijeća Lige Naroda u sporu Japana s Kinom, istupila iz Lige. Druga velika vlast evropska Njemačka kao član Lige Naroda najprije otkazuje reparacije, naređene joj versailleskim ugovorom, a kad joj se ne priznaje ravnopravnost u pogledu oružane snage, izlazi iz Lige Naroda i donosi zakon o općoj vojnoj dužnosti.

Tako se pomalo via facti stavljaju van snage i ruše važne odredbe versailleskog ugovora. Ugovor gubi svoju važnost, i po tom sama institucija Lige Naroda gubi u svom autoritetu.

To je jamačno jedan od razloga, da je današnje stanje u Evropi dezolatno: rijetko je kada pogibelj rata bila tako velika kao danas. Kao u vrijeme Bismarcka i u vrijeme prije 1914. stvorene su i stvaraju se u Evropi alijanse jednih država protiv drugih, ne zato, da se prema Wilsonovim načelima zaštite interesi čitavog čovječanstva protiv posebnih interesa jednog ili drugog naroda, nego da se silom oružja odvrati pogibelj ratna. Stvara se opet ona stara politika međunarodne dinamike, uspostavlja se ono staro rimsko pravilo: si vis pacem, para bellum (hoćeš li mir, budi spreman za rat). Iz toga slijedi strahovita utakmica u oružanju, kojim se protiv svih načela morala i etike dovode narodi do socijalne i gospodarske propasti.

Samo bi Liga Naroda — prema principima Wilsona — mogla u pogibeljima, kakove su danas, da te pogibelji ukloni, naravno, kad bi se njezine odluke u cijelosti izvršivale. Inače može doći do novog pokolja u još strahovitijoj formi, na sramotu čovječanstva.

Nije dakle ideja Lige Naroda utopija, već je utopija bila, kad se je htjela ugovorom o miru postići apsolutna sigurnost od razoružane Njemačke protiv njenog napadaja, kad je

stvoreno stanje, koje je bilo gotovo negacija svake mogućnosti djelovanja Njemačke u međunarodnom pogledu. To nije uspjelo. Njemačka je po vanrednoj disciplini svih slojeva naroda, upravo željeznom voljom dotjerala do takvog uspona, da joj mnoge države zavidaju. Njemačka zauzima danas u koncertu evropskih država vrlo uvažen položaj.

Pravo je zato rekao još u lipnju 1918. član engleske gornje kuće lord Bucmaster ove značajne riječi: »Pravi pobjednik u ovom ratu upoznat će se tek 10 ili 20 godina poslije rata. To će biti onaj narod, koji će biti najbolje sposoban, da odoli gladu, koji prijeti, — sposoban, da obuzda nezadovoljstvo, koje svaki dan raste, — sposoban, da spasi narod od strahovitih posljedica općega bankrota, kome se Evropa svaki dan približava neobičnom brzinom«.

Otpor i oporavak Njemačke nije zasluga samo jednoga čovjeka. Hitler, danas državni kancelar i predsjednik Reicha, našao je veliku potporu u samom narodu. Oduševljenje, kojim su mase njemačkoga naroda prihvatile Hitlerove ideje, reakcija je na onu strahovitu depresiju, koja je obuzela sve slojeve naroda na koncu rata, za vrijeme sklapanja mira i poslije sklopljenog mira. Versailleski ugovor nije pomogao, da potištenost jednog velikog naroda ukloni. Reakcija je morala biti to jača, što je veći bio pritisak. Treba poznavati dušu naroda; njemački se je narod umio sam odrvati velikim tegobama, koje su ga pritisle.

Hitler je upravljao kao vođa, u ozbiljnim časovima, riječi slične onima, kojima je carski njemački kancelar princ Maksimilijan badenski još 22. listopada 1918. u Reichstagu tješio njemački narod: »Spremite se u tim teškim časovima, da se sačuvate kao narod za zadaće, koje možete samo vi riješiti. Svaki narod ima zadaću, koja mu je određena. U dubljini, u dušama svakoga naroda ima još blaga, što ga može iskopati samo nova sloboda. Časovi u životu njemačkoga naroda, za koje se je mislilo, da će ga uništiti, uvijek su mu donijeli novu duševnu snagu — — —«.

To je izrečeno u duhu Fichte-a, koji je u teško doba njemačkoga naroda, za vrijeme Napoleonskih ratova, upućivao njemački narod na žrtve i na nov život. U glasovitim govorima »Reden an die deutsche Nation, gehalten in Winter 1807.—1808.« upozorava Fichte: »dass das gesunkene deutsche Volkstum nur durch eine ganz neue Erziehung, die das Uebel an der Wurzel ausrotte und durch den Geist der Gemeinschaft und Aufopferung die Selbstsucht vernichte, wieder herzustellen sei«.

Isto vrijedi i za druge narode, koji su sudjelovali u ratu, pa zvali se pobjednici ili pobijeđeni. Samo na osnovi najuzvišenijeg kršćanskog principa ljubavi i mira među narodima mogu se izliječiti rane, koje je čovječanstvo zadobilo u ratu.

Svršit ćemo riječima južno-afričkog ministra generala Smutsa, koji je o versailleskom ugovoru rekao ovo: »Potpisao sam ugovor ne zato, što ga smatram ispravom, koja me zadovoljava, već zato, što je bila imperativna nužda, da se svrši rat. Svijet treba mira, i ništa ne bi moglo biti sudbonosnije nego da živimo dalje u stanju između rata i mira. Šest mjeseci od sklopljenog primirja za Evropu su tako strahoviti, donijeşe joj toliko opustošenja i nesreća, kao pređašnje četiri godine rata... Osjećam, da nismo stvorili mirovnim ugovorom pravi mir, koji su naši narodi očekivali... U tom se ugovoru ne može naći pojava novoga života, pobjeda velikih čovječanskih ideala, za koje su narodi prolijevali krv i žrtvovali svoje bogatstvo bez krzmanja. Ne nalazimo u tom ugovoru ispunjenje one čežnje za novim redom, za boljim ljepšim životom... Svi moraju pronaći novo čuvstvo, nov osjećaj, ne samo naši neprijatelji, nego i mi. Moramo naći skrušen duh protiv nevolja i zala, koja su obnemogla svijet: duh sućuti, duh samilosti i duh oproštenja moramo probuditi za naše grijehe i za naša zla djela, zbog kojih smo toliko trpjeli. Samo nov duh, nov osjećaj dobrote i čovječnosti, koji se je rodio u srcima naroda u ovim velikim časovima zajedničkih patnja i zajedničke žalosti, može izliječiti rane, koje su zadane sada kršćanstvu. Samo će taj novi duh među narodima moći da riješi probleme, koji su državnicima mirovne konferencije bili preteški. Ima tu teritorijalnih odredaba, koje se moraju revidirati... Nadam se, da je Liga Naroda jedini put, jedino sredstvo, koje bi moglo Evropu spasiti od rasula, u koje ju je strovalio rat«.

Ivan Manzoni

F E U I L L E T O N

O PORTRETU BOSANSKE KRALJICE KATARINE

Poslije katastrofe, koja je zadesila Bosnu 1463., pri kojoj su pala u tursko sužanjstvo njena djeca, sin Žigmunt i kći Katarina, ostavila je »najnesretnija sviju kraljica« (omnium reginarum infortunatissima) Katarina, udovica pretposljednjeg bosanskog kralja Tomaša Ostojića, svoju zemlju. Put ju je vodio (po pričanju Lukarevićevu) iz kaštela Kozla kod Fojnice, gdje se je bila zaklonila, preko Konjica na Neretvi u Ston. Odavde je preveze brza lađa (fusta) u Dubrovnik, kamo je stigla krajem lipnja 1463. Dubrovčani su joj već mjesec dana prije obećali svoju zaštitu i odredili dva ugledna građanina, koji će je u ime vijeća pozdraviti. Zajedno s njom došla je u Dubrovnik i njena snaha Mara, udovica posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Kako je Katarinin muž imao u Dubrovniku raznih posjeda, proda ih ona dubrovačkom vijeću, koje se je obvezalo, da će joj do smrti plaćati godišnje pet stotina perpera. Godine 1466. nalazimo je u Rimu. Nije, međutim, utvrđeno, da je ona sve vrijeme do svog odlaska u Rim bila u Dubrovniku. Stara tradicija hoće, da je ona prije toga boravila na Rabu, u samostanu sv. Eufemije, i da se odavde preko Jakina uputila u Rim. Iz računa sačuvanih u rimskom Državnom arkivu proizlazi, da je ona od 1467. pa do svoje smrti primila od papa Pavla II. i Siksta IV. u ime redovne godišnje pripomoći svotu od 6541 papinskih zlatnih škuda. Pored skrbi za mnogobrojne bosanske bjegunce, koji su s njom došli u Rim, čitavo je kraljičino nastojanje bilo upravljeno na to, da izbavi svoju nejaku djecu iz turskog sužanjstva i da je spasi od islama. Obraćala se svim kršćanskim vladarima i knezovima (među ostalima Lorenzu i Giulianu de' Medici, Galeazzu Sforzi, vojvodi milanskom, i Lodovicu Gonzagi, markgrofu mantovanskom) moleći ih, da novčanim prilozima omoguće izvođenje njene namjere. Svi su oni izjavili svoju pripravnost, da je pomognu, ali tek onda, kad čitav njen pothvat poprimi realan oblik. Nije poznato, da li je kraljicu u ovom nastojanju potpomagao njen polubrat Stjepan, poturica Ahmed Hercegović, sin druge žene njena oca, zagonetne »Fiorentinke«. Nade se kraljičine nisu ispunile. Ona nikad više ne ugleda svoju djecu, koja ostaše u turskom sužanjstvu, pa im se zameo svaki trag.

Kraljica Katarina bila je kći hercega Stjepana Kosače i Jelene, kćeri Balše III. Balšića, gospodina zetskoga, a rodila se 1424. O njenoj mladosti sačuvano je veoma malo vijesti. Po oporuci njene prababe Jelene, »ostavše« Sandalja Hranića, pripale su 1442. njoj, »gospodičnoj Katalini«, sitne naušnice i zlatna narukvica u obliku zmije (»obotci mali i lutca zlata«). Godine 1443. dolazi poslije Tvrtka II. Tvrtkovića na bosanski kraljevski prijesto Tomaš Ostojić, nezakoniti sin Ostojin, koji je do onda živio kao pataren »skrovito i u zabiti«, oženjen Vojačom, djevojkom prosta roda, koja mu je rodila sina, kasnijeg posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Kad se on, došavši na prijesto, priklonio rimskom papi i katoličkoj vjeri (krstio ga je tek 1457. papinski legat kardinal Carvajal) i kad je papinski breve Eugena IV. 1445. skinuo s njega njegov »defectus natalis« i »ortus odiosus«, ogledao se on za ženom dostojnom da bude kraljica, i odabere Katarinu, iako mu njen otac herceg Stjepan nije bio naročito sklon. Historijski nam izvori ništa ne kažu o toj čudnoj ženidbi. Ima o njoj tek kratak pomen Orbinijev i nekoliki stihovi Kačićevi. Isto tako nema vijesti o Katarininu životu do katastrofe 1463.

Došavši kraljica Katarina u Rim nastanila se ona u najotmjenijoj četvrti ondašnjega Rima, u palači Priorata malteških vitezova (Palazzo del Priorato di Malta), koja se nalazila sučelice staroj bazilici sv. Petra i Vatikanu, na uglu trga sv. Petra i ulice Borgo Nuovo, koju J. Fichard 1535. naziva »kraljevskom« (»Via quae a Borgo S. Angelo in palatium Pontificis ducit omnium maxime regalis«). Crtež iz firentinskih Uffizija, ovdje reproduciran, kojega je autor arhitekt Giovanni Antonio Dosio — jedna od najdragocjenijih sačuvanih veduta zapadne strane trga ispred crkve sv. Petra, kakova je bila oko sredine XVI. stoljeća — prikazuje nam na desnoj strani pomenutu palaču, monumentalnu i gospodsku ranorenesansnu građevinu, na koje se pročelju u prvom spratu naročito ističu središnja povezana četiri prozora. Kako je sam crtež i inače veoma zanimljiv, istaknut ću najznatnije objekte, koji su na njemu prikazani. Nalijevo naprijed vidi se stari studenac, a kraj njega pojište. Na lijevom uglu ulice Borgo Nuovo crkva S. Caterina delle Cavallerotte, koje danas više nema. Najviša zgrada u toj ulici, iznad koje se krova izdiže Castel S. Angelo, današnja je palača Giraud-Torlonia, koja je 1496.—1504. sagrađena po nacrtima Bramantovim. Na desnoj strani crteža, sa glavnim pročeljem prema trgu sv. Petra, pomenuti je Palazzo del Priorato di Malta, a iza njega palača Branconio dell' Aquila, koju je sagradio Rafael. Obadvije su ove palače porušene 1661., kad je čitav ovaj blok, tako zvana »Isola del Priorato di Malta«, morao ustupiti mjesto veličajnim kolonadama Berninijevim. U gornjem desnom uglu crteža vidi se lijevo toranj crkve S. Maria Maggiore, desno Frontispizio di Nerone, ispod njega toranj crkve S. Maria dell' Anima, a nadesno oktogon bolnice Ospedale di S. Spirito. Spomenut ću još, da je u palači Malteškog priorata kasnije stanovala i lijepa ciparska kraljica Carlotta Lusignan, koja je kao i Katarina prognana iz svoga kraljevstva umrla u Rimu 1490. i pokopana u crkvi sv. Petra.

Posljednjih godina svoga života pa do svoje smrti stanovala je kraljica Katarina u kotaru Rione della Pigna, u kući, koja se nalazila kraj crkve sv. Marka, a kojoj je vlasnik bio »pru-

dens vir Jacobus Mentebone«. To se razabira iz njene oporuke, u kojoj se kaže, da je pisana »in alma Urbe in Regione Pinee, in domo sue solite habitationis prope ecclesiam S. Marci«. Kraljičina je kuća bila utočište mnogobrojnih bosanskih izbjeglica. U njenu se dvorjanstvu izrijekom spominju njeni »familiares« plemići Juraj Čubranić i Abraham Radić (ujedno njeni poslanici na evropskim dvorovima) i »magister domus« Radić Klešić, pa dvorske gospođe Pavla Mirković, Jelena Semković i Marija Mišljenović. Bit će, da je kraljica boravila kadikad i izvan Rima. To razabiramo iz jedne vijesti Ciaconiusa, koja kaže: »Anno 1475 die 20 Aprilis venit ad recipiendam indulgentiam Romam anni Iubilei Catharina Regina Bosnae quadraginta equitibus comitata«. Vidi se dakle, da je Katarina uza svu oskudicu manifestirala svoje kraljevsko dostojanstvo, dolazeći u crkvu sv. Petra da primi oprost u pratnji četrdeset konjanika. Da su je najviši suvremeni moćnici smatrali sebi ravnom, svjedoči slijedeća činjenica. Godine 1472., 31. svibnja, vjenčala se u Rimu »kraljica raška« Zoë, kći Tome Paleologa, despota morejskog (koji je izgubivši svoju zemlju umro kao izbjeglica u Rimu 1465.) per procurationem sa ruskim velikim knezom Ivanom Vasiljevićem III. Papa Siksto IV. dao joj je miraz u iznosu od 6000 dukata. (Učinio je to zacijelo sjećajući se njena oca, koji je bio donio u Rim dragocjenu relikviju, glavu apostola Andrije.) Prema suvremenim vijestima skupili su se pri vjenčanju u starodrevnoj bazilici sv. Petra mnogobrojni odličnici, među njima bosanska kraljica Katarina, Clarice degli Orsini, žena Lorenza de' Medici Magnifica (kojega je majku Madonu Lukreciju Tornabuoni Katarina, kako sama kaže, »ljubila kao sestru«), pa brojne odlične gospođe rimske, firentinske i sienske. (Što među prisutnima nije bilo vjereničina brata, Andrije Paleologa, izbjeglice, ali titularnog despota morejskog, objašnjava se time, što se on bio oženio nekom razvratnicom.) Poslije crkvenog obreda svatovi su pošli u vatikanske vrtove u audienciju papi »a basargli el pede et pigliare la sua benedictione«, da ga cjelivaju u nogu i da prime njegov blagoslov. Zoë bila je sestra Jelene, vjenčane sa najmlađim sinom srpskog despota Gjurgja, a majke posljednje bosanske kraljice Mare. Pomenutog njenog brata Andriju ovjekovječio je Pintoricchio na svojoj divnoj freski »Disputacija sv. Katarine« u vatikanskom Appartamento Borgia. U pismu, što ga je 20. svibnja 1472. upravio poznati talijanski pjesnik Luigi Pulci Lorenzu de' Medici, opisana je vjerenica Zoë na veoma drastičan način. Pulci, koji je Donu Clarice pratio u Rim u svatove, vidio je Zoë u Folignu, pa piše: »Vidjeh brdo sala. Ne bih nigda povjerovao, da ga igdje, pa u samoj Njemačkoj i Sardiniji, ima toliko. Oba njena oka vrijede za četiri, a među tustim obrazima nalaze se sitna ustašca«. U svim izvještajima o pomenutom piru spominje se kraljica Katarina na prvom mjestu, a to dokazuje, da je ona u Rimu zapremala odličan položaj. Zbog toga su dašto njene reprezentativne obaveze, pa skrb za brojno dvorjanstvo, a naročito troškovi za njena poslanstva iziskivali zamašne svote novaca. Redovna papina pripomoć i dubrovački prihodi nisu za sve to dostajali. Tako nije čudo, da ona u poslanicama, koje u svojoj nevolji (»mea adversa fortuna«) upravlja raznim moćnicima, uvijek ističe, da je bez sredstava (»opibus spoliata«, »fortunis orbata«, »fortunis omnibus spoliata«). Sve ono, što ona u svojoj oporuci 20. listopada 1478. ostavlja, nije ni po čemu blago kraljevsko, već čedno imuće. Najzamašnija je u njoj, ali posve neizvjesna, stavka: bosansko kraljevstvo, koje ostavlja rimskom papi i njegovim zakonitim nasljednicima, ako se njena djeca ne odreknu islama. Pored legata crkvi S. Maria in Aracoeli (kojoj daruje svoj kraljevski plašt) i gostinjcu Sv. Jeronima »pro natione Sclavonorum«, daje ona svojim naprijed pomenutim gospođama i dvorjanicima novčane darove i svoje haljine, koje nisu brojne, ali je njihov opis u oporuci kulturno-historijski zanimljiv. Svome sinu Žigmuntu ostavlja mač njegova oca uz uvjet, da se povrati katoličkoj vjeri. Ostale dragocjenosti dobiva franjevačka crkva sv. Katarine u Jajcu. Osam dana kasnije, 28. listopada 1478., umre kraljica Katarina, daleko od svoje zemlje i svoje djece, u pedeset i četvrtoj godini života. Pokopana je, po svojoj želji, u crkvi S. Maria in Aracoeli. Iznad groba postavljena je doskora nadgrobna ploča sa njenim likom, grbovima njenim i porodice Kosača, te natpisom, o kojemu je napisana čitava literatura.

Od godine 1874. pa sve do danas reproducira se u našim povjesnim djelima, revijama i dnevnim listovima jedan portret, za koji se izrijekom tvrdi, da prikazuje bosansku kraljicu Katarinu u njenoj mladosti. Prvi je upozorio na nj Ivan Kukuljević 1857. u svom djelu »Izvještje o putovanju kroz Dalmaciju, Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starinu«. On kaže na stranici 73.: »U galeriji Kapitolskoj čuva se... podoba kraljice bosanske Katarine, u crno obučene, od Gian Bellina, koja je u imeniku zabilježena pod ,ritratto ignoto'«. Prvi put je ova slika reproducirana u »Vijencu« 1874. po dobru crtežu Ferde Kikerca, dok se kasnije i sve do danas (izuzevši Klaićevu »Povjest Hrvata«, II. 3., koja je donosi po izvornoj fotografiji) reproducira po jednoj vajnoj kopiji, koju je načinio neki nevježa A. Gilardi.

Rimska »Pinacoteca Capitolina« čuva doista još i danas u svojoj I. dvorani pod brojem 142. taj portret, ali se nigdje, ni u njenim inventarima, ni u katalozima, a ni u cjelokupnoj literaturi, ne kaže, da bi taj portret predočivao bosansku kraljicu Katarinu. On se uvijek nazivao »Ritratto di giovinetta«, a kadikad i »Laura«. Tragao sam za tim, odakle potječe ova legenda, i našao u Thallóczya bilješku, da Lukarević (u svom djelu »Copioso ristretto degli annali di Ragusa«, dubrovačko izdanje od godine 1790. na stranici 184.) kaže: »Il suo ritratto (naime: portret kraljice Katarine) al naturale si vede dipinto nel palazzo del Papa nella sala di Constantino«. U vrijeme Lukarevićevo u dvora-

ni Konstantinovoj t. zv. stanza vatikanskih bile su jedini slikovni ukras freske, koje su od česti po Rafaelovim crtežima izveli Giulio Romano, Francesco Penni i drugi slikari. Nije, dakle, za bilo kakovu drugu sliku ondje bilo uopće mjesta, ukoliko Lukarević nije pomišljao na to, da se Katarinin portret nalazi naslikan na jednoj

Nadgrobna ploča kraljice Katarine
(Po bakrorezu u djelu Ciaconiusa)

od tih fresaka, za što opet pogotovu nije bilo nikakova motiva. Sva je vjerojatnost, da je Kukuljević (poznavajući zacijelo ono mjesto iz Lukarevićeva djela) pri svom boravku u Kapitolinskoj pinakoteci identificirao lik prikazan na pomenutoj slici (koja se u ono vrijeme pridavala Giovanni Belliniju) sa bosanskom kraljicom Katarinom. Odonda pa sve do danas ostala je ta posve neosnovana identifikacija u nas na snazi.

Kapitolinski portret prikazuje mladu, otprilike dvadesetogodišnju djevojku, dok kraljica Katarina dolazi prvi put u Italiju 1466., dakle u svojoj četrdeset drugoj godini, pa je prema tomu već a priori potpuno isključeno, da bi on, sve da ga je i slikao Giovanni Bellini (1430. do 1516.) mogao predočivati bosansku kraljicu Katarinu. Danas je međutim neosporno utvrđeno, da portret nije djelo Bellinijevo, nego da mu je autor znatno mlađi umjetnik, ferrarski slikar Ercole di Giulio Cesare Grandi (1463.—1525.), kojemu je dakle 1478., kad je umrla Katarina, bilo petnaest godina. (Sve da je portret naslikao ferrarski slikar Ercole de' Roberti, 1430.-35. do 1496., kako to sada tvrdi Adolfo Venturi, napuštajući svoju raniju atribuciju ove slike Ercolu Grandiju, vrijedili bi i u ovom slučaju pomenuti razlozi.) Najnoviji katalog Kapitolinske pinakoteke kaže, da je portret »di maestro romagnolo fine '400, vicino al Francia«. Portret je nastao u prvom deceniju XVI. stoljeća, jer kazuje iste stilističke značajke koje u isto vrijeme nastale Ercolove freske u Palazzo Scrofa Calcagnini (Palazzo il Moro) u Ferrari, koje Venturi u najnovije vrijeme pridaje jednom anonimnom ferrarsko-mantegneskom slikaru s početka XVI. stoljeća — mišljenje, koje kao i ono naprijed navedeno nauka nije prihvala. Ercole Grandi odvaja se od oporog naturalizma starijih quattrocentističkih slikara ferrarskih i nastoji pod dojmom bolonjskih majstora Cosse i Francije oko umilnih, lijepih oblika, plemenitih i oduhovljenih fizionomija. Njegova slika u Kapitolinskoj pinakoteci prikazuje mladu otmjenu djevojku, koje su pogledi nujni i sanljivi. Njena je kosa crvenkasta, sapeta sitnom mrežom (reticella). Oko vrata joj visi ogrlica od brušenih granata. Prsluk sa rastriženim rukavima od crvenog je baršuna, a plašt taman. Nježna i plemenita glava odvaja se od tamno-zelene stijene, dok se na lijevo pruža vidik u dalek zelen pejzaž. Lako je razumjeti, da je Kukuljević u svom mladenačkom i rodoljubnom zanosu mislio, da je u toj slici otkrio Lukarevićev vatikanski portret, i da je djevojka prikazana na njoj »dijevojka Kata Hercegovka, Lipa ćerca Hercega Stipana, Slavna sada Katarina zvana, Koje tilo u Rimu pribiva, A dušica u miru počiva« (Kačić). Nažalost nema taj lijepi portret nikakove veze sa bosanskom kraljicom Katarinom. Pokojni Thallóczy pretražio je bez uspjeha čitavu Vatikansku palaču tragajući za kraljičinim portretom, što ga spominje Lukarević.

Katarinin lik sačuvan je jedino na njenoj nadgrobnoj ploči u rimskoj crkvi S. Maria in Aracoeli, danas uzidanoj u stubu prema crkvenom transeptu, iznad ambona. Prvi je spominje 1535. frankfurtski jurista Johann Fichard u svom djelu »Italia«: »In eo (naime: templo) est sepulcrum S. Helenae. Item Reginae Bosniae«), a poslije njega G. Fabricius u svom djelu »Roma« (Basileae 1551). Ploča je uz ovaj članak reproducirana uopće prvi put po izvornoj fotografiji, koju sam dao načiniti u Rimu. U bakrorezu reproducirana nalazi se ona prvi put u djelu Alphonsi Ciaconii »Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S. E. E. Cardinalium«, Rim 1677., stupac 43. Kako se međutim

sve reprodukcije, koje se kasnije, precrtavane, nalaze u raznim djelima (Evansa, Asbótha, Klaića i drugih) udaljuju od izvornika, reproduciran je bakrorez ovdje po primjerku Ciaconijeva djela, koji se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Na reprodukciji razabiraju se jasno crte lica kraljičina, ali bi smjelo bilo ustvrditi, da su one uistinu autentične, pogotovu, kad je ova nadgrobna ploča kraljičina djelo osrednjega majstora, koji i nije bio podoban da dade individualan lik. Pa sve da ga je i dao, bakrorezac ga nije prestavio na svoju ploču — a na izvornoj je nadgrobnoj kamenoj ploči, koja je kroz vjekove bila na tlu crkvenom, lice kraljičino posve istrljano.

Otisak prstena pečatnjaka kraljice Katarine
(Po Thallóczyu)

(Literatura: A. v. Reumont, Geschichte der Stadt Rom, III-1, Berlin 1868; A. Reumont, Lorenzo de' Medici il Magnifico, Leipzig 1874; V. Klaić, Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882; J. v. Asbóth. Bosnien und die Herzegowina, Wien 1888; I. Ruvarac, Dvije bosanske kraljice, »Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«, Sarajevo 1893; L. Pastor, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance, II, Freiburg i. B. 1894; I. Jablanović, Bosanska kraljica Katarina u Rimu od 1466.—1478., »Vrhbosna«, Sarajevo 1908; L. v. Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, Leipzig 1914; A. Venturi, La Galleria di Campidoglio, »Archivio storico dell' arte«, Roma 1889; A. Venturi, Storia dell' arte italiana, VII-3, Milano 1914; G. Gronau u Thieme-Beckerovu Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, XIV; E. von der Bercken, Die Malerei der Renaissance in Oberitalien, »Handbuch der Kunstwissenschaft«, XII, Berlin 1927.; Dr. H. Egger, Römische Veduten, I. Wien 1911; Th. Hofmann, Raffael in seiner Bedeutung als Architekt, II, Zittau 1914.).

Dr. Artur Schneider

MATICA HRVATSKIH KAZALIŠNIH DOBROVOLJACA U BERLINU

prigodom plesnih natjecanja XI. Olimpijade

14 večeri plesa u Berlinu.

Dan na dan puni publika ogromno kazalište »Volks-Bühne«, da vidi, kako plešu Australci, Vlamanci, Bugari, Kanađani, Nijemci, Grci, Indijci, Talijani, Hrvati, Nizozemci, Austrijanci, Poljaci, Rumunji, Švicari i Španjolci. Svaki dan donosi nova iznenađenja, nove plesove, svaki dan nova otkrića u carstvu one umjetnosti, koja najidealnije povezuje kulturu duha i tijela, koja je u novovjekoj olimpijadi našla svoju kulminaciju. Ovo je prvo međunarodno natjecanje u plesovima. Program je svake večeri neobično raskošan i raznolik. Koliko invencije, koliko stvaralačke snage, koliko ukusa; koliko se bogatstvo sanja i mašte ostvaruje u bojama, u kostimu, u rasvjeti, u glazbi, u kretnjama, u mimičkom izražaju! Kao u kaleidoskopu mijenjaju se slike. Čas pojedinci, čas po dvoje, čas čitave skupine. Sva moguća glazbala, od frule do najozbiljnijeg orkestra, sve se je manifestiralo pred strogim, hladnim trostrukim sucem. Prvi je sudac najneumoljiviji, najneobazriviji i ne da se ničim utjecati osim svojim osjećajem, — to je publika. Drugi je sudac stroži. On važe svaku kretnju ne samo po osjećaju, već i po općenitim zasadama i nazorima o umjetnosti, — to je stručna kritika njemačkog žurnalizma. Treći je sudac tajanstven i mističan. Sastoji od stručnjaka iz svih kulturnih država. On promatra i pazi na sve, iz publike, iza kulisa, u garderobama. Taj sudac pravi bilješke, bodove, opaske, mudro šuti, ne hvali, ne kudi, drži se u svakom pogledu rezervirano. To je međunarodna porota plesnog natjecanja, s von Labanom na čelu. Prvi sudac daje osudu odmah kod plesa. Odobrava bučnije ili tiše ili nikako. Drugi se sudac javlja strogom kritikom slijedećeg dana u novinama, dok će treći sudac nakon svršenog natjecanja izreći konačni, ali i odlučujući sud.

Žurba, nervoza, pozornička groznica zahvatila je i Maticu hrvatskih kazališnih dobrovoljaca (ili, kako su je Nijemci kratko nazivali, »Matika«, s naglaskom na i) u dane, dok su se vršile pripreme za nastup. Valjalo je urediti sve orkestralne, sve režijske detalje, valjalo je sve udesiti, da Hrvati dostojno nastupe pred stranim svijetom i međunarodnom porotom. Spremanje MHKD za natjecanje kao i odluka, da Matica sudjeluje, bila je stvorena ozbiljno. Prvi su počeci nastali još pred godinu dana, kad su članovi MHKD polazili u sela, promatrali i bilježili hrvatske narodne plesove, kompozitori bilježili narodne melose. Sabirani su elementi, slagani stručno i kritički, proučavani s obzirom na njihovu originalnost i osebujnost, raščlanjivani u elemente, istraživani i komponirani u konačne rezultate, umjetnički obrađene glazbeno, koreografski, scenografski, etnografski i režijski. Ovo je prvi pokušaj, da se iz folklorističkih elemenata stvori umjetnički obrađena plesna kompozicija. Iza toga slijedi šest mjeseci intenzivnog rada članova MHKD s dnevnim strogim tjelovježbanjem i plesanjem.

Napori MHKD manifestirali su se već na pokusima u Berlinu. Opazila se razlika između površnih improvizacija, kojima su nastupili neki narodi, i temeljitog umjetnički i stručno besprijekornog rada MHKD. Već na pokusima osjetila se izražajna snaga hrvatskih plesova.

Trinaestu večer nastupila je MHKD. 3000 ljudi napunilo je do zadnjeg mjesta demokratsko kazalište bez loža, s posvetom: »Umjetnost narodu!« U prvoj polovici programa nastu-

pila je jedna rumunjska i jedna talijanska plesačica, dok je druga polovica programa bila posvećena hrvatskim plesovima. Gđica Nevenka Perko, koja je surađivala s Maticom, nastupa kao solistica, dok MHKD nastupa korporativno s 11 parova. Živahno se izmjenjuju točke. Publika je kao elektrizirana. Poslije neuspjeha rumunjske plesačice ulazi u prvog suca, u publiku, uzrujanost. Osjećamo ju i mi iza kulisa. Prva je Nevenka Perko s dražesnim plesom »Djeveruša« po glazbi Pozaića. Temperamentno, živo trese se raskošni slavonski kostim na zvukove frulice, temperament i živost prenosi se u publiku, koja bučno odobrava. Druga je točka istarski »Balun«, kombiniran s kolom iz Novoga Vinodolskog. MHKD stoji u tijesnom krugu, glazba dočarava sopile, u mrkoj rasvjeti započinje ples mirno, svečano, dostojanstveno, jedva se pomiče. Jednostavan je po svemu, po odjeći, po koraku, po glazbi, ali se razvija sve življe, sve snažnije, do neizrecive izražajne snage. U toj jednostavnosti plesa osjeća se kamen, onaj suri kamen našeg krša, koji je odnjihao ljude vanjštinom tvrde, opore, ali žive, snažne, neustrašive i jake. I ta se iskonska snaga osjetila, kad se kolo razvilo u punom sjaju svijetla, kad je zavitlalo da se proširi i skupi, kad se konačno rastavilo, da zapleše u dvoje snažni ritam »Baluna«. Prvi sudac odobrava burno, plješće, želi opetovanje, ali MHKD to principijelno ne čini.

Zatim nastupa Nevenka Perko kao Šestinčanka. Ljupki ples, malko groteskan, iznesen srdačno i vedro, oduševio je i opet prvog suca. Buri odobravanja nema kraja. Prvi je sudac osvojen. On je naš. On već s nama živi i s nama se oduševljava.

Kad u »Hrvatskom slavonskom kolu« dolazi MHKD plesnim korakom na scenu, već se javlja prvi sudac. Već pozdravlja naš nastup burnim pljeskom. Kostimi bijelo-crni, zlatom vezeni, živahnost plesne kompozicije, bajna rasvjeta, sve to djeluje impresivno. Razvija se kolo živim tempom, zaigralo je cijelom scenom, vije se naprijed, natrag, zavija u spirale, u mala kola, prkosno se nadmeće jedan dio pred drugim, dok se na koncu ne rastepe i vatrenim plesom u dvoje završi! Ne, završilo se nije, htjelo se završiti. Prvi se sudac tako oduševio, da je pljeskao u taktu, da ne poremeti ples ni glazbu. Nastavljamo s plesom, zastor se spušta i ponovno diže, i opet spušta. Nebrojeno puta diže se zastor. MHKD umorna, ali sretna i vedra lica zahvaljuje. Ukočeni, hladni prvi sudac tako se je razigrao, tako upalio, da ne popušta. Pljesku nema kraja. Publika stoji i plješće, mi stojimo i promatramo ogromno gledalište, sjajno rasvijetljeno, s tisućama ruku u zanosnom zamahu pljeska. Mi prekidamo ovacije i presvlačimo se za slijedeću točku, ali publika još plješće. Rudek Matz spašava situaciju. Publika plješće u ritmu, a orkestar svira »Slavonsko kolo«. Rudek dirigira publici, dobacuje »forte« — publika plješće glasno, onda »piano« — publika plješće tiho. Nastao je sam od sebe neočekivani intermezzo, intiman, srdačan, svima drag. »Ožalošćenu Istranku« otplesala je Nevenka Perko s dramatskom snagom, s vanrednom tehnikom, te je našla na razumijevanje i shvaćanje općinstva, koje je osjetilo iskrenost i narodnu bol, simboliziranu tim plesom. Zadnja je točka bila »Drmeš i Dučec«. Šarolike narodne nošnje MHKD, živi pokreti, prekrasna glazba po narodnim motivima, savršeno interpretirana, oduševila je općinstvo, koje nije htjelo da po svršetku napusti kazalište. Dugo, dugo nakon svršetka još je publika ostajala u kazalištu i vikala »Bravo Matika!«. Srdačnost, oduševljenje, radost, kojom su hrvatski plesovi bili pozdravljeni u Berlinu, neopisiva je. Ovakova spontanost i neposrednost dodira s publikom spada među najdraže, i ako rijetke uspomene za svakoga, tko ih je doživio. Uspjeh je kod prvog suca potpun! Treći sudac na čelu s von Labanom dolazi na pozornicu, čestita svima, stiska ruku svakom članu MHKD.

Drugi dan znatiželjni tražimo sudove drugog suca, — kritike! I taj je oduševljen! Preko trideset kritika, sve u superlativima u svim njemačkim novinama Berlina i svih većih gradova.

Treći dan stupamo pred trećeg suca. Porota od dvadeset porotnika zauzela je pozornicu, na kojoj smo pred dvije večeri mi plesali. Ozbiljna stroga lica. Izriču sudove. Von Laban iznosi u lijepim mislima glavne dojmove prvog natjecanja i rezultate. Nije moguće umjetnost mjeriti ni metrom ni sekundama, nije moguće umjetnost uspoređivati športskim bodovima. Umjetnost jest i mora da ostane slobodna. Porota je u najvećoj neprilici, kako da sudi. Zaključeno je dakle, da se zasebno prosuđuju narodni plesovi, plesovi škola, plesovi solista profesionala koji su priznati umjetnici, i plesovi ostalih profesionalnih plesača. Ističe, kako su se narodni plesovi pokazali kao glavni izvor za stvaranje umjetnika, pa prozivlje prvu MHKD, da primi počasni dar i diplomu. Uz srdačne čestitke prima Freudenreich u ime MHKD srebrni pokal, diplomu, medalju, i zahvaljuje na njemačkom jeziku riječima: »Gospođe i gospodo! Bila je želja MHKD, da pred međunarodnim forumom u stranom svijetu dokaže, da je hrvatska autohtona narodna kultura neiscrpljiv, nepresušiv i ogroman izvor za umjetničko stvaranje u svakom smjeru. Ako je to Matici njenim čednim radom uspjelo u tako velikoj mjeri kao što je ovo prizanje na olimpijadi, — onda smo zadovoljni i sretni!«

U ovo nekoliko riječi leži cijela tajna uspjeha MHKD.

Njemačka je kritika to osjetila, — njemačka je kritika to priznala! U bezbroj članaka utvrdila je kritika, da su narodni plesovi veza za međunarodnu uzajamnost i upoznavanje naroda. Utvrdila je kritika, da su narodni plesovi izvor novih snaga za prezasićene, prisiljene, ishitrene i konstruirane proizvode kozmopolitske civilizacije. Utvrdila je, da se u narodnim plesovima krije životna snaga narodna. Manifestacijom autohtone narodne kulture Hrvati ispoljuju svoje narodne osobine, po kojima se razlikuju od ostalih naroda, oni svojom drevnom kulturom dokazuju, da su narod u najpotpunijem smislu riječi.

MHKD pokazala je našim umjetnicima put, kojim treba da pođu u svom umjetničkom stvaranju, ako žele s uspjehom raditi u međunarodnom svijetu. Ako crpu svoje snage, inicijative i uzore u djelima zapadno-evropske kulture, tad je njihov rad iluzoran. Za Hrvate oni znače gubitak, jer ne stvaraju onako, kako to osjeća narod, već ga svojim radom odnarođuju. Za vanjski svijet pak ne znače mnogo, jer takovih umjetnika producira vanjski daleko više i po broju i kvaliteti. Oni mogu nešto značiti u međunarodnoj kulturnoj zajednici samo onda, ako unose onakovih vrjednota, koje su specifično naše, onakovih vrjednota, kojih drugi narodi niti imaju a niti mogu stvoriti. Ovu je činjenicu jasno i nesumnjivo utvrdila MHKD na međunarodnom natjecanju na olimpijadi u Berlinu.

Zanimljiva je činjenica, da Nijemci u svojim stiliziranim plesovima časte seljaka, seljački rad i seljački svijet. Gledali smo plesnih scena, u kojima se ore, kopa, sije, žanje i mlati. Osjećali smo ljepotu tih scena, koje su usprkos umjetničkoj, glazbenoj i koreografskoj interpretaciji ostavljale dojam konstruiranosti. Nijesu to bili seljaci, koji su orali, kopali, sijali, želi i mlatili, — ne, to su bili strojevi, to je bila poljoprivredna industrija. Osjećali smo, da im manjka pri tom poslu samo jedno, a to je — z e m l j a! Mi u našim plesovima nismo ni orali, ni kopali, ni sijali, ni želi, ni mlatili, ali zemlju su svi osjetili! Zemlja je stvorila vječni ritam sklada i ljepote, koji se je ovom zgodom manifestirao u narodnim plesovima, zemlja je stvorila sklad i harmoniju boja narodne nošnje, zemlja je stvorila one, koji su izazvali udivljenje u stranom svijetu, — zemlja, naša draga hrvatska gruda zemlje!

A. F.

OGLEDALO VREMENA U LIRICI

(Petar Bakula, Vladimir Jurčić, Vlado Magjarević, Novak Simić: Ogledalo vremena. Lirika. Zagreb 1936.)

Od ličnog osjećanja besmislenosti života — Prolaznik — koje je karakteristično za pokoljenja i pojedince na raskršću vremena, kada se više ne vjeruje u stare vrednote, a nove nisu još nađene, i od prikazivanja ličnog zbivanja u čovjeku, bez obzira na vanjski svijet — Bolesnik misli —, Mađarević preko nadrealističkih pjesama — Ljuljačka lijenosti, Dosada, Mrtvac — prelazi na prikazivanje vanjske stvarnosti onakve, kako ona može izgledati čovjeku, koji na nju gleda kritički i sa određenoga stajališta. »Nalaženje smisla« naslov je čitavog ciklusa i potpuno odgovara idejnoj strani pjesama. Od bezvoljnosti i osamljenosti u prvoj pjesmi — »Sva su moja htijenja, sve su moje čežnje, samo nezrelo voće, samo sanja pusta« — dolazi se do »konačnog saznanja« »svijesni smo što hoćemo i snažno puteve gradimo« u zadnjoj pjesmi.

Ali sav ovaj razvitak nije plod cjelokupnog pjesnikovog doživljavanja, nego samo ideološkog, intelektualnog raščišćavanja i traženja stava prema životu. A stečen idejni stav nije još ušao u podsvijest, u njegov način primanja života toliko da bi pjesma, kao spontana reakcija cijele naše unutarnjosti na vanjski podražaj, bila jedinstvena, bez n a k n a d n i h svijesnih, ideoloških unesaka i korektura. Zato i jesu »Prolaznik« i »Bolesnik misli« uspjelije od drugih, jer su iskren odražaj raspoloženja u izvjesnom času, bez korekture, dok se u drugima osjeća neka usiljenost — Djevojka — i rastrganost — Pokisli dojmovi — pa prema tome i necjelovitost. Osim toga ima na par mjesta neuspjelih izraza, koji kvare inače možda dobru sliku:

Zrak je zagušljiv i truo
Bez zvijezda je došlo veče
Praznim ulicama grada
Kiselo mlijeko teče.

(Grad u magli).

ili

Tupi topot hoda, jači i sve glasniji:
u mrak ulazi svijetlo škiljavo i smradno.
U odsjaju je gomila crna i bezlična,
i sve je tako sivo i bedasto i gadno.

(Bakljada)

ili

Odmahuju kosom čvorugave ruke
Miriše svježe pokošena trava.
Svaki je zamah kraj jedne muke,
u srcu pobuna kao zmija spava.

Kosači

Ovi se istaknuti stihovi doimaju kao nešto na silu umetnuto, kao nešto što nikako organski i neophodno ne izlazi iz prijašnjeg, čak kao nešto što je sasvim vanjsko i što nema veze sa prijašnjim stihovima.

Radi svega ovoga — a svemu je uzrok u premoći rezoniranja nad spontanošću stvaranja — pjesme ostavljaju dojam mucanja i kazivanja na preskok, a ne živog i plastičnog saopćavanja.

Ondje kamo je u idejnom pogledu došao Mađarević, nastavlja Jurčić u svom ciklusu »Na novom kolosjeku«. On je našao smisao i sada ide kroz život novim kolosjekom. Njegovo je stvaranje, kako sam kaže, vođeno stvarnim životom. I zaista, taj je ciklus niz portrea i skica iz suvremenog života. Tu su prostitutke, čistioci kanala, ulični prodavači, sluškinje, nosači, policijski prognanici, umjetnici koji ne će da stvaraju zbog užitka ljepote i zbog plaće, posjetioci slikarskih izložaba koji dolaze iz snobizma, činovnici, studenti, đaci. Čitava je ta galerija opisana sa suosjećanjem za te prezrene i potlačene i s mržnjom na snobove. Opisujući sve to dao je Jurčić različito uspjelih pjesama. Pored pjesama »Ulična skica«, »Činovnici izlaze iz ureda«, »Pred slomom«, »Mrtvi salon«, »Proljetni šlager«, koje mogu da nas se dojme, jer su cjelovite i u sebi nemaju ništa nasilu i naknadno uneseno, ima i pjesama kao »Možda sutra«, »Propaganda za narodno zdravlje«, »Dan šutnje u Njemačkoj«, »Post scriptum«, u kojima se osjeća prisiljenost i iskonstruiranost. One su više prigodnice, i to dosta slabe prigodnice. Između jednih i drugih stoje ostale, koje se doimaju necjelovito, fragmentarno.

Izvjesnih nejasnoća, koje se osjećaju kod Mađarevića i kod Jurčića — Kad dođe ljeto,

Zimska idila, — a koje su nastale zbog toga što pjesma nije nastala iz unutarnjeg doživljavanja, što je napisana prije nego se potpuno iskristalizirala u jasnu predodžbu, — tih nejasnoća kod Bakule nema. U svom ciklusu »Rosa na asfaltu« opisuje on život hercegovačkog seljaka. Iako je kod njega uvijek jasno što hoće da kaže, ipak se ni njegove pjesme ne doimaju jače od pjesama prve dvojice. Osim nekoliko izuzetaka, sve su njihove pjesme više plod težnje za ilustracijom stanja današnjeg društva, naročito njegova naličja, i prema tome više hotimično stihovanje nego spontani revolt čitave unutarnjosti pjesnika protiv stvarnosti. Sve se one doimaju više kao ispravne konstatacije, kao fotografije, ne uspijevajući da nam nature neki stav prema stvarima koje prikazuju. Kao primjer tih pjesama-fotografija, koje čine većinu pjesama ove zbirke, a koje nemaju ništa stvaralačko i za kojima se ne osjeća nikakva ličnost koja stvarnost prima i koja na nju, kako bilo, reagira, neka posluži pjesma »Sprovod trećeg razreda«. Unatoč toga što je ona potpuno jasna, što nema nijedne nedorečene misli i što potpuno odgovara stvarnosti, mi, pročitavši je, ne osjećamo ništa. Ne možemo nikako osjetiti, u čemu je ta tragedija i nepravda nanesena sprovodom trećeg razreda. A to ne možemo osjetiti zato, što je pjesma izazvana tek razumskom konstatacijom o velikoj razlici između arkada, cvijeća, crnine, posmrtnih govora i drugih rekvizita svečanih sprovoda i običnog sprovoda i jednostavnog groba trećeg razreda. Ta konstatacija nije pokrenula čitavo pjesnikovo osjećanje, nije obuzela njegov unutarnji život i dovela mu intuitivno pred oči uzroke toj razlici među sprovodima, nego je ostala samo suha konstatacija, koja je na papir mogla doći jedino kao fotografija, hladna i bezizražajna, a nikako kao umjetnička slika. A fotografija je samo materijal, koji i onako vidimo svaki čas; svemu tome treba komentara, bez obzira da li je to fotografska snimka ili fotografija u stihu. Prava pjesma ne treba komentara. Ona sama najbolje komentira svoj sadržaj i svaki drugi komentar samo smeta.

Četvrti, i zadnji, dio ove zbirke je Simićev ciklus »Povorke«. On u zbirku unosi novi ton. Pjesme prve trojice međusobno su vrlo srodne, tako da je prilično teško pronaći lične crte pojedinaca. Većinu njih je mogao ispjevati svaki od te trojice. Sve su one, kao plod težnje za ilustracijom tužne stvarnosti, impresionističke slike bijede i sirotinje. One nam daju poprečni presjek kroz stvarnost, daju statički prikaz stvarnosti u izvjesnom trenutku. Vanjski svijet kod njih je i poticaj i cilj prikazivanja. A kod Simića vanjski svijet nije centar prikazivanja. On nije pasivni promatrač i slikar impresionist i ne će da daje međusobno odvojene snimke i odlomke života, nego hoće da nam dočara cjelokupan utisak, što ga na nas čini taj život sa svim svojim momentima, hoće da prikaže dinamiku tog života — Džungla, Automatski bife, Dancing —. Prema vanjskom svijetu on nastupa aktivno: on ima da mu služi kao sredstvo, kojim će izraziti svoj stav i svoju pobunu protiv stvarnosti — Hoću moje mjesto na suncu, Hrvatskom seljaku, Apostatstvo krvi, Zakrpljena ljubav, Seljaci, Poema o ocu u željezari. — Ni njegove pjesme nisu sve uspjele. Takve slabije su na pr. »Cipele« i »Smrt muha«, iza koje ostaje neki neodređeni osjećaj kao kad čovjek ne zna bi li se smijao ili bi plakao.

Vjekoslav Pavešić

HORVATOVA »ČETRDESETOSMA«

(I.—II. Izvanredno izdanje »Matice Hrvatske« 1934.-35.)

1848. je bez sumnje jedna od najznačajnijih godina u životu Hrvatske (i individualno i kao odsječka Evrope). Ta godina ima isto takovo značenje i za Evropu i može se reći za cijeli kulturni svijet: pod jakim pritiskom reakcije liberalizam dobiva nove životne snage, jača se i razgranjuje poprimajući istovremeno različite nijanse, prema životnoj sredini. Otuda i tako raznoliko tumačenje evropskih ideja i događajâ 1848. godine. Te se godine jače formira radnički i seljački stalež, prvi zbog jačeg zahvata kapitalizma, a drugi pod teretom feudalističkih tradicija, a ujedno se kristaliziraju neki nacionalizmi (Njemačka, Italija), među kojima i načela hrvatskog nacionalnog pokreta kao izvjesne reakcije na magloviti ilirizam. 1848. pada i znamenita Jelačićeva odluka za hrvatsko seljaštvo, kojom se ono oslobađa »od tlake gospodske i daće urbarske i desetine crkvene«... I Hrvati — kako kaže autor — hvataju te godine po prvi put za žbice kola svjetske historije, postavljajući ujedno temelje svom političkom i nacionalnom životu za cijeli jedan vijek. Te se godine rađa moderna suvremena Hrvatska, hrvatska demokracija. Pogrješke prve hrvatske revolucije imaju još i danas aktuelnu vrijednost dokumenta. 1848. je vrlo poučna godina, i usporedimo li je sa 1918. i 1928. porazuju nas sličnošću u nebrojenim momentima. Iz ovih nekoliko misli iz predgovora bit će čitateljima dovoljno jasna zamašnost događaja te slavne godine, pa će svatko, koga zanima dokumentirana politička povijest i tko je s pažnjom pročitao ovu (kako je autor skromno naziva) »reportersku šetnju u vrijeme prije 80 godina«, spontano zaželjeti, da što prije uzme u ruke »Političku povijest Hrvatske«, novu Horvatovu knjigu, koju će ove jeseni izdati Binoza svjetski pisci.

Horvatova »Četrdesetosma« ima tri dijela (Proljeće, Ljeto, Jesen). Shvatljivo je, da je našemu »političkom proljeću« posvećen najveći dio. Već i sam takav raspored glavne građe upućuje na to, da su i detalji dobro komponirani. S četiri centralne ličnosti (idejno), sa četiri tipa: Jelačić i Gaj, dvije političke suprotnosti na jednoj strani, suprotnosti po karakteru, temperamentu i pogledima, te mladi Radovan Bolić i Pavel Mihun, dvije — da tako kažemo — nepolitičke, promatračke suprotnosti na drugoj strani. Dinamika i statika. U moru lica i događaja. Lik bana u svoj čovječnosti, te oštroj aktivističkoj crti i u tragičnoj dvojnosti teške borbe: lojalnosti prema prisegi ili lojalnosti prema idealu, postaje nam blizak i drag. U njem

kao da su u potpunosti utjelovljene tadašnje hrvatske težnje! Ban i mladi romantik Bolić povezuju svojim ličnostima (sanjama, pismima, razgovorima, prepirkama) mnoštvo događaja i daju jedinstvenu sliku, shemu zbivanja, od prvih zametaka važnih događaja do banove samoobmane i Bolićeve gorke spoznaje: »Kuda da krene, kuda iz ove tmuše?« Ličnost Lj. Gaja zahvaćena sa svih strana: od najširih političkih vidika i najsmionijih sanja do ucjenjivačkih podviga i obiteljskih razgovora, iskače neobično plastično, vrlo je psihološki uspjela i bila bi nada sve sjajan materijal za romansiranu biografiju, kojoj je autor fino ocrtao glavne konture. Masa ličnosti ocrtana je u uspjelim obrisima: nervozni, zamišljeni Vraz, pun života Freudenreich, Šulek, koji ne umije bez pera formulirati svojih misli, Kukuljević, kojega mori osjećaj »da i u Zagrebu svatko vuče na svoju stranu« (kao da je svjedok današnjice!), i t. d., i t. d. Predaleko bi nas zavelo izbrajanje čitave plejade tipova Hrvata i tuđinaca, ali ne možemo propustiti, a da ne naglasimo: nema ni jedne blijede figure, sve su dane kao živa bića! Događaji ocrtani živo i s uzbudljivošću momenta, i veći i sitniji, ponekad sa značajnim sitnicama odaju izvrsnog poznavaoca opisanog vremena, pa treba požaliti, da autor nije djelo pisao s pretenzijama na roman, podcijenivši tako (mnogim partijama ovoga djela dokumentiranu) svoju umjetničku snagu. Po svemu sudeći Horvatova umjetnička domena je historijski roman (moderni historijski roman, uslovljen dubokim i opsežnim poznavanjem predmeta), pa u njoj i treba da izreče svoju umjetničku riječ, da uglazbi svoju životnu simfoniju. U »Četrdesetosmoj« pali su prvi taktovi, prvi zvuci, koji potresaju.

H. P.

PRIPOVJEDAČ LAĐARSKOGA ŽIVOTA

Mladen St. Đuričić, Kapetan Tise

Pripovjedalački rad književnika Mladena Đuričića, sakupljen u nizu većih i manjih proznih knjiga (»Na talasima«, »Vodozemci«, »Pokidana jedra«, »Deveti val« i dr.), zauzima svakako posebno mjesto u modernoj srpskoj prozi. Đuričić se prvi i dosada uglavnom jedini posvetio slikanju sasvim novog i još djevičanskog ambijenta: vodama i životu na njima. U svojim oporo, tvrdo, robustno pisanim novelama on je obuhvatio lađarski život pun promjena, napora, radosti i tuge, pun tajanstvenih opasnosti, ali i divlje, elementarne ljepote prirodne, koja nije nagrđena i osakaćena prisustvom i suradnjom ljudi. Putnički i teretni brodovi po Savi, Dunavu i Tisi nose sa sobom različite, često tužne i bolne, a često lakomislene sudbine Đuričićevih likova, kojima je život gotovo uvijek maćuha. Ima nešto osebujno i neposredno u toj kondenziranoj, sažetoj (sa škrtim opisima i dramatskim dijalozima, ali sadržajnoj, konkretnoj, dinamičnoj i životnoj) prozi voda, vjetrova, golih savskih i dunavskih vrbika, prudova, oluja i zanosa, koja zahvaća i »Kapetana Tise«, prvi i dosada jedini Đuričićev roman. Teku vode i nose na sebi nepoznate, krvave, ranjave ljudske sudbine, živote, nadanja, bolove i sreće, a ispod voda koturaju se prazne ljudske lubanje, koje bridi mulj, ribe iskaču na pličinama i brodovi su ogromne, diluvijalne nemani, koje stravično kriče u burna, mračna, daždovita predvečerja bez zvijezda i bez mjeseca. »Kapetan Tise« analizira kaotično, poslijeratno vrijeme, kad su stare vrijednosti bile porušene, a novih još nije bilo. Pisan sav u, za jednu oktavu previsokom, nacionalističkom tonu, on je pun neobično uvjerljivih, živih, lijepih i snažnih slika, koje se ređaju kao na kinematografskom platnu. Poslije krvavih i mučnih godina ratovanja, stradanja i bijede dolaze godine stabilizacije, relativnog mira i nade u novi progres, koji će obnoviti sve ono, što su četiri godine nehumanog, besmislenog zvjerskog rata uništile. Trebalo je graditi iznova. Na »Pokošenom polju«, poslije sablasnih godina ratnih i poratnih strahota, pokušao je Branimir Ćosić ostvariti svoju koncepciju o novom društvu, koje ima doći. Mladen Đuričić pošao je istim putem i došao gotovo do istih zaključaka. Novo doba je donijelo poljuljani moral, lažnu jednakost, perfidiju, puzavost i korupciju. Denuncijanti i korupcionisti, »polipi« F. Gladkova, uspjeli su narinuti se u prvi red i postaviti svoje sebične interese pred interese cjeline, naroda i društva. Ćosić je jedak, bridak i sentimentalan u isto vrijeme u borbi, u kojoj osjeća, da je slabiji, i koju je platio svojim životom. Đuričić nije revolucionar (bar ne u onom smislu, u kojem je to bio Ćosić posljednjih godina svoga književnog rada). Hladno, narativno, analitički opisujući događaje, koji se ređaju jedan za drugim u kauzalnom nizu, Đuričić ne optužuje direktno, ne prijeti, ne vrijeđa, nego pušta događaje da govore sami za sebe. Možda je to uzrokom izvjesnoj hladnoći pojedinih scena. Đuričić nije ličan ni onda, kad bi ličnost oživjela akciju i dala joj snažniji, neposredniji zamah. »Kapetan Tise« je roman o puzavcu, karijeristu, intriganu, glumcu i lašcu, koji zida svoju karijeru na životima drugih. U drami »Preko mrtvih«, koja je u svoje vrijeme bila pogrešno uspoređivana Krležinim Glembayevima, zalazi Dušan Nikolajević u taj isti svijet bezobzirnog napredovanja prema cilju, bez obzira na jauke, koji prate to napredovanje. Rat je izbacio iz kolotečine ustaljene predrasude i društvene okvire, koji su važili stoljećima. Po svojoj književnoj orijentaciji konzervativan, protivan formalno i sadržajno (bolje rečeno idejno) novim književnim stremljenjima, gravitirajući k predratnoj srpskoj književnosti, s kojom ga veže izvjesni patriotski patos, nesumnjivo superioran književnik. Đuričić stvara svoj opus o lađarima nizom knjiga, koje se nadopunjuju jedna na drugu. »Kapetan Tise« je jedna epizoda u tom, punom iznenađenja, šarolikosti i novosti životu, koji pruža književniku vrlo zahvalan materijal u svakom pogledu. Roman daje dojam novele, možda zato, što je vremenski ograničen na nekoliko sati, možda zbog svoje malo rastegnute kompozicije, koja sili čitaoca na upornu pažnju. Kapetan Rajko, glavno lice romana, na mjestima s jakim satiričkim elementima, spada sva-

kako među najuspjelije Đuričićeve tipove iz njegove lađarske galerije. U pijanom zanosu poratnih dana, kad je pala velika, stara Monarhija i kad su oko Tise nikle male, mnoge, nove države, kapetan Rajko je znao, što hoće, i postigao je ono, za čim je išao. Njegov lik uglavnom pripada današnjem vremenu, kad se apstrahiraju neke arhaičnosti, koje je pisac opleo oko njegove biografije. Između njega i kapetana Kostića, borca, odgojena u sasvim drugom duhu, koga je novo doba uznemirilo, snebilo i zaprepastilo, dolazi do akutnog sukoba, koji svršava Kostićevim porazom. Možda je malo nezgodna autorova interpretacija naročitog »kapetana Tise« (Rajka), koji je zato, što je neskrupulozan, kao stvoren za »kapetana Tise« (jedino i isključivo). Sama po sebi ta korupcionistička Tisa nije se mnogo razlikovala od drugih rijeka. Ogromna i briljantna strana i naša ratna književnost, u koliko se protegla na pozadinu i na ratne posljedice, najbolji je dokaz o strahovitom moralnom slomu, koji je nastupio poslije rata. Tome nisu krivi pojedini narodi, nego ratne strahote, koje same u sebi sadrže najzvjerskiju amoralnost i koje zato demoraliziraju sve, što zahvate. Treba istaknuti, da Đuričićev roman nije pisan jednostranom crnobijelom tehnikom, nego da nastoji psihološki produbiti i protumačiti ljudska djela, odnose i postupke. Kao cjelina, on daje vrlo snažan i dinamičan dojam, iako u njemu ima poglavlja, koja pate od pomanjkanja radnje i koja se ponavljaju. Pored »Ženidbe Milića krmara«, »Lažova« i novela iz knjiga »Vodozemci«, »Na talasima« i »Pokidana jedra«, »Kapetan Tise« ulazi u galeriju najboljih Đuričićevih proznih ostvarenja, koja sasvim sigurno ne podliježu vremenu. Naročito treba uzeti u obzir Đuričićev jezik, koji je poglavlje za sebe. Sirov, jedar, sočan i tvrd, on nastoji sasvim prodrijeti u ambijenat, koji obrađuje, dajući svojom ljepotom, čistoćom i jednostavnošću osebujni ton prozi ovog istaknutog srpskog pripovjedača, koji se sada nalazi u najboljem naponu svoga književnog stvaranja. Lađarski genre je bogat, širok i uvijek se obnavlja, jer se vremena mijenjaju i generacije s njima. On pruža književnoj senzibilnosti Mladena Đuričića uvijek nove dokumente i izvore, skrećući je od časnika i njihovih života, koji su dosada najjače interesirali Đuričića, sve više prema hiljadama krvavih, izranjenih i patničkih sudbina matroza, nosača i brodske posluge, koje svojom ogromnom, sablasnom bijedom i strahotom sasvim zasjenjuju male, individualne tragike pojedinaca, bile one i najkrvavije. To je potrebno uočiti na kraju romana »Kapetana Tise«, koji referira o katarzi i slomu jednog plemenitog i poštenog čovjeka (ne i jedinog), kojega je zgazilo novo doba.

Ivo Kozarčanin

O JULIJU BENEŠIĆU

Pred polazak iz Poljske sreo sam kod Julija Benešića nenadano Josipa Wittlina, svog krakovskog prijatelja, kojeg ne vidjeh već nekoliko godina. On je, kao i ja, surađivao u grupi »formista«. Ta je grupa okupljala oko sebe nekad najizvikanije ljude, Czyżewskoga, Jasieńskoga, Młodożeńca i Witkiewicza, koji su u poljskoj umjetnosti izazvali čitavu revoluciju i pravu buru. Wittlin je svojim protivuratnim potresnim »Himnama« ostavio na svima nama dubok utisak, a u poljskom konzervativnom dijelu javnosti bio je pozdravljen, poput ostalih kolega, kao čudak, koji ne može mirovati. Stoga, kada se nađosmo kod Benešića, upitah ga, da li je on zaplovio u mirno lazurno jezero, ili je staloženi i sijedi Benešić izbio odjedamput na uzburkano more avanture. Pokazalo se, da je Benešić. Naime, on je odlučio sasvim ozbiljno, nemajući još ni dinara, izdavati u Poljskoj, za vremena sve veće krize, jedan iza drugoga prijevode slovenskih, hrvatskih i srpskih književnika, počevši od Čubranovića pa sve do Krleže i ostalih. Sastavljajući ovaj prikaz Benešićeva rada u Poljskoj te iznoseći o tom svoj dojam, sjetih se podjedno Wittlinova članka u varšavskim Wiadomościma Literackima. Wittlin je, pišući tamo o slikaru Czermańskome (koji naslika Pariz, ne kao »Ville Lumière« već kao »Paris morne«, bez Panteona, bez Notre-Dame i Louvra) napisao i ovo:

»Valjada nema čovjeka, koji ne zavarava vlastito pamćenje. Ako je bio u Rimu, pretvara se sam pred sobom i pred drugima da je najbolje zapamtio Vatikan, baziliku sv. Petra ili Forum Romanum. Iz Mletaka je najdostojnije sjećati se palače duždeva i bazilike Sv. Marka. Ne osporavamo značaj i intenzivnost tih uspomena. Ipak moramo naglasiti, da najbrže venu uspomene takovoga tipa, jer ih nastojimo zadržati pod svaku cijenu. Zato mnogo dulje traju uspomene imponderabilija, do kojih trajanja uopće nam, naizgled, nije stalo. Ako nismo umjetnici ili djeca, nerado priznajemo njihovo opstojanje. Samo se umjetnik ne stidi vulgarnosti. Ne stidi se priznati, da se iz Rima najbolje sjeća bojadisanih kola, natovarenih kamenjem, i konja, koji vuku ta kola, te zveckanja zvončića, kojima su načičkani ti konji. Cijela Firenca, kao živa, iskrsava pred očima umjetnika, kada se sjeti lakiranih cilindera tamošnjih fijakerista. Ne treba biti Proust, da se ne omalovažuju uspomene, jer je od cilindera firentinskoga kočijaša bliže do Battistiera i Duoma, negoli od razglednica i fotografija tih znamenitosti, za kojima čezne duša sa poljskoga Mazovša. Treba najprije ugristi kus onoga što se zove svakidašnjost, pa da se osjeti okus cijele Firence i čitavih Mletaka. Otvoreno priznajem, hoteći uskrisiti u sebi Mletke, da nastojim sjetiti se prije svega neobičnoga zvuka vlastitih koraka na mletačkim ulicama. U nijednome gradu svijeta ne odjekuju čovječji koraci tako kao tamo, gdje je pod kamenjem voda«.

Nadovezujući na ta Wittlinova mletačka razmatranja, odista se čovjek najprije sjeća onih nenadanih, u prvi mah posve beznačajnih kontrasta. Tu Vatikan, onamo bazilika Sv. Petra i Forum Romanum, a najedamput pokraj svega toga truckaju škripeći crveno obo-

jadisana kola, puna šljunka, i kljusad, načičkana zarđalim limenim zvončićima. Ili vam se najedamput pomalja daščara usred Pariza i kočijaši s cilinderom na glavi duž starih ulica Firence, a u Mlecima koraci ti čudno odjekuju negdje ispod pločnika, kao u kakovoj bačvi. Sada zamislite, na mondenim estradama Varšave, koja — brujeći akordima chopinijade i Szymanowskoga te uz kakafonični prizvuk originalnih crnačkih jazz-banda — prepire se o Gideu, Cocteau-u i Aleksjeju Tolstoju, a davno je već naučila napamet Tassov »Oslobođeni Jerusalim« i Ariostova »Orlanda Mahnitoga«, vidite najedamput bivšega intendanta zagrebačke Thalije te jednoga od urednika nekadanjeg »Savremenika«, Benešića, sa zaprašenim Čubranovićem, Hektorovićem i Matavuljem u ruci.

Kada se već tu povela riječ o Varšavi i Poljacima, jasno je samo po sebi, da nam se odmah ex officio nameću razglednice i čitanke o velikim trenutcima i znamenitim muževima, to jest o Sobjeskome ili kralju Batoryju, emiru Rzewuskom ili Towiańskom, o Wawelu s Mickiewiczovim kostima, o Pilsudskome i belvederskim danima, te o slavnome torunjaninu Koperniku, a da izostavimo ledeni sibirski martirij i Hoene-Wrońskoga, slikare Petra Michałowskog, Zaka i, recimo, zlatnokosoga i nježnog Eugenija Ejbisza. Drugdje su opet čuveni Manchester, fjordi, Aldous Houxley i Bertrand Russel, a na trećem mjestu nešto drugo i treće. U sjeni tih očiglednosti i uzajamnoga prožimanja kontrastâ kriju se, kao sitna zrnašca, sastavne ćelijice vremena i stvarî. Dakle, krije se pravo naličje također poljske literature, u koju se uzidao i Julije Benešić kao jedna od njenih cigla.

Kao što Zagreb Ilicu ili Lenjingrad Nevski prospekt, tako i Varšava ima svoju staru Maršalsku ulicu; jedino što je ta Maršalska šira i dulja negoli Ilica, a u izlozima je više bogatstva, varijanata i raskoši, više Evrope, ali je u biti sve slično onome s Ilice, ako ne i posvema isto, kada se snizi skala, to jest: bogatstva, proizvedena u najširoj zajednici, iz kojih — kao iz grožđa pod prešom — teku najsočniji slatki mlazovi profita na nepce povlaštenoga pojedinca. Tu Maršalsku ulicu presijeca negdje iza Jersalemskih Aleja, Hoža ulica, prilično mirna, jer nema, iako je dosadno rastegnuta, tramvaja i veće prometne buke. Upravo na toj Hožoj (što, prevedeno na hrvatski, znači: kreposnoj) ulici, u sjeni kiklopskih očiglednosti Poloniae Restitutae, susretoh se prije šest godina s krepkim Iločaninom, krupna stasa, s upadnim lukovima dviju vranih obrva iznad brušenoga cvikera te s isto takovim podšišanim brčićima duž prijazno osmjehljivih, malko ispupčenih usana, dok se široko tjeme laštilo ispod sedefasto srebrnih žica kose, prebačene s jedne strane na drugu, kao kakav svileni zastorčić.

— Izvolite, gospodine Kulenoviću. Upravo sam vas čekao, — ispunio je tiho sobu glas Julija Benešića, kad uđoh.

— Evo baš imam u ruci Matavuljeva »Bakonju fra-Brnu«. Hoće li se moći prebroditi jezične teškoće? Na primjer, šta bismo s tim Bakonjinim »menikarce«, »tebikar« i »prijuba«. A to su najmanje komplicirani oblici za prevodioca. Tu je Matavuljev jezik isklesan kao iz nekakva naročita kamena. Ne izraziti u prijevodu kolorit, nuance i karakter njegova jezika, znači uopće ne prevesti Matavulja. Eto na primjer:

»— A vra-Brne je čovik duševan!«

»— Lipa mi njegova duševnost, kad odire ljude kamatom. Ja znam da po svima našim župama nema prijuba imućnijega čovika, koji mu ne duguje, niki po sto, niki i po dvista i trista talira sa četrnajst po sto!«

A kako je ovo plastično i kakav ima stil:

»Jere Jozov Jerković, Brzokus, Kušmelj bješe štaponog, vrata kao u divokoze, glave okrugle i tvrde da je mogao njome bukovu dasku razbiti. Riđi mu brci zatiskivahu nozdre.«

Ili:

»Poslije Bakonje najmiliji bješe materi Škembo (ili Roko), djetence od četiri godine. Pošto bi se Kušmelj isplakao, uzela bi ona Škemba preda se, pa mu počni ovako tepati:

— Evo, ko će biti naš redovnik, naš biskup, naša kruna!... Je li da oces, moj kopicane (koprcane)? Ja šam maji, maji, maji, maji, pa cu biti viki, viki, viki, pa cu biti bikup, bikup, bikup!... Duso materina, sice materino, diko naša!... — Pa onda: cmok! cmok! cmok! ižljubi ga i ljuljuškaj, dokle ne zaspi....«

Ili:

»— Poaralo crkvu, duovnici!

— Poaralo crkvu!

Fratri s njime potekoše, ali gvardijan zastade, zakolijeća se i pade nauznak, kao svijeća.«

Tako je tekao razgovor u prostranoj i svijetloj, dobro naloženoj sobi s mekanim foteljima i s pisaćim stolom u uglu, na kome je stajala čitava hrpa korespondencije, dok je telefon sa strane nekoliko puta prekidao naš razgovor, a s protivne strane, na posebnim étagèrama, prisluškivalo nekoliko stotina knjiga, među kojima se smješkao Matoš i među kojima se našao čak i Batušićev svežnjić »Zbilo se čudo u gradu«. Podjedno je nasred sobe, ispod secesijnog lustera, na masivnome stolu od orahovine, široko zinula pepelnica, u koju se trunio pepeo, dok se nad njom krivudavo pušila prava »Drina« i pjenušile sa strana dvije neizostavne flaše piva, kolikogod sam se puta sastao s Benešićem. Najednom je ustao, priveo me jednoj saksijici i upitao, da li znam, šta je to. Nažalost nisam znao. Bio je to bosiok. Bosiok u Varšavi, koja nema ni imena za taj cvijet.

Tako je Benešić prije šest godina, u toj sobi s bosiokom, zasnivao prevođenje na poljski slovenskih, hrvatskih i srpskih spisatelja, nemajući još ni prebijene zlotije ma otkud bilo za te svrhe, dok lični njegovi prihodi bili

su dovoljni samo za život, koji vodi u Varšavi, pa nije moglo biti govora o tome, da sam finansira poduhvat. A kad je uvjeravao, da će taj poduhvat izvoditi na posve netrgovačkoj osnovi i da će početi sa »Smail-agom«, »Dubravkom« i »Jeđupkom«, te razdati veliki broj knjiga badava, i nehotice se pred čovjekom zavrtjela vjetrenjača i pomaljao se don Quichotte, ne s kopljem, već s krhkom slamčicom u ruci. Konačno se nađe i mecena s nervus rerum gerendarum, kojega sada resi zasluženi orden, i dade Benešiću zaista vrlo skromnu svotu unatoč toga što je glasila na funte sterlinge. To je bilo dosta za početak, i tako je Benešić, nakon dvije godine priprema, prešao u fazu realizacije, te objavio odista, kao prvi svezak Mažuranićevu »Smrt Smail-age Čengića«, iza koje se dosad redovito nižu naredna izdanja po utvrđenom rasporedu. Na taj način riječ postade tijelom, i umjesto vjetrenjače imamo već osam svezaka pred sobom, a umjesto romantičnog don Quichotta imamo urednika biblioteke, koja — nakon izdanih sedam knjiga — sprema naredne publikacije, kojima će popuniti svoj rad i tako ga zaokružiti da stvarno daje Poljacima pregled dosadanjega književnoga stvaranja na slovenskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

Benešić se iznevjerio tradicionalnoj Hożoj ulici. Sada stanuje na Mokotovu. To je nekadanja periferija, a sad najmodernija nova arhitektura Varšave. Iznevjerio se komotnome prizemlju s Hože ulice i sada se svaki dan diže liftom na treći sprat kroz stubište zgrade, koja je jedan od posljednjih izraza građevinarstva Poljske. U njegovoj se bećarskoj sobi dalje krivudavo puši prava »Drina« nad pepelnicom i sa strana strše po dvije flaše piva, ali nije više taj sijedi bećar sam. Sada u njegovoj sobi razgovaraju s njim čistim poljskim jezikom stari mu znanci i omiljenici: Ivo Vojnović, Sremac, Matoš, pa Gundulić, Mažuranić, Čubranović, Bora Stanković i Cankar. Razgovaraju iz grobova. A uskoro će razgovarati s njim i zažuboriti najnovijim manirima poljskoga zvuka i oni, koje možemo još žive i nesijede sresti na Ilici, na Terazijama i na svakom slovenačkom proplanku.

Dok je do toga došlo, Benešićev je zadatak bio težak, jer: koliko Poljaka zna hrvatski jezik, da bi mogli prevoditi? A ukoliko ga i zna, to još ne znači ništa, budući da uistinu prevesti književno djelo znači napisati ga još jedamput isto tako dobro i nadareno. Gdje naći te ljude i kome povjeriti posao, da ne bude poslije odbacivanja gotovoga rukopisa, a poradi tog dangube, nesporazuma i eventualnih troškova? A to je vrlo moguće, kada se uzme u obzir, da je grafomanija danas epidemična pojava, pa gdjegod se čovjek okrene, ima po dva pretendenta, koji traže afirmaciju i novaca. Pri tom ne treba smetnuti s uma, da su Poljaci veoma izbirljivi, jer već dugo, mnogo i dobro pišu, pa imaju ukusa, a jezik im je davno postao neobično razgrađen i savršen instrumenat s neograničenim mogućnostima varijanata, zahvaljujući razvoju tijekom četiristogodišnjega književnoga stvaranja u trajnome kontinuitetu rada te stalnome dodiru s ostalim markantnim previranjima sviju ostalih, tako zvanih, velikih literatura svijeta. Poljacima se stoga ne može bilo šta i bilo kako servirati. Oni na svome jeziku, u kvalitativno i stilski istovetnoj formi, mogu čitati i stvarno čitaju skoro bez zakašnjenja gotovo sve što izlazi vrijedna ispod ljudskoga pera, počevši od najrjeđih starokineskih i hinduskih pjesama pa sve do islandskih saga i najnovijih djela, kako građanskih l'art pour l'artista, tako i proleterske programatsko-utilitarističke avantgarde. Dapače su prevođeni, i to prije dvadeset, trideset, pedeset i više godina (poneki gotovo u cijelosti) takovi nerentabilni »suhoparnici«, kao što su Montaigne, Kant, Hegel, Marx, a da ne govorimo o suvremenima, i imaju čitalačku publiku također među nefilozofima, to jest među običnim građanima i, šta više, radništvom. Poljaci ne propuštaju priliku da odmah prevedu svaku značajniju stvar, koja se pojavi na svjetskome tržištu. Prijevodi su većinom uspjeli te na književnoj visini, jer obično prevode nadareni književnici s već istančanim ukusom i s pismenošću, razvijenom do visokoga stepena. Na to paze i izdavači i šira publika, a naročito nediletantska kritika, pa se na taj način stvorio čitav štab dobrih prevodilaca, među kojima se nalaze i Wittlin, Wat, Iwaszkiewicz, Aniela Zagórska, Boy-Żeleński i još čitav niz najsposobnijih pera.

Dakle, Benešićev je pothvat morao sve to uzeti u obzir, ako je htio da ima neospornu kvalitetu, a Benešić je to htio i pod cijenu krajnjega napora. Uz sve to, činilo bi se, da nema ništa lakšega nego li početi s poslom i odmah postići cilj, jer tu su prevodioci na izbor, tu je publika, koja se interesira svim i svačim, a na poljskome jeziku nema niti Gundulića, niti Hektorovića, a kamoli Kranjčevića, Vidrića, Krleže te ostalih. Nažalost ni jedan od prevodilaca, koji bi mogli doći u obzir, ne zna hrvatski jezik. Zna ga nakaradno, kao i svoj zavičajni, pokoji Poljak, bivši nekadanji austro-ugarski beamter iz Bosne, ili pokoja njegova tetica sa svojom kćerkicom. A takav se pokoji beamter na mirovinskom ladanju u zavičajnome Chrzanowu ili kojem drugom Plocku dao sa svojom teticom i njenom kćerkicom na lijepi književni posao: na policama sveučilišnih knjižnica paučina zaboravi je uplijesnila njihov »klasični« prijevod »orijentalno-južnjačkih pjesama jednoga puka.« Tako se upropastila prije dosta godina i ona iskra interesa, koja je još tinjala u pepelu decenija nakon što je ukresaše u Poljskoj za naše narodne pjesme Mickiewicz, Zaleski i Brodziński sa svojih nekoliko superlativnih redaka i sa dva tri prijevoda prema ruskoj i, kako se čini, talijanskoj verziji, koju nađoše na tim jezicima kao kakav dragocjeni raritet.

Očita je bila sva težina odgovornosti, koja izbi već kod samoga traženja prevodilaca na književnoj visini. Javila se nekolicina dobrona-

mjernih diletanata, među njima i sijedi dobričina s prijevodom »Osmana« na papirićima za recepte, da bi izgledalo što književnije. On je nekad živio u Bosni kao austrijski liječnik, pa se malo zabavio i srokovima, a njegov barok bio je odista barokan. Šta je tu sada mogao Benešić? Pri tom, unatoč čak Mickiewiczovom interesu te nizu kasnijih komplimenata i »prikaza«, naša je književna stvarnost bila nadalje nepoznanica za Poljake, od kojih nas dosad ograđivao zid onih žalosnih prilika i one stvarnosti, koja ni kod drugih nije budila veći interes za književna previranja na Balkanu. A dešava se da i katedarski čovjek upita (autentičan slučaj između Benešića i jednog sveučilišnog profesora u Varšavi), tko su i šta su ti ljudi u toj zemlji, koja — prevedena na poljski — treba da znači (kako nagađaju) Jungo-Slavija, to jest Mlada Slavija od njemačke riječi jung = mlad, o kojoj oni tek toliko znaju, da postoji i da je prijateljska zemlja, u koju je putovao ministar Beck, dok ne mogu da pravo shvate, o kakovim je novim Slavenima govor, kad oni poznaju samo davne. Dok tako nagađa i po koji katedarski čovjek, među širim slojevima provincije nije bila rijetkost, da se rasprostranjivalo mišljenje, da su ti novi Slaveni oni nomadski žicari i lončari, to jest oni naši kalajdžije-cigani, koji su preko Rumunjske i Češke zalutali u šajkači i opancima od vremena do vremena čak u Poljsku, te — čavrljajući o rijeci Savi ili vičući češki: »sem garki drutovat« — krpali lonce. Karakteristično je još spomenuti, između ostaloga, da se u Varšavi zloglasna ženska tamnica, što se nalazi u Mokotovskoj četvrti, zove Srbija. Kada je pak osuđena na smrt Gorgonova, podrijetlom Dalmatinka, udata za bivšeg cesarsko kraljevskog Herr-Leutnanta, s kojim je dospjela u Poljsku, a poslije se preudala za arhitekta, pričalo se da je valjada samo s našega krša jedna bizantski podmukla, južnjački pokvarena i balkanski okrutna žena mogla tako besavjesno smaknuti pastorku. A u Krakovu je policajac, unatoč jugoslavenskom pasošu i trobojci u zapučku, počastio jednoga našega studenta takvim batinama, kada se pokazao temperamentan, da je uskoro umro u bolnici s prelomljenim rebrima.

Neosporno, nasuprot svemu tome, našlo bi se dosta momenata i sasvim pozitivnih, ipak nijedan ne umanjuje težinu Benešićeva zadatka, kojim se vezao prije šest godina. Ali, šta je najvažnije u ovom slučaju, za Poljake je Torquato Tasso izvorniji od Ivana Gundulića, dok slične rezerve mogu vrijediti i za ostale. Stoga, — neovisno od teškoća s nalaženjem prevodilaca, neovisno od izvjesnih predodžbi, koje imaju određeni Poljaci o nama, kada im se makne s lica kurtuazijni smiješak, — možda je najozbiljnija teškoća bila u tome, šta i kako izabrati pa prevesti, jer nisu izraz vrednotâ učmalost i verige, paranoitet i nefas. nego su naprotiv vrednote sažete u posvemašnjoj suprotnosti činjenica, izređanih malo prije. Benešić je na to gledao, naravno, iz svojih perspektiva, pa se mogu zauzeti različita stanovišta glede njegova poduhvata. Ja bih, na primjer, radije vidio Svečnjaka, nego Pjera Križanića, kao ilustratora Sremčeva »Popa Ćire i popa Spire«. Sličnih »ja bih radije« našlo bi se dosta na svima stranama, budući da različitim shvaćanjima odgovaraju različita rješenja. Ipak tu odlučuje prije svega nepobitnost, da Benešićev poduhvat ne zatvara vrata, već naprotiv ostavlja još široko i otvoreno polje, a put dobro prokrčen.

To je svakako najbitniji uspjeh Benešićeva poduhvata, koji je dosad najopsežnija i najjača kvalitativno retrospektivna afirmacija našega književnoga gibanja na jednome od većih evropskih jezika i sred tridesetpet milijuna ljudi, kojih literatura korača sve do danas u pročelju zapadnjačkoga uspona.

Dosada su izašli iz tiska ovi svesci i u ovome redu:

Mažuranićeva »Smrt Smail-age Čengića« s predgovorom dr. Milutina Cihlara-Nehajeva, preveo pjesnik Antoni Bogusławski; Cankarove novele s predgovorom prof. Vojeslava Molèa, koji predaje povijest umjetnosti na krakovskom sveučilištu, prevela njegova supruga Ela Molè; Njegošev »Gorski Vijenac« sa studijom Branka Lazarevića, preveo dr. Henryk Batowski, kulturni radnik; Gundulićev »Osman« s uvodom prof. Milana Rešetara, preveo spisatelj Czesław Jastrzębiec-Kozłowski; Stankovićeva »Nečista krv« s predgovorom Branka Lazarevića, preveo kulturni radnik Wiktor Bazielich; Čubranovićeva »Jeđupka« i u istome svesku Gundulićeva »Dubravka« s uvodom dra. Mihovila Kombola, preveo spisatelj Czesław Jastrzębiec-Kozłowski; Sremčev »Pop Ćira i pop Spira« s člankom o Sremcu iz pera A. G. Matoša i s crtežima slikara Pjera Križanića, preveo spisatelj Muhamed Kulenović; Vojnovićevi »Stari grijesi« s uvodom dr. Józefa Gołabka, književnog kritičara. prevela spisateljica Marja Znatowicz-Szczepańska.

Iza tih osam svezaka, koji su dosad pušteni u promet, i mogu se dobiti u svakoj knjižari i knjižnici, sada dolazi na red, kao deveti svezak, Benešićeva »Gramatika hrvatskoga jezika« s opsežnim rječnikom i hrestomatijom, s 800 stranica obujma, i već je u tisku. Prema utvrđenom rasporedu, onda slijedi: zbirka Krležinih novela, antologija suvremene novelistike (u dva sveska), zbirka narodnih pjesama, antologija ranijega pjesništva, antologija suvremenih pjesnika, ilustrirani putopisi Haline Siennicke o našim krajevima, Hektorovićevo »Ribanje i ribarsko prigovaranje« s uvodom Petra Skoka. Još su predviđena ova tri sveska: veliki hrvatsko-poljski rječnik, povijest naših krajeva i povijest naše književnosti.

Nabrojeni svesci sačinjavat će komplet sa osam već tiskanih svezaka, što će ukupno dati 16 knjiga. Tisak se izvodi na solidnome papiru vrlo preglednim slovima i što jednostavnije, odista ukusno. Grafički spadaju te knjige u red boljih poljskih edicija. O opsegu pothvata govori također fakat, da uloženi novac iznosi dosad oko 400.000 dinara, dok se honorari plaćaju

unaprijed. Knjige su (prvih šest svezaka) bile na skladištu zavoda »Dom Książki Polskiej«, a odskora (počevši od prijevoda »Popa Ćire i popa Spire«, kao sedmog sveska) nakladu je preuzeo zavod »Biblioteka Polska«, najjači i najbolji kvalitativno na području čitave Poljske, koji ima dapače vlastitu tiskaru, najveću u Poljskoj, u kojoj tiska svoja izdanja.

Ispočetka je hramala organizacija raspačavanja knjiga. Konačno je Benešić i tome učinio kraj. Sada se knjige traže sve više te imaju sve bolji prijem. Što se tiče prijevodâ, opća je stručna ocjena, da su na visini zadatka. Možda samo prijevode Cankarovih novela i Stankovićeve »Nečiste krvi« moglo se više stilski produpsti i dati im jaču književnu notu, što još ne znači da su ti prijevodi loši. Kakove je sve teškoće imao Benešić s tim prevađanjem, ilustrira već sam fakat, da je Benešić, ako je htio sigurno uspjeti, morao povjeriti prijevod Mažuranića pjesniku Bogusławskome, a prijevod Gundulića spisatelju Jastrzębiec-Kozłowskome, čije je pero već dalo poljskoj literaturi niz odličnih sličnih prijevoda. Ni Bogusławski ni Jastrzębiec-Kozłowski nisu znali hrvatski jezik. Benešić je tome doskočio na taj način, da je gramatički i logički točno preveo na poljski jezik, naravno prozom, tekst Mažuranićeva »Smail-age« i Gundulićeva »Osmana« (sam mu je »Osman« zauzeo godinu dana), a onda su njih dvojica, Bogusławski i Kozłovski, držeći se posve teksta i pjesničke forme originala, spjevali iznova na poljskome jeziku Mažuranićevu i Gundulićevu poemu. O preciznosti i pietetu rada govori fakat, da je osam mjeseci trajao taj rad Kozłowskoga. Općenito, što se tiče sviju dosadanjih prijevoda, oni imaju dapače sve stilske finese i jezične karakteristike originalâ, u manjem ili većem stupnju, s manje ili više književne nadarenosti, pa se čitaju kao da su ta djela izvorno napisana na poljskome jeziku.

Iz prevedenog Matoševog eseja o Sremcu, priloženog »Popu Ćiri i popu Spiri«, kao i iz sličnih ostalih članaka uz ostale knjige, jasno se vidi, da su se time htjeli dati Poljacima bar obrisi hrvatskoga eseja i književne kritike, a potpun hrvatsko-poljski rječnik i gramatika hrvatskoga jezika s hrestomatijom bit će korisni prilozi slavistima, dok povijest književnosti i ostalo samo po sebi određuje svoju svrhu.

Treba konačno podvući, da Benešić nije u svoje vrijeme dobio od bilo kakovog oficijelnoga faktora bilo kakovu pomoć na papiru ili u metalu. Danas mu niti ne treba. A to je i bolje, jer bi svoj, možda, odviše krupni plan morao davno razmijeniti na istrošene sitniše s bilo kakovim najotrcanijim emblemom.

Sada je razumljivo, kako me se don Quichottski doimao Julije Benešić, kada se pojavio u Varšavi prije šest godina tako romantično golcat i slobodan sa svojim planom, koji kroz čitave dvije naredne godine još uvijek bijaše samo kolekcija najljepših želja, dok se odjedamput sred pučine maštanja ne nasuka na čvrsti komadićak kopna, gdje odmah poče — kamen po kamen — zidati realistički opipljivu zgradu, koja je već pod krovom nasred lechijskih Mletaka. Pod krovom od sadre i školjčica te kamena s dinarskoga krša.

Stoga je na kraju i to jasno, zašto wittlinijanski dolaze na um Ville Lumière i Paris morne baš prilikom opisivanja ovih dojmova. Jer, eto, kao što se u Veneciji, toj kraljici renesansnoga lazura, zasijeca u pamet neočekivano odjekivanje koraka ispod pločnika, tako se i Benešićev lapsus — kako bismo to nazvali — zasijeca sad kao neočekivano iznenađenje, koje se primarnije bilježi u pamćenju, negoli palače duždeva, usprkos prozaičnosti fenomena, ako se promozga da je fenomen u tom što ispod pločnika, o koji udaraju koraci, nalazi se prazan rezonansni prostor, pa ga odjeci ispunjaju.

Dakle, sred polonaiseovske Venecije, koja gordo puca nebu pod oblake tornjevima i tornjićima svojih bazilika mesjanističkoga Sv. Marka i koja s visine dvaju Nobelovih laureata, te nizom romantičara Byronova i Puškinova ranga gleda kroz prozorčiće svojih duždevskih palača ovamo na prekodunavske i prekosavske nizine, krš i šume kao na kakvu Tunguziju, Benešić se okomio da ruši zidove i topi beton, transformiranim na poljski jezik, zvukovima Dubravkinih rima i Cankareve proze, i to bez onoga nervus rerum gerendarum, kao što su dinari, zlotije i funte, kojima su i Poljaci, iz ovih ili onih vrela, morali dobro obasuti izloge evropskih Pariza, prije nego što su tamo dospjeli.

I Benešić je stvarno, kako smo vidjeli, porušio zidove i stopio beton, pa, dobro prokrčenim putem, prodro do u srce te Venecije i, kraj duždevskih palača, tornjeva i tornjića, sazidao zgradu prekodunavskih i prekosavskih nizina, vrleti i šuma. Ta zgrada stoji danas sve čvršće i prostranije kraj identičnih joj sestrica Poloniae Restitutae. Je li to samo uspjeh, ili i još nešto više?

Muhamed Kulenović

NOVE KNJIGE

Kritika poljskih prijevoda Vinodolskoga zakona.

Dr. Fedor Breienfeld, o čijem je pravnopovijesnom radu bilo govora u ovogodišnjem 6. broju »Hrvatske Revije«, objavio je sada uspjelu kritično-komparativnu studiju »Dva poljska prijevoda Vinodolskoga zakona — 1856. i 1935.« (Zagreb 1936. »Tipografija«). U svojoj raspravi Breitenfeld kritički prikazuje i ocjenjuje prijevod Waclawa Aleksandra Maciejowskoga i dra Stanislava Borowskoga, docenta slavenskih pravnih povijesti u Varšavi. Nakon negativne ocjene prvoga, Breitenfeld zaključuje, da prijevod i komentar Borowskoga »zavređuje najveću pažnju i on znači kako obogaćenje literature o Vinodolskom zakonu, tako i obogaćenje vrela slavenskih pravnih povijesti na poljskom jeziku«.

Borowski je nedavno objavio i monografiju o našem Bogišiću, pa bi bilo dobro, da dr. Breitenfeld i taj njegov rad prikaže.

m

KULTURNA KRONIKA

Iz bugarskoga književnog svijeta

Veliku književnu nagradu od 20.000 leva, koju podjeljuje bugarska akademija nauka svake treće godine na dan sv. Ćirila i Metoda dne 24. svibnja, dobio je ove godine poznati bugarski književnik Dobri Nemirov, koji radi već preko četvrt stoljeća na bugarskoj lijepoj književnosti. Među ostalim napisao je veliki roman trilogiju »Braća«, u kojemu se obrađuje kulturna i politička epoha bugarskog naroda od pedesetih do devedesetih godina prošloga stoljeća. Osim toga je Dobri Nemirov napisao i nekoliko kazališnih komada, koji su se s uspjehom davali na sofijskoj i drugim bugarskim pozornicama, te je i inače mnogostruko literarno djelovao na polju bugarske lijepe književnosti. Porota za ocjenu ove nagrade sastojala se je od uglednog bugarskog književnika T. Vlajkova, počasnog predsjednika Bugarskog književnog društva, te sveučilišnog profesora povijesti književnosti M. Arnaudova, rektora sveučilišta i predsjednika Akademije znanosti i umjetnosti u Sofiji. Nagrada je predana svečaru na svečani način, kod čega su sudjelovali zastupnici vlade, književnika i ostalih kulturnih institucija Sofije.

Dr. Bučar

Zanimljiva propaganda za knjigu. U Americi se u nekojim mjestima uvriježio zanimljivi način propagande za čitanje i kupovanje knjiga. Knjižari umole odličnike i poznate ljude u mjestu, da im napišu svoje mišljenje o novoj knjizi. Te »kritike« zatim umnože i dijele općinstvu. Tko se zanima za knjigu, nađe u takovom svesku (umnoženom na pisaćem stroju) mišljenje poznatih ljudi iz svog mjesta: liječnika, sudaca, odvjetnika, itd. Dosada se tim novim načinom propagande za knjigu služi 258 knjižara u 47 američkih država.

Njemačka ratna književnost. U svibanjskom broju donosi »Le bulletin du livre français« statistiku o njemačkoj vojnoj literaturi (prema »Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel«), pa konstatira, da ta literatura unatrag tri godine neprestano raste i da nakladnici vojne literature, usprkos »književnoj krizi« u Njemačkoj, imaju pravu konjunkturu. Tako je god. 1933. izišlo 148 knjiga, 1934. već 256, a lanjske godine 433 knjige vojne literature.

Međunarodna književna suradnja. Bečka »Neue Freie Presse« od 23. VI. o. g. donosi oveću bilješku pod naslovom »Internationale literarische Zusammenarbeit«, u kojoj objavljuje, da je s jednim od najvećih svjetskih nakladnih instituta Hutchinson & Co, Ltd (London) sklopila pogodbu dobavljanja literarno vrijednih djela, koja su izišla na njemačkom, talijanskom, madžarskom, češkom i slovačkom, poljskom, hrvatskom, srpskom i slovenskom jeziku, u svrhu prevođenja tih djela na engleski jezik.

Oko Puškinove proslave. 10. II. 1937. pada 100-godišnjica Puškinove smrti, ali se već sada u mnogim državama vrše pripreme za tu obljetnicu. U Rusiji se spremaju velike pripreme: sprema se svečano izdanje pjesnikovih djela u 18 svezaka, pod pokroviteljskom Akademije znanosti.

U Francuskoj se konstituirao poseban odbor s Paul Valéryjem na čelu.

Prigodom 100-godišnjice Puškinova rođenja izdala je »Matica Hrvatska« njegova »Izabrana djela« u jednom svesku (pjesme, »Kapetanova kći« i »Boris Godunov«), pa bi trebalo u interesu hrvatskog prestiža i kulture, dok je vrijeme, na dostojan način proslaviti i ovu obljetnicu ruskoga genija.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 3382.

ČASOPISI, KOJI DOLAZE UREDNIŠTVU

Beograd: Ruski arhiv. — Srpski književni glasnik.
Brod (na Savi): Savremeni pogledi.
Cetinje: Zapisi.
Chicago: Jugoslavenski glasnik.
Dubrovnik: Dubrava.
Lwów: Kwartalink Historyczy.
Ljubljana: Dom in Svet. — Lubljanski zvon. — Sodobnost. — Znanstveni Vestnik.
Makarska: Nova Revija.
Olomouc: Filosofická Revue.
Praha: Čehoslovačko-jugoslovenska revija. — Prager Presse. — Slavia. — Slovanský Přehled.
Roma: L' Europa Orientale.
Sarajevo: Islamski Svijet. — Napredak. — Novi Behar.
Senta: Književni Sever.
Sofija: Italo-Blgarsko Spisanije. — Obzor. — Otec Pajsij. — Straž. — Zlatorog.
Split: Jadranska Straža. — Podmladak Jadranske straže.
Subotica: Bunjevačko kolo — Klasje naših ravni.
Sušak: Mornar.
Visoko: Franjevački Vijesnik
Zagreb: Bogoslovska Smotra. — Danica. — Dani i ljudi. — Hrvatska Smotra. — Hrvatski Planinar. — Hrvatski Radiša. — Književne informacije. — Književni Glas. — Književni Horizonti. — Književnik. — Liga Naroda — Luč. — Napredak. — Narodna Starina. — Novi student. — Obitelj. — Priroda. — Revija Mladih. — Sklad. — Šahovni Glasnik.